

MAGYAR NYELVŐR

TARTALMÁBÓL

Németh K. Bódog—Ábrahám Imre: Névadás a magyar bencés rendben

Győri György: Magyar és angol szójátékok a hazai ifjúsági sajtóban

Sörös Anna: A francia nyelvművelésről

Fülöp Lajos: Az érzetkultusz Áprily korai költészetében

Csóti Gabriella: Weöres Sándor: Fuga

Éder Zoltán: Verseghe Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására

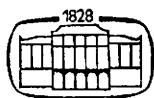
Hangay Zoltán: Nyelvészeti munka a budapesti tanítóképző főiskolán

Berényi Pálné: Szaknyelv és szubjektivitás

Kertész András: Az autonóm nyelvészet empiriavitája

Fekete Antal: Szent Amerigo = Szent Imre

Kakuk Mátyás: Népetimológiai névalakulatok Kun-szentmárton XVIII–XIX. századi anyakönyveiből

AKADÉMIAI KIADÓ, BUDAPEST

112. ÉVFOLYAM 1988. JANUÁR—MÁRCIUS 1. SZÁM

MAGYAR NYELVŐR

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ANYANYELVI BIZOTTSÁGÁNAK FOLYÓIRATA

SZERKESZTETTÉK: SZARVAS GÁBOR (1872—1895), SIMONYI ZSIGMOND
(1896—1919), BALASSA JÓZSEF (1920—1940), BEKE ÖDÖN (1946—1953)

* FELELŐS SZERKESZTŐ: LŐRINCZE LAJOS

SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

BÁNRETI ZOLTÁN, FÁBIÁN PÁL, GRÉTSY LÁSZLÓ,
KEMÉNY GÁBOR, KOVALOVSKY MIKLÓS, RÁCZ ENDRE

SZERKESZTŐ: SZENDE ALADÁR

A szerkesztőség címe:

A Magyar Tudományos Akadémia Nyelvtudományi Intézete
1014 Budapest I., Szentháromság u. 2. Levélcím: 1250 Budapest, Pf. 19.

TARTALOMJEGYZÉK

Nyelvművelés

<i>Németh K. Bódog—Ábrahám Imre</i> : Névadás a magyar bencés rendben.....	1
<i>Győri György</i> : Magyar és angol szójátékok a hazai ifjúsági sajtóban.....	21
<i>Sörös Anna</i> : A francia nyelvművelésről.....	35

Íróink nyelve

<i>Fülöp Lajos</i> : Az érzetkultusz Áprily korai költészetében.....	42
<i>Csótó Gabriella</i> : Weöres Sándor: Fuga	51

Nyelv és iskola

<i>Éder Zoltán</i> : Verseghe Ferenc nyelvtanai tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására	57
<i>Hangay Zoltán</i> : Nyelvészeti munka a budapesti tanítóképző főiskolán.....	67

Szaknyelveink, nyelvjárásaink

<i>Berényi Pálné</i> : Szaknyelv és szubjektivitás	71
<i>P. Kovács Imre</i> : Német jövevényszavak a hosszúperezstegei nyelvjárásban.....	80

A nyelvtudomány műhelyéből

<i>Kertész András</i> : Az autonóm nyelvészet empíriavitája.....	87
--	----

Szó- és szólásmagyarázatok

<i>Fekete Antal</i> : Szent Amerigo = Szent Imre.....	96
<i>Kakuk Mátyás</i> : Népetimológiás névalakulatok Kunszentmárton XVIII—XIX. szá- zadi anyakönyveiből	97

Imre Samu
(1917-1990)

MAGYAR NYELVŐR

112. ÉVFOLYAM

1988. JANUÁR—MÁRCIUS

1. SZÁM

Névadás a magyar bencés rendben*

Írásom a névhasználat kérdései közül a magyar szerzetesrendekben, esetünkben a bencés rendben szokásos gyakorlatot vizsgálja. Ez a gyakorlat inkább eltér a polgáritól, semmint hasonlít hozzá, de találunk köztük alapvető párhuzamokat, így tanulságai nem haszon nélkül valók.

Vizsgálódásom elsősorban a Benedek-rendi utónevekkel kíván foglalkozni, hiszen csak velük kapcsolatban jogosult a *bencés* jelző. Ezek a nevek évszázadok óta különösségükkel, a mindennapitól elütő voltukkal tűnnek ki. Honnan e különösség? Egyáltalán miért beszélhetünk sajátos névhasználatról?

A gyakorlat mögött a következő elgondolások húzódnak meg. A szerzet tagjait egyetlen nagy családnak tekintik, ebből adódóan meg kell változtatni a polgári életben viselt és csak kevés változatot fölmutató utóneveket, hogy a z ú j k ö z ö s s é g b e n m i n d e n k i n e k m e g k ü l ö b b ö z t e t ő n e v e l e h e s s e n . (Ezzel a rendtagok társaikat egyelemű névvel illethetik. A jelenség ősi, egyben praktikus volta könnyen belátható.) A másik elgondolás eszmei: a szerzetbe lépő lelki megtisztulásra, erkölcsi tökéletesedésre vállalkozik, ezért hátat fordít régi önmagának, és ennek jelképes kifejezése a névváltoztatás. (Ez meg a jól ismert ősi szemléletet őrzi.) Magát a nevek különösségét az adja, hogy a rendtagokra — a nagyobb létszám miatt szükségszerűen — nem használatos, tehát szokatlan neveket ruháznak. Ezt a többletszükségletet a Biblia tartalékaiból és a római egyház minden nemzet szentjeit folsorakoztató hivatalos kézikönyvből, a Martyrológiumból elégítik ki. Ehhez képest viszonylag újkeletű törekvés, hogy kiegészítésül vagy a névanyag cseréjére fölélesztik-fölhasználják az ősi magyar neveket.

* A dolgozat fogalmazványa a jeles bencés tanár és nyelvész, Németh K. Bódog hagyatékából került elő. A munka biztató állapotban volt, de befejezéséhez hiányzott még a rendező elv, és eldöntetlen volt az anyag közelítésének a szempontja is. Voltak tudományos igényű fejezetei, de néhányuk inkább csak a házi használatra tekintett: mintha az újonnan Rendbe lépők számára kívánta volna megvilágítani a sok százados gyakorlatot. Afféle beavatás kívánt lenni a rendi hagyományokba. Mindez érezhető volt a stíluson is.

Az itt közölt változat igyekszik egységessé tenni a tanulmányt, az egész dolgozat, továbbá a fejezetek elé írt bevezetőkkal pedig biztosítani a névtudományi jelleget, és a laikus érdeklődőt is segíteni bizonyos jelenségek megértésében.

A kéziratot mintegy harmadrészt alakítva az eredeti fejtegetést egy-két esetben szándékom szerint egyértelműbb megfogalmazással cseréltem föl; máshol kiegészítő vagy megszorító megjegyzést tettem. Kivételesen új szempontot is bevontam a vizsgálatba. Az értelmező, kikerekítő mondatokat a kézhez kapott szövegből, azt továbbgondolva próbáltam kiolvasni. Mindezt rendi felkérésre. (*Abrahám Imre*)

Az új névhez — mint az eddigiekből is kiviláglik — a szerzetbe lépéskor, ill. az azt követő beöltöztetésre jut a rendtag. Ennek előzménye, hogy a noviciusmester a rendelkezésre álló nevekből (meghalt, kilépett társak neve, ill. újonnan bevont nevek) kiválasztja az új tagnak szántat, amelyet majd az egyházi szertartásba illesztve tudomására hoz. (Néhány év óta a jelöltnek magának is van már némi beleszólása a választásba, így a gyermeki névadás társul a felnőtt névválasztással.)

Az ilyen eljárás valószínűleg a XVIII. sz. közepe, kimutathatóan a XIX. sz. eleje óta van szokásban. Ez a megjegyzés azt sejteti, hogy a bencés névhasználat vizsgálatának történeti jellege is van, hiszen az idő igazában két fejezetre osztja a kérdés tárgyalását: korábbra vonatkozóan mint névelőfordulás, névviselet, későbbre pedig mint névadás érdekelhet bennünket. Mindkettőre vonatkozó kérdés, de így is történeti: az ő helyzetükben beszélhetünk-e névdivatról? Történeti megközelítést kívánnak ezek is: az egyes nevek mikor bukkannak föl először, vagy mikor tűnnek el a használatból, valamint hogy milyen alakban-változatban használják őket?

A történetileg két, esetleg három szakaszra bontható névanyag természetesen más-más szempontú és eltérő jelenségekre kiterjedő vizsgálódást kíván.

A tárgyalt nevek lelőhelyeiről kell még szólnunk. Sorrendben közülük első a rendtörténet (PRT. = A pannonhalmi Szent-Benedek-rend története. I—XII. Szerk. Erdélyi László, Sörös Pongrác. Bp., 1902—1916.), amely a pannonhalmi levéltár és más okmánytárak anyagából merít. Benne persze csak a saját érdeklődésébe eső nevek fordulnak elő, így — bár névanyaga gazdag — használhatósága korlátozott. Ez áll Horváth Ádám Szent Benedek és Rendjének története Magyarországon (Pannonhalma, 1915.) c. könyvére is. A harmadik, a vonatkozó időben minden fölhasznált nevet tartalmazó jegyzék a *Catalogus Noviciorum OSB.* (I. 1802—1923, II. 1923—1971). A belőlük összeállított listákat, ill. névsorokat az Adattárban közlöm.

A legrégebb nevek a magyar bencéseknél

I. A bencések 996-ban telepedtek meg Pannonhalmán. Jöttek Csehországból, Itáliából, és ők lettek a maiak első rendtársai. Szokásaikat régi kolostoraikból hozták magukkal, növendékeik azonban már az új föld fia. Nevelni, tanítani az országaikban szokásos módon kezdték őket, de hogy milyen néven szólaltak hozzájuk, erről nem tudunk semmit. A legrégebb neveket majd csak az oklevelek tartják fenn, de azokból is elsősorban az apátokét, főapátokét. Ez érthető, hiszen ők képviselték a rendet: a különféle ügyekben ők voltak a kérelmezők vagy bejelentők akár a királynál, akár a pápánál; a vagyoni, bírósági vagy más ügyletekben is ők járnak el, és ők gyakorolják a földesúri jogokat. (A 996—1786 közötti apátok, ill. főapátok névsorát l. az Adattárban.)

Magas tisztséget nem viselő egyszerű szerzetesekről inkább csak elszórt adatok beszélnek. Velük legfeljebb valamilyen hivatalos kiküldetésben, megbízatásban találkozunk. A Gellértlegenda pl. mint Sz. Gellért püspök útítársát említi *Valter* szerzetest. A XII. sz. első felében, *Dávid* apát idejében (1131) írának *Cerbanus*-ról, aki Damaszkuszi Sz. János görög nyelven írt munkáját latinra fordította „Az ismeret forrásairól” címen (Horváth Á. i. m. 56). (A biztosan magyar bencésekről szóló adatok jegyzékét l. az Adattárban.)

1233-ból való a pannonhalmi (Mons sacer Pannoniae) konvent addig legteljesebb névjegyzéke. Ez az oklevél — bár nem sorolja föl sem a noviciusok, sem a korábban beöltözött növendékek nevét — néhány szép, helyesebben érdekes nevet mentett meg a feledéstől. (A névjegyzéket l. az Adattárban.)

2. A jegyzékben szereplő nevek között több is akad, amelyik valami miatt fölkelte érdeklődésünket. Így az apátok nevei közül — erősen idegen hangzásával — kiütözik a *Ramerius* és *Raszina*. Egészen szokatlan név az *Abbrík*, *Déda*, *Guala* is. Közülük az *Abbrík* esetleg lehet az *Alberik* összevonása. A *Déda* eszünkbe juttathatja a szláv *déd* szót, a név talán ennek a kicsinyítője (vö. *bél* ~ *Béla*, *Vid* ~ *Vida*; l. még TESz.: *déd*). A *Guala* név változatlan alakban szerepel a Kalendarium Benedictinumban is, viselője volt egy ilyen nevű bresciai pk. (†1244, l. Szunyogh X. Ferenc: Az Áldott nyomában. I–IV. Pannonhalma, 1939, III. 12). Érdekes és különleges két név az *Aymo* és a *Kana* is. Közülük az előbbi többször is szerepel Szunyogh Xavérnál: *Haimo* Halberstadt püspöke (†853. I. 169); *Haimo* VIII. sz.-i olasz remete (I. 89); *Haimo* angol szerzetes (†1179. I. 196). A *Kana* mint régi magyar személynév származhat a török *kán* méltóságnévből, de a *Kain* szn.-ból is. (Vö. Ladó János: Magyar utónévkönyv. Bp., 1978., 178.)

A korai magyar nevek közül a *Béla* és *Elek* csak későbbi adatokban található (*Béla* 1646.), bár korábbi használatuk sem kizárt. A *Farkas*-nak, az ősi kívánságnévnak ellenben elég hamar akadnak viselői a bencések között is: 1206: *Farkadinus*, 1210: *Forcos*, 1233: *Farcasius*, 1704: *Wolfgangus*. Bizonyára ez az utóbbi, külföldön elterjedt név lehetett a biztató példa, hogy egyházi vonalon is elfogadhatónak tartották az ősi magyar nevet. XIII. sz.-i adataink vannak két, a társadalomban korán meghonosult névre is, de talán itt is csak az írásos előfordulás hiányzik a még korábbi rendi használat igazolásához: *Henrik* ~ *Herricus* (1233.) ~ *Imre* ~ *Heinricus* ~ *Henricus* (1216.) ~ *Hemerius* (1233.); ill. *Komrad* ~ *Corradus* (1267.).

A rend feloszlataáig, 1786-ig tartó első szakaszban természetesen több olyan, főleg bibliai névvel találkozunk, amelyek az újabb időkben teljesen ismeretlenek: *Machabeus*, *Nychodemus*, *Saduceus*, *Saulus* (1233.), *Didacus* (*Didák* 1791.). Az effélékből csak a *Primus* (1233.) éledt újjá *Előd* alakban 1946 óta. Régóta használatlan a *Jónás*, *Zakariás* is.

A fölbukkanó adatok közül szívesen birkózik az ember azokkal is, amelyek olvasási nehézséget jelentenek, hiszen jó meggyőződéssel hosszúéletű nevek első előfordulására lelhet. Így pl. az *Iiuido* alakban bizonyára a *Wido* (Giudo) lappang. Ez a név is megvan Szunyogh Xavérnál: *Wido* pomposai apát (†1047. I. 174). A nevek biztosan azonosíthatók, inkább csak a hiteles alak eltalálása a probléma a *Joan* ~ *Joanka*, ill. *Ivan* ~ *Ivanka* esetében. A második betű ugyanis olvasható *o*-nak vagy *v*-nek (esetleg *u*-nak), eszerint bennük alap- és képzett szó áll szemben egymással.

Az utónév történelmi vonatkozása miatt tegyük említést *Marczali Dózsa Miklós*-ról is, a Bencés-rend birtokainak 1389–1404 közötti kormányzójáról, aki a parasztháború előtt száz évvel viselte a majdani vezér nevét. Ez a név különben előfordul egy pannonhalmi oklevélben is: „domino fratri *Dose*” (Okt. 835.). Fraknói Vilmos (A magyar királyi kegyúri jog története Szent Istvántól Mária Teréziáig I–II.) szintén beszél róla: „Nicolaus dictus *Dosa*” (I. 98–9). A rendi nevek közt az első eddig ismert előfordulás 1776-ból való.

A név viselője *Paintner Dózsa* növendék volt, aki Bakonybélben halt meg. (Szegedi Taszilo bencés történetíró adata.)

Arra pedig, hogy egy újkeletű név, akár külföldi is, milyen gyorsan hódít teret a bencés névhasználatban, legyen példa az *Alajos* esete. A néhai fiatal kispapot 1726-ban avatták szentté, és híre hamarosan eljutott hazánkba is. A magyar bencések közt elsőnek Szentmiklóssy Alajos dr. viselte az ő nevét. Talán már 15 évesen, a beöltözköskor (1764.) megkapta a nevet, de írásos rendi adat csak 1775-ből van, amikor fogadalmat tett. (Karácsony S. Zsigmond már 1768-ból közöl adatot Pestről.)

Az újabb idők névanyaga

1. Általános kérdések

Mint korábban jeleztük, az újabb időket a rend visszaállításától, 1802-től számítjuk. Ez az időszak a névanyag tekintetében viszonylag egységes képet mutat, de századunk húszas éveitől olyan új színek, vonások járulnak hozzá, hogy akár legújabb szakasról is beszélhetnénk. (Igazában nem lesz rá szükség, és a *Catalogus Noviciorum* is inkább csak technikai okokból képez két kötetet.)

Azt is említettem, hogy a fölvelt időponttól már biztosan névadási sajátosságokat kereshetünk a bencés anyagban. Hogy a rendi név viselése mikor vált gyakorlattá, valójában persze nem tudjuk. Szent Benedek, a rendalapító (480–543) erre vonatkozóan semmi utasítást nem ad a *Regulában*. Láttuk, hogy nálunk az első korszakban nem számolunk vele, holott a legtöbb ekkori név ismétlődése erre akár alapot is adhatna. Álláspontunkat megerősíthetné Molnár Szulpic megjegyzése is: „A XVII. században biztos adatok vannak arra, hogy védőszentet választanak a beöltözköskor, s ezután ennek a nevét viselik” (PRT. IV. 652). Ugyanitt a lapalji jegyzet arról tájékoztat, hogy az ausztriai tartományban 1620 után vesznek föl általánosan szerzetesnevet.

Most már tehát a növendék valamelyik szent által hordozott nevet (kivételesen pogány magyart) kap előljárójától, latin szertartás keretében, latin alakban. Mint a gyermek a keresztségben. Csakhogy míg ott a pap nevezheti *Stephanus*-nak a keresztteltet, a szülőknek az csak *István* lesz, itt, ahol a mindennapok nyelve legalább annyira a latin, mint a magyar, ez már nem ilyen egyértelmű. Kérdés tehát, hogy — főleg az időszak elején — milyen alakban használták a kapott nevet. Úgy tűnik, hogy a dologban bizonyos fejlődési folyamatról van szó. Kezdetben egyrészt ragaszkodtak a latinos alakhoz, másrészt a gyakorlatban szükségszerűen magyarul (is) beszéltek, és ez nyilván vonzotta a magyar változatot (*Joannes* ~ *János*). Később tetszés szerint használhatták állandó alakként ezt is, sőt a nemzeti felbuzdulás hatására a magyarra fordított jött divatba: *Constantinus* ~ *Szilárd*. Harmadik fokozat az, amikor több idegennek maradt név lecserélődik (*Cirinus* ~ *Helladius*, *Hermenegild* stb.), és helyükre tódulnak a meghonosodottak, ill. magyar eredetűek.

Mivel a nevek a rendi létszám növekedtével megsokszorozódnak, szélesebb körű lehet a rájuk vonatkozó vizsgálódás is, figyelembe véve a névanyagban-névadásban fellelhető mind objektív, mind szubjektív sajátosságokat. Az egyikkel, az utóbbival való foglalkozás rekonstrukciós munka: a tényanyagból kell kiolvasni a szándékot, kifürkészni-kielemezni az indítékokat. Hogy eljárás-

sunk helyes, két dologgal is alátámaszthatjuk. Utalhatunk arra, hogy a névadást a polgári családokban szintén befolyásolják bizonyos megfontolások (a családi hagyományból választják a nevet; divatnak hódolnak; szép, esetleg az előnévhez igazodó nevet keresnek stb., vö. Büky Béla: A fővárosi keresztnévadás hatóerői. NyelvTudÉrt. 26. Bp., 1961.), továbbá a mai rendi gyakorlat legalább bizonyos fokig visszavetíthető a múltba.

Mindezek alapján az alábbi feladatokat tűzhetjük ki: a névanyag számbavétele (az egyes nevek előfordulása, gyakorisága, statisztikai mutatóik); a nevek rétegei (pl. eredet szerint); jelentésviláguk vizsgálata; esetleg több szempontú esztétikai elemzésük.

2. A névanyag számbavétele

Ha az időszak neveit és a nevek viselőit az említett két csoportban vesszük számba, megállapíthatjuk, hogy az első szakaszban 324 névvel 1532 rendtagot illettek. (Valójában csak 320 névről és 1441 személyről van szó, mert többen nevet változtattak, ill. a kapott nevet tetszés szerinti, esetleg az eredetitől eltérő alakban használhatták: *Bonaventura* ~ *Bónis*, *Dömötör* ~ *Döme*, *Flórián* ~ *Flóris*, *Teodorik* ~ *Detre*. (A második szakaszban 240 nevet kapott 432 rendtag. A nevek listája az Adattárban található.)

Ha a nevek gyakoriságát figyeljük, az első időszakban az *Amand* és a *Ráfael* fordul elő legtöbbször (14-szer), a másodikban az *Amand* csak egyszer, a *Ráfael* kétszer. A másodikban egyébként a *Günter* és *Remig* vezet (8 előfordulással), míg közülük a *Günter* az elsőben 6-szor, tehát elég sokszor szerepel, a *Remig* pedig 3-szor.

Van-e ennek a szám szerinti gyakoriságnak valami jelentősége? Inkább csak negatív. A gyakori előfordulás ugyanis annak a jele, hogy az illető névnek a viselője nem tartott ki a rendben a felszentelésig, ill. a tanári oklevél megszerzéséig. Más pályát választott, esetleg fiatalon meghalt. (Sok volt abban az időben a tüdőbajos fiatal.) Némelyek maguk is érezték, hogy nem való nekik a zárt szerzetesi élet vagy a sok beszéddel járó tanári elfoglaltság, s önként távoztak, vagy pedig az előljárók és az orvos ajánlatára hagyták el a rendet.

Pozitívum azonban a név gyakori előfordulásában az, hogy az előljárók szerették azt a nevet, és rajta voltak, hogy mindig legyen ilyen nevű rendtag.

Ha valaki más életpályát választva elhagyta a rendet, esetleg már a következő beöltözésnél újra kiadták a nevét. Ha azonban valaki megmaradt a rendben, nevét az ő életében nem szokták kiadni. Legfeljebb a főapát nevét kapta meg valamelyik fiatal novicius, hogy ezzel is hangsúlyozzák a rendi élet családi jellegét, utalva az apa és fiú nevének szokásos azonosságára. Kiadták már az *András* nevet kötelező *András* vagy *Endre* névvisseléssel, és a *Félix* nevet *Félix*, ill. *Bódog* használattal. Ez azonban ritka eset.

Annak a magyarázata pedig, hogy egyik-másik név szám szerint ritkábban fordul elő a rendben, a legtöbb esetben az, hogy a hosszú életű rendtagok sokáig viselték a nevet. Pl. *Vaszary Kolos*, a későbbi esztergomi érsek 1847–1915, *Halbik Ciprián* tihanyi apát 1857–1927, *Kroller Miksa* zalavári apát 1867–1946 között foglalta le a rendi nevét. Ugyanígy a *László* nevet 1884–1947, a *Bonifác* nevet 1888–1958, a *Béla* nevet 1889–1965 közt egy ember viselte, és mások is hosszabb-rövidebb ideig élveztek egy-egy nevet.

3. A rendi nevek eredete — jelentésvilága

Ha a rendi neveket az itt fölvetett szempontok alapján csoportosítjuk, a csoportosításnak több tanulsága is van. Kitetszik belőle, hogy a rend milyen kultúrkörökhöz fordult nevekért, ill. hogyan változott az idők folyamán ebbeli álláspontja. A módosulás alapján a korszerűsödést jelzi, de egyben a küzdelmet is a konzervatív és a reformtörekvések között. Mindenképpen tükrözi a történelmi-társadalmi mozgásokat.

Ha a vizsgálatban elsőként a főbb csoportokat vesszük föl, találunk *a)* bibliai (héber), *b)* latin-görög, *c)* germán, *d)* szláv, *e)* török, *f)* ősi magyar neveket. A csoportalkotás világosnak látszik, a nevek besorolása mégsem olyan egyszerű. Ennek magyarázata, hogy az egyes nevek más-más címen vagy más-más fokban kapcsolódnak a martyrologiumbeli eredeti nyelvi vagy latinos alakú névhez. Így *a)* az *a l a k j u k k a l* — más-más mértékben, de mégis szorosabban: *Adám*, *Emil* (Aemilianus) vagy *Attila-Etele* (Attilanus); *b)* még szintén alakjukkal, de *e l t á v o l o d v a*, hiszen magyar származékok: *Benjamin* > *Benő*, *Jakab* > *Jákó*, *Gergely* (Gregorius) > *Gerő*; *c)* magyarok, de latin-görög *f o r d í t á s b ó l* erednek: l. *Felix* > m. *Bódog*, g. *Konstantin* > m. *Szilárd*; ill. *d)* a magyar név *j e l e n t é s e* egyezik valamely idegennel: *Előd* (*Primus*), *Keve* (*Petrus* 'szikla'). A *Béla* névnek hat származtatása is van, de mert a legelső magyar királynevek közé tartozik, inkább magyarnak érezzük és tartjuk. Vannak tehát olyan nevek, melyek határozottan az egyik vagy a másik csoporthoz tartoznak, és vannak, amelyeket többször is meg kell említeni. Megjegyezzük, hogy a bencés rendi neveket általában Ladó János és Kálmán Béla művei alapján osztályozzuk. (I. m.; ill. *A nevek világa*. Bp., 1969.)

A rendi nevek származás szerinti táblázata az egyes szakaszokban, ill. az egész időszakban az alábbiak szerint készíthető el:

	I. szakasz	II. szakasz tovább élő + új	Egész időszak
bibliai (héber)	44 (13,6%)	18 + 1 (7,9%)	45 (11,5%)
latin—görög	150 (46,3%)	86 + 12 (40,8%)	162 (41,5%)
germán	82 (25,3%)	44 + 17 (25,4%)	99 (25,4%)
szláv	8 (2,5%)	5 + — (2,1%)	8 (2,1%)
török	8 (2,5%)	5 + 2 (2,9%)	10 (2,6%)
magyar	32 (9,9%)	16 + 34 (20,8%)	66 (16,9%)
	324	174 + 66	390

A csoportonkénti részletes bemutatásra alkalmas további mód a bontás. A kínálkozó fő szempont többnyire a nevek-szavak jelentése, de szóba jöhet alaki vagy egyéb sajátosság is. (Itteni besorolásainkat is Ladó J. és Kálmán B. művei nyomán végeztük.) A nevek jelentésének a rögzítését azért is érezzük fontosnak, mert világot vet a névadási szándékokra. Ilyen rendben ugyanis, mint a bencéseké (tanítórend, de a szemlélődő élethivatás alapján áll), ahol igen erős a rendtagok filológus beállítottsága, a névválasztást tudatos tevékenységnek kell tekintenünk.

A) Bibliai (héber) származású nevek

1. Az ó- és újszövetségi Szentírás gazdag héber nyelvanyaga érthetővé teszi, hogy a szerzetesi nevek egy része ezek közül való. Mégis, nem olyan sok, mint várnánk. Az első szakasz 44, a második 19 neve a következő:

<i>Ábel</i>	<i>Benjamin ~ Benő</i>	<i>Efrém</i>
<i>Ábrahám</i>	<i>Bertalan</i>	<i>Elizeus</i>
<i>Ádám</i>	<i>Boldizsár</i>	<i>Emmánuel ~ Manó</i>
<i>Áron</i>	<i>Dániel</i>	<i>Ezekiel</i>
<i>Barnabás</i>	<i>Dávid</i>	<i>Gábor</i>
<i>Gáspár</i>	<i>Joel</i>	<i>Oziás</i>
<i>Gedeon</i>	<i>Jónás</i>	<i>Ráfael</i>
<i>Henok ~ Énok</i>	<i>Joziás</i>	<i>Salamon</i>
<i>Illés</i>	<i>József</i>	<i>Sámuel ~ Samu</i>
<i>Izaiás</i>	<i>Lázár</i>	<i>Simeon ~ Semjén</i>
<i>Izsák</i>	<i>Máté</i>	<i>Szerafin</i>
<i>Jakab</i>	<i>Mátyás</i>	<i>Tamás</i>
<i>János</i>	<i>Mihály</i>	<i>Zakariás</i>
<i>Jeremiás</i>	<i>Menyhért</i>	<i>Tóbiás</i>
<i>Jób</i>	<i>Mike</i>	

A második szakaszban jelentkező új név a *Mike*, mint egyetlen új bibliai név. Elmaradt viszont a régi 44-ből 25. Mi lehet ennek az oka? Bizonyára az is, hogy még éltek az első szakaszban kiadott nevek viselői. De vannak nevek, melyeket csak egyszer adtak ki, és soha többé. Mert hiszen vannak a Bibliának kedves, szimpatikus alakjai: *Sámuel*, a bájos gyermek, ki egy szóra ugrik és engedelmeskedik, *József*, a sokat szenvedő, de végül is felmagasztalt ifjú, *János*, a mesteréhez oly finoman ragaszkodó apostol, a lelkesedő *Péter*, kit még árulása után is csodálni lehet férfias bánatában. *Dávid* ügyessége és bátorsága, *Salamon* bölcsessége, *Tóbiás* jósága és áldozatos embersége, *Mózes* szenvedő készsége, *Jób* türelme stb. ma is lelkesíti a minden jóra, nemesre hajlandó ifjúságot. Ezek a nevek már nem is egyszerűen nevek, hanem fogalmak. Nem csoda, hogy a *János*, *József*, *Péter* állandóan szívesen használt kereszt-, ill. utónevek. Vannak viszont kevésbé kedvelt nevek: *Ábrahám*, *Emmánuel*, *Jeremiás*, *Zakariás*. A mellőzésnek nincs egyértelmű oka, talán a hosszúságuk is kedvezőtlen.

2. A bibliai nevek egy része

a) az 'isten' jelentésű *Éli*, *Elohim* vagy *Jahve* szavakat rejti magában: *Dániel*, *Elizeus*, *Emmánuel*, *Ezekiel*, *Gábor* (Gábríel), *Illés* (Elias), *Izaiás* (Jesaias), *János* (Johanan), *Jeremiás*, *Joel*, *Joziás*, *József*, *Lázár*, *Máté* (Mattitjahu), *Mátyás* (ua.), *Mihály* (Mikael), *Ráfael*, *Samu ~ Sámuel*, *Tóbiás* (Tobijah), *Zakariás* (Zakarjah), *Boldizsár* (Balthazar: Baál isten nevét rejti);

b) családi vonatkozású név: *Ábrahám*, *Ádám* (atya), *Barnabás* *Benjamin* (fiú), *Tamás* (iker);

c) életrajzi adat: *Ábel* 'mulandó' (megölte *Kain*), *Áron* 'ihletett' (ő beszélt *Mózes* helyett), *Efrém* 'kettős örökség' (ő kapta bátyja helyett is az elsőszülöttségi áldást), *Gedeon* 'harcos' *Henok ~ Énok* 'fölszentelt' (Isten halál nélkül vette fel az égbe), *Izsák* 'nevetés' (születésének ígéretére az öreg *Sára* hangosan nevetett), *Jób* 'tűrő', *Simeon ~ Semjén* 'meghallgattatás' (halála előtt meglátta a Megváltót);

d) beszélő név: *Gáspár*, *Menyhért*, *Boldizsár* (a három király, nevük az ajándékozással kapcsolatos); *Jákob* ~ *Jakab* 'sarok' vö. CzF. 'ua.' (születésekor *Ézsau* sarkába kapaszkodott, mert nem akart második lenni), *Dávid* 'kedvelt', *Szerafin* 'tündöklő', *Salamon* 'békés'.

A nevek egy része eredetileg nem héber szó, mint az *Ádám* (sumér), a *Gáspár* (perzsa), a *Menyhért* (fríz), a *Boldizsár* asszír-babiloni), a *Semjén* (rég magyar változat a *Simeon*-ból), míg a *Ben-ő*, *Ják-ó*, *Man-ó*, *Mik-e*, *Mik-sa* magyar kicsinyítőképzős nevek.

B) Latin-görög eredetű nevek

1. Az itteni nevek közül a görögöket nem görögös alakjukban, hanem latinított formájukban használják, ahogy a *Martyrologium Romanum* említi őket. A latin *-us*, *-ius* végződés legtöbbször elmarad, ugyanígy a görög *-es* is: *Hadrianus* ~ *Adorján*, *Damasus* ~ *Damáz*, *Aemilius* ~ *Emil*, *Tiburtius* ~ *Tibor*, *Aristides* ~ *Arisztid*. De megmarad a ritkábban használt neveknél, pl. *Angelusz*, *Benignusz*, *Máriusz* vagy *Oreszt(esz)*. A latin *-us* végződés néha a magyarban is *-us*: *Ambrus*, *Borromeus*, *Rókus*: máskor meg *-usz*. Ilyenek az előbb említettek mellett: *Cirinus*, *Kallisztusz*, *Titusz*. A görög nevek latinított *-ius* végződése elmarad, és az előtte álló *-s*-ből *-z* lesz: *Anasztáz*, *Atanáz*, *Damáz*, *Geláz*, *Teodóz*. Akár *-s*, akár *-sz* lehet a *Lucius(z)* és *Pius(z)*, szóközépen pedig mint egyetlen: *Pas(z)kál*.

Az első szakasz latin-görög nevei (150) a következők:

<i>Adorján</i>	<i>Cecil</i>	<i>Fulgent</i>
<i>Agoston</i>	<i>Celesztin</i>	<i>Fülöp</i>
<i>Albán</i>	<i>Celzusz</i>	<i>Geláz</i>
<i>Albin</i>	<i>Cézár</i>	<i>Gergely</i>
<i>Amadé</i>	<i>Ciprián</i>	<i>Gualbert</i>
<i>Amand</i>	<i>Cirill</i>	<i>Gyárfás</i>
<i>Ambrus</i>	<i>Cirinus</i>	<i>György</i>
<i>Anaklét</i>	<i>Cirjek</i>	<i>Helladiusz</i>
<i>Anasztáz</i>	<i>Damaszcén</i>	<i>Hilár ~ Vidor</i>
<i>András</i>	<i>Damáz</i>	<i>Honor</i>
<i>Antal</i>	<i>Damján</i>	<i>Ignác</i>
<i>Antonin</i>	<i>Dénes</i>	<i>Ince</i>
<i>Ányos</i>	<i>Dezső</i>	<i>Ipoly</i>
<i>Appolinár</i>	<i>Domonkos</i>	<i>Irén</i>
<i>Arisztid</i>	<i>Donát</i>	<i>Izidor</i>
<i>Árkád</i>	<i>Dózsa</i>	<i>Jácint</i>
<i>Ármin</i>	<i>Egyed</i>	<i>Jeromos</i>
<i>Atanáz</i>	<i>Emil</i>	<i>Julián</i>
<i>Aurél</i>	<i>Emilián</i>	<i>Jusztin</i>
<i>Balázs</i>	<i>Fábián</i>	<i>Jusztinián</i>
<i>Bálint</i>	<i>Fausztin</i>	<i>Kalazant</i>
<i>Benedek</i>	<i>Felicián</i>	<i>Kallisztusz</i>
<i>Benignusz</i>	<i>Félix</i>	<i>Kajetán</i>
<i>Bonaventura</i>	<i>Ferenc</i>	<i>Kamill</i>
<i>Bonifác</i>	<i>Fidél</i>	<i>Kandid</i>
<i>Borromeus</i>	<i>Flórián</i>	<i>Kapisztrán</i>

<i>Károly</i>	<i>Metód</i>	<i>Szilveszter</i>
<i>Kasszián</i>	<i>Miklós</i>	<i>Szixtus</i>
<i>Kelemen</i>	<i>Modeszt</i>	<i>Szulpic</i>
<i>Klétusz</i>	<i>Mór</i>	<i>Teodorik</i>
<i>Kolos</i>	<i>Móric</i>	<i>Teodóz</i>
<i>Kolumbán</i>	<i>Nárcisz</i>	<i>Teofil</i>
<i>Konstantin</i>	<i>Orbán</i>	<i>Teológus</i>
<i>Kornél</i>	<i>Oresztesz</i>	<i>Tibor</i>
<i>Kristóf</i>	<i>Özséb</i>	<i>Timót</i>
<i>Krizológ</i>	<i>Pál</i>	<i>Titusz</i>
<i>Krizosztom</i>	<i>Pas(z)kál</i>	<i>Tivadar</i>
<i>Leander</i>	<i>Paulin</i>	<i>Valér</i>
<i>Leó</i>	<i>Péter</i>	<i>Valerián</i>
<i>Lőrinc</i>	<i>Petronax</i>	<i>Venánt</i>
<i>Lucián</i>	<i>Pius(z)</i>	<i>Veremund</i>
<i>Luciusz</i>	<i>Placid</i>	<i>Viktor</i>
<i>Lukács</i>	<i>Polikárp</i>	<i>Viktorin</i>
<i>Marcell</i>	<i>Pongrácz</i>	<i>Vilmos</i>
<i>Marcellin</i>	<i>Remig</i>	<i>Vince</i>
<i>Marián</i>	<i>Román</i>	<i>Virgil</i>
<i>Máriusz</i>	<i>Sándor</i>	<i>Vital</i>
<i>Márk</i>	<i>Sebestyén</i>	<i>Zénó</i>
<i>Márton</i>	<i>Simon</i>	<i>Zefirin</i>
<i>Mauriniusz</i>	<i>(Szevér)</i>	<i>Xavér</i>

A második szakasz 98 latin-görög nevéből a következő 12 az új: *Achilles*, *Angelusz*, *Aurelián*, *Gerő* (Gergely), *Keresztély*, *Marcián*, *Olivér*, *Rogér*, *Rókus*, *Szervác*, *Szilárd*, *Tarziciusz*. Közülük az *Achilles* és *Olivér* idegenszerűségével, a *Keresztély* vallási jellegével, a *Gerő* magyaros voltával vált kedvessé.

2. A nevek a l a k j u k vagy j e l e n t é s ü k szerint:

a) Régi római egyéni v. nemzetségnév (latinok alakban)

Aemilius, *Aemilianus*, *Albinus*, *Antonius*, *Antoninus*, *Arminius*, *Aurelius*, *Aurelianus*, *Caecilius*, *Cassianus*, *Celsus*, *Cornelius*, *Fabianus*, *Julianus*, *Lucius*, *Lucianus*, *Marcellus*, *Marcus*, *Marcianus*, *Marius*, *Marianus*, *Sulpitius*, *Titus*, *Valerius*, *Virgilius*. Ide tartozik a *Gualbertus* (olasz családi név) és talán a magyar *Dosa* ~ *Dózsa* is.

b) Családi származás, foglalkozás (zárójelben a jelentés): -

Arisztid, *Kamill* (nemes származású), *Balázs*, *Cézár* (királyi, császári), *Cirjék*, *Cirinus* (úr), *Damján*, *Leander* (népből származó), *György* (földműves), *Remig* (evezős, hajós), *Venánt* (vadász).

c) Város, vidék, nép neve (zárójelben a város stb.):

Adorján (Hadria v.), *Albán* (Alba v.), *Árkád* (Arkadia), *Ciprián* (Ciprus), *Damaszcén* (Damaszkusz), *Ferenc* (francia), *Helladiusz* (görög), *Kalazant* (spanyol v.), *Kajetán* (Gaeta), *Kapisztrán* (olasz v.), *Lőrinc* (Laurentum), *Lukács* (Lukania), *Mór*, *Móric*, *Mauriniusz* (mór, szerezsen), *Orbán* (városi), *Oresztesz* (hegyilakó), *Román* (római), *Szilveszter* (erdei), *Tibor* (Tibur), *Xavér* (spanyol v.).

d) Istennel kapcsolatos v. mitológiai név: *Amadé* (Deus), *Apollinár* (Apolló), *Cirill* (az Úr), *Dénes* (Dionysios), *Domonkos* (Dominus), *Jácint*, *Nárcisz* (mitol. nevek), *Kristóf* (Krisztus-hordozó), *Márk*, *Marcián*, *Márton* (Mars), *Pas(z)kál* (húsvét), *Teodor*, *Teofil*, *Teodóz*, *Teológus*, *Timót* (Theos), *Zénó* (Zeusz).

e) Hadi élet: *Egyed, Gergely, Gusztáv, Miklós, Sándor, Viktor, Viktorin, Vilmos, Vince.*

f) Állat- és növénynevek: *Achilles* (kígyó fia), *Fábián* (bab), *Flórián* (virág), *Fülöp, Ipoly* (lókedvelő), *Gál* (kakas), *Kalumbán* (galamb), *Kornél* (som), *Leó* (oroszlán). Ma virág- és női nevek: *Jácint, Leander, Nárcisz.*

g) Testi tulajdonságok: *András* (férfi), *Bálint, Pongrácz, Valér, Vitál* (egészséges, erős), *Gyárfás* (idős férfi), *Cecil* (vak), *Fulgent* (villámló), *Geláz, Hilár* (mosolygó), *Kolos* (sánta), *Pál, Paulin* (kis termetű), *Péter, Petronax* (szikla).

h) Lelki adottság: *Ignác* (tűz), *Metód* (kutatás, furfang) . . . és még vagy harmincenál több lelki tulajdonságokkal kapcsolatos kívánságnév, ill. azok jelentései.

Alak szerint magyar fejlemények: *Bónis* (Bonaventura), *Flóris, Gerő.* Ezek pedig fordítások v. azonosítások: *Felix* ~ *Bódog, Cassianus* ~ *Kászón, Constantin* ~ *Szilárd, Hilár(ius)* ~ *Vidor.*

C) Germán származású nevek

1. A germán származású nevek száma a második szakaszban valamivel csökkent. Ennek oka, hogy az ilyen nevet viselők élete az előző szakaszból áthúzódott a mostaniba. Ugyanakkor megjelentek viszont új hangzású, szinte modernnek ható nevek:

Abelárd, Aldemár, Edgár, Edvin, Egon, Elréd, Emmerám, Erik, Gaszton, Hubert, Kuno, Lóránt, Ottokár, René, Ulrik, Valter.

A germán származású nevek a következők (az előzőeken kívül):

<i>Adolf</i>	<i>Ede</i>	<i>István</i>	<i>Rajmund</i>
<i>Alajos</i>	<i>Endre</i>	<i>Kanut</i>	<i>Rajnáld</i>
<i>Alán</i>	<i>Engelbert</i>	<i>Kilián</i>	<i>Rajner</i>
<i>Alberik</i>	<i>Ernő</i>	<i>Konrád</i>	<i>Regináld</i>
<i>Albert</i>	<i>Ervin</i>	<i>Lajos</i>	<i>Richard</i>
<i>Alfonz</i>	<i>Ferdinánd</i>	<i>Lambert</i>	<i>Róbert</i>
<i>Alkuin</i>	<i>Fridolin</i>	<i>Lénárd</i>	<i>Romuald</i>
<i>Anzelm</i>	<i>Gellért</i>	<i>Lipót</i>	<i>Rudolf</i>
<i>Arnold</i>	<i>Gotfrid</i>	<i>Majnrád</i>	<i>Rupert</i>
<i>Arnulf</i>	<i>Gothárd</i>	<i>Medárd</i>	<i>Szaléz</i>
<i>Artur</i>	<i>Gujdó</i>	<i>Norbert</i>	<i>Szeverin</i>
<i>Asztrik</i>	<i>Gusztáv</i>	<i>Odiló</i>	<i>Szigfrid</i>
<i>Balduin</i>	<i>Günter</i>	<i>Odó</i>	<i>Szimbert</i>
<i>Béda</i>	<i>Henrik</i>	<i>Olaf</i>	<i>Tádé</i>
<i>Bennó</i>	<i>Herman</i> ~ <i>Armin</i>	<i>Oszkár</i>	<i>Tasziló</i>
<i>Bernardin</i>	<i>Hermenegild</i>	<i>Oszvald</i>	<i>Tibold</i>
<i>Bernát</i>	<i>Hildebrand</i>	<i>Otmár</i>	<i>Ulrik</i>
<i>Bertold</i>	<i>Hugó</i>	<i>Ottó</i>	<i>Vencel</i>
<i>Boldizsár</i>	<i>Ildefonz</i>	<i>Patrik</i>	<i>Vendel</i>
<i>Bruno</i>	<i>Imre</i>	<i>Pelbárt</i>	<i>Villebald</i>
		<i>Rabán</i>	<i>Zsigmond</i>

2. Majdnem minden névnek van jelentése ebben a csoportban is. Ha ezt nem minden esetben adjuk meg, annak oka, hogy részben egyiküknek mutatkoznak, részben pedig csak hosszadalmasan lehet feloldani a több elemből ötvöződő nevet.

a) Katonai, hadi élet: *Anzelm, Edgár, Ernő, Ervin, Gellért, Günter, Herman, Hildebrand, Ildefonz, Lajos, Lotár, Oszkár, Rajmund, Szigfrid, Valter, Vencel, Zsigmond* stb.

b) Családi vonatkozás: *Kanut, Olaf, Otmár, Patrik*

c) Isten, vallás: *Artur* (Artemis), *Boldizsár* (Baál), *Benno* (Benedictus), *Gotfrid, Gothárd, Oszvald*.

d) Foglalkozásra utaló név: *Abelárd* (méhész), *Arnold, Bertold* (uralkodó), *Alberik, Richard* (fejedelem), *Béda* (birtokos), *Kilián* (szerzetes).

e) Helynév, vidék: *Borromeus, Gujdó* (erdő), *Romuáld, Szaléz*.

f) Népnev: *Alán* (ua.), *Engelbert* (angol), *Gusztáv* (svéd), *Imre* (gót), *Vendel* (vandál).

g) Állatnevek: *Adolf, Arnulf, Rudolf* (farkas), *Bernardin, Bernát, Brunó* (medve), *Arnold* (sas), *Ervin* (vadkan), *Emmerám, Rabán* (holló), *Lénárd* (oroszlán), *Oszkár* (szarvas).

h) Becenevek, kicsinyítők: *Bennó, Kunó, Odiló, Odó, Ottó, Ernő, Egon, Gaszton, Fridolin*.

i) Kívánságnevek jelentései: áldozat, bátor, béke, bölcs stb., majd 30 név.

Idegen nevek a németben is: *Boldizsár* (asszír-babiloni), *Abelárd, Lajos Szaléz* (francia), *Hermenegild, Ildefonz* (gót), *Tádé* (héber), *Alán, Artur, Béda* (angol, ír), *Gál, Kilián, Oszkár, Patrik* (ua.), *Romuáld* (longobárd), *Gusztáv* (skandináv), *Endre, Vencel* (szláv), *Tasziló* (olasz).

D) Szláv származású nevek

A szláv nevek száma kevés: az első szakaszban 8, a másodikban 5. A *Tihamér* csak 1910 óta szerepel a rendi nevek között *Artemius* azonosítással.

Első szakaszbeli nevek:

Demeter ~ Dömötör ~ Döme

(Iván)

Kázmér

László

Nepomuki János

Szaniszló

Tihamér

Vid ~ Vida

(Béla)

Második szakaszbeliek:

Kázmér

László

Szaniszló

Tihamér

Vid ~ Vida

A *Béla* névvel együtt még sok más, régi magyar név (*Endre, Vencel*) sorolható a szláv nevek közé, amint azt az egyes csoportoknál láthatjuk. A szláv nevek csoportosítása:

a) Szláv személynév: *Béla* (Beloszláv), *Dömötör ~ Döme, Iván, Kázmér, László, Szaniszló, Tihamér, Vid(a)* (Wido).

b) Helynév: *Nepomuk* (Pomuk).

c) Kicsinyítőképzősök: a *Béla* lehet akár a *bél* kicsinyítője, akár a *Beloszláv* becézője; *Döme, Vida*.

E) Török származású nevek

1802–1921 között, a 120 év alatt 8, a következő 50 év alatt 7 török nevet viseltek a magyar bencések. De mindjárt meg kell jegyeznünk, hogy a régi magyar nevek nagy százaléka török személy- és méltóságnevekre vezethető vissza.

Török származású rendi nevek:

az első szakaszban:	a második szakaszban:
<i>Ákos</i>	<i>Ákos</i>
<i>Aladár</i>	<i>Aladár</i>
(<i>Béla</i>)	<i>Géza</i>
<i>Gyula</i>	<i>Gyula</i>
<i>Kálmán</i>	<i>Sándor</i>
<i>Sándor</i>	<i>Szeverin</i>
<i>Szeverin</i> ~ <i>Szörény</i>	<i>Zoltán</i>

Szinte csodálkozik az ember, hogy a magyar történelemben kezdettől fogva szereplő *Géza* és *Zoltán* csak a második szakaszban kapott helyet a rendi névsorban. Elmaradt viszont a *Szörény* változat, utolsó gazdája a *Szeverin* alakot használja.

F) Magyar, ősi magyar nevek

1. Számuk nem nagy, de százalékosan láthatóan előretörnek: a második csoport 50 magyar nevéből 34, azaz 68% új név.

Első szakasz:

Második szakasz (csak az új nevek):

<i>Ákos</i>	<i>István</i>	<i>Aba</i>	<i>Huba</i>
<i>Béla</i>	<i>Iván</i>	<i>Ajtony</i>	<i>Kenéz</i>
<i>Benő</i>	<i>Jenő</i>	<i>Alpár</i>	<i>Keve</i>
<i>Bódog</i>	<i>Kálmán</i>	<i>Andor</i>	<i>Laborc</i>
<i>Bónis</i>	<i>Károly</i>	<i>Árpád</i>	<i>Lehel</i>
<i>Detre</i>	<i>Kászon</i>	<i>Attila</i>	<i>Levente</i>
<i>Dezső</i>	<i>Miksa</i>	<i>Bánk</i>	<i>Magor</i>
<i>Dózsa</i>	<i>Nándor</i>	<i>Botond</i>	<i>Marót</i>
<i>Döme</i>	<i>Ödön</i>	<i>Csaba</i>	<i>Mike</i>
<i>Elek</i>	<i>Rezső</i>	<i>Csanád</i>	<i>Oros</i>
<i>Elemér</i>	<i>Szevér</i>	<i>Csongor</i>	<i>Petur</i>
<i>Emőd</i>	<i>Szeverin</i> ~ <i>Szörény</i>	<i>Ellák</i>	<i>Szabolcs</i>
<i>Endre</i>	<i>Szilárd</i>	<i>Előd</i>	<i>Tarján</i>
<i>Etel(e)</i>	<i>Tihamér</i>	<i>Farkas</i>	<i>Zalán</i>
<i>Frigyes</i>	<i>Vazul</i>	<i>Gerő</i>	<i>Zerind</i>
<i>Gyula</i>	<i>Vidor</i>	<i>Géza</i>	<i>Zoltán</i>
<i>Imre</i>	<i>Zoárd</i>	<i>Győző</i>	<i>Zsolt</i>

2. A régi magyar nevek egy része származás szerint:

a) Ősi magyar szavakból származik: *Árpád*, *Béla*, *Botond*, *Előd*, *Emőd*, *Farkas*, *Frigyes*, *Keve*, *Lehel*, *Levente*.

b) Törzs- v. személynév: *Aba*, *Attila*, *Ajtony*, *Ákos*, *Alpár*, *Bánk*, *Csaba*, *Csanád*, *Csongor*, *Elek*, *Elemér*, *Ellák*, *Etel(e)*, *Gyula*, *Huba*, *Imre*, *Iván*, *Jenő*, *Kálmán*, *Károly*, *Kászon*, *Kenéz*, *Laborc*, *Magor*, *Marót*, *Oros*, *Petur*, *Rezső*, *Szabolcs*, *Szevér*, *Szeverin* ~ *Szörény*, *Tarján*, *Tihamér*, *Vazul*, *Zalán*, *Zerind*, *Zoltán*, *Zsolt*.

Ide sorolhatók a magyar kicsinyítőképzős fejlemények: *Benő*, *Bónis*, *Dezső*, *Döme*, *Gerő*, *Győző*, *Mike* és *Miksa* (*Mihályból*), *Kászon*, *Nándor*, *Oros*, *Vida*, valamint a magyarra fordított nevek: *Bódog* (*Felix*), *Szilárd* (*Constantinus*), *Vidor* (*Hilarius*).

c) Török származásúak: *Aba, Ajtony, Ákos, Alpár, Béla, Csongor, Géza, Gyula, Kálmán, Laborc, Szeverin ~ Szörény, Tarján, Zalán, Zoltán.*

d) Szláv származásúak: *Elemér, Endre, Iván, Kenéz, Marót, Tihamér, Vazul.*

e) Germán származásúak: *Attila ~ Etele, Detre, Endre, Imre, Károly, Szeverin ~ Szörény.*

f) Latin eredetűek: *Dezső, Dózsa, Endre, Petur, Szevér.*

g) Héber eredetű: *Mike* (Mikeás), *Dózsa* (Dávid).

3. Korábbi megállapításaink kiegészítésére itt jegyezzük meg, hogy a nevek kiválasztását nemcsak a szójelentés, valamint a nevek eredeti viselőjének a kiléte befolyásolja, hanem későbbi, sőt kortárs személyek varázsa is. Ez a jelenség a társadalmomban is közismert, mint éppen napjaink példái mutatják (vö. Grétsy László: Utóneveink hangulati változásai. In: Névtudományi előadások II. NyelvTudÉrt. 70. sz., 162). Észrevételünk természetesen a rendi nevek bármelyik csoportjára vonatkoztatható. De az is magától értetődő, hogy a rend világában nem a művészi élet vagy a szórakoztató ipar sztárjai a vonzóak, hanem a tudomány, az egyházi élet vagy a nemzet nagyjai. Így az *Achilles* XI. Pius pápa keresztnéve, egyúttal a homéroszi hős neve volt, *Ottokár* a nagyhatású Prohászka püspöké. A *Rogér* is magyar kapcsolatai révén jutott a rendi nevek közé, mint a tatárjárás krónikásának, A Carmen miserabile szerzőjének a neve.

Nyelvesztétikai szempontok érvényesülése a nevekben

Amíg a név jelentésének számontartása inkább csak belejátszik a tudatos névadásba, addig a nyelvészeti szempontok figyelembe vétele meghatározó lehet. Hogy a bencéséknél az volt, igazolja az elemzés pozitív mérlege. (Ez nem jelenti, hogy nem találkozunk negatív jelenségekkel.) Ha az esztétikailag jól eltalált nevet leegyszerűsítve szépnak nevezzük, a szépséget természetesen kereshetjük magában a rendi névben is, de mert az nem önmagában áll, vizsgálódásunkba be kell vonni a családi nevet (vezetéknévet) is, hogy a két tag együttes hatását, harmóniáját kereshessük. Aminthogy a rendi név kiválasztásánál is ott a családi név.

1. Az esztétikai szempontok (fonetikai, stilisztikai, verstani, vö. Kunszery Gyula: A névadás nyelvészeti szempontjai. In: Névtudományi előadások II. 352) közül a **f o n e t i k a i** nem mindig érvényesül a két név együttesében. Ime néhány név a hangzótörlődés miatt nehezen ejthetők:

<i>Gombos Cézár</i>	<i>Schöberl Nándor</i>
<i>Halbssh Günter</i>	<i>Vucsics Lázár</i>
<i>Schnattner Szigfrid</i>	<i>Weinzierl Olaf</i>

Közülük egyik-másik beleesik a hiátusképzés hibájába is.

2. A **j ó h a n g z á s** ellen egyhangúságukkal vétenek a túl hosszú vagy túl rövidre sikerült nevek, mint ezek:

<i>Martonfalvay László</i> (5–2)	<i>Matuskovics Polikárp</i> (4–3)
<i>Bielohradsky Gothárd</i> (4–2)	<i>Hideghéti Bonaventura</i> (4–5)
<i>Mattyasovszky Kasszián</i> (4–3)	<i>Szekeres Bonaventura</i> (3–5)

(A hangzás javítására *Szekeres B.* a *Bónis* alakot használta.) Ezek meg túl rövidek: *Nagy Pál, Ross Mór, Stern Pál.*

Kedvezőtlen az azonos magánhangzók halmozódása is: *Piliszy Viktorin, Tóth Teodóz, Szkalka Kándid*

A hangulati harmóniára törekvés főleg azóta merült föl, mióta nagyobb számban szerepelnek magyar utónevek. A statisztika azt mutatja, hogy az illesztés jól sikerültnek mondható, hiszen általában magyar családi névhez kapcsolva adták ki őket: a 71 magyar nevet legtöbbször (47-szer) magyar családi névhez kapcsolták, jóval kevesebbszer (11-szer) idegenhez, néhányuk pedig (13) hol magyart, hol idegent kapott maga mellé. A 71 nevet összesen 107 esetben adták ki. Magyar családi névhez került 80 (74,7%), idegenhez 27 (25,2%). Az arány menetközben tovább javult, mert hét rendtag magyar családi névvel cserélte fel idegen hangzású nevét. Így a magyar vezetékneves szám 87-re módosul (81,3%). Néhány példa a magyar + magyar névegyüttesre:

<i>Maróti Ajtony</i>	<i>Takács Emőd</i>	<i>Honffy Laborc</i>
<i>Tihanyi Bánk</i>	<i>Sárosy Etel</i>	<i>Forrai Magor</i>
<i>Szakács Béla</i>	<i>Szabó Farkas</i>	<i>Bajtai Oros</i>
<i>Endrédi Csanád</i>	<i>Jánosi Gyula</i>	<i>Vadász Petur</i>
<i>Forrai Csongor</i>	<i>Fojtényi Kászón</i>	<i>Gereben Zalán</i>

3. A v e r s t a n i szempontok közül a ritmikai alakulatok leghosszabbjaira és legrövidebbjeire már láttunk példákat. A közbülsők nagyon változatos képletekben igyekeznek megteremteni a névegyüttes két tagjának az egyensúlyát. Szótagszámokkal mérve íme a típusok példái:

<i>Poroszlói Valérián</i>	4—4	<i>Szabó Felicián</i>	2—4
<i>Bakonyvári Ildefonz</i>	4—3	<i>Lovas Elemér</i>	2—3
<i>Szentkirályi Márton</i>	4—2	<i>Czuczor Gergely</i>	2—2
<i>Farkasvölgyi Gál</i>	4—1	<i>Csery Vid</i>	2—1
<i>Serédi Jusztinián</i>	3—4	<i>Mann Emilián</i>	1—4
<i>Igmándy Marcellin</i>	3—3	<i>Kál Adorján</i>	1—3
<i>Fekete Zénó</i>	3—2	<i>Nagy Balázs</i>	1—2
<i>Bánhegyi Jób</i>	3—1		

A példák nagyobb száma azt mutatja, hogy a névadásban szívesen rímeltetik a neveket. Így szótagrímesek ezek:

<i>Czingráber Péter</i>	<i>Halmos Ákos</i>	<i>Mészáros Domonkos</i>
<i>Éder Rajner</i>	<i>Horváth Konrád</i>	<i>Poór Sándor</i>
<i>Elter Péter</i>	<i>Hanzséros Ákos</i>	<i>Varga Béla</i>

Ezek pedig alliterációsak (27 további társukkal együtt):

<i>Abday Asztrik</i>	<i>Kelemen Krizosztom</i>	<i>Radványi Rajner</i>
<i>Beller Benő</i>	<i>Ledniczky Leó</i>	<i>Szabó Szilveszter</i>
<i>Farkas Fülöp</i>	<i>Mondovics Márk</i>	<i>Tóth Teodóz</i>
<i>Gál Geláz</i>	<i>Neumann Nepomuk</i>	<i>Vajda Vince</i>
<i>Jankovics József</i>	<i>Pottokár Péter</i>	

Névváltoztatás

Láttuk, hogy a beöltöző növendéknek valamikor semmi beleszólása sem volt a rendi név kiválasztásába. Így érthető, hogy a kapott név vegyes fogadtatásra talált. Többen nem tudták megszokni új nevüket, kérelmezték annak megváltoztatását. Hogy erre volt lehetőség, példáink mutatják. (Az eseteket a névváltoztatás okai szerint vesszük sorra.)

A) Objektív okok

1. A családban már van ilyen nevű testvér. Ezért találkozunk szokásos, közkeletű nevek cseréjével. Ilyenek:

1851:	<i>György</i> helyébe <i>Etel</i>	1883:	<i>Imre</i> helyébe <i>Béla</i>
1861:	<i>Márton</i> helyébe <i>Vilmos</i>	1884:	<i>Gábor</i> helyébe <i>László</i>
1862:	<i>Gusztáv</i> helyébe <i>Dániel</i>	1897:	<i>György</i> helyébe <i>Szaniszló</i>
1880:	<i>Antal</i> helyébe <i>Dénes</i>		

2. A rendi név idők folyamán inkább női névvé lett. Ilyenek: *Cecil*, *Etel*, *Irén*, *Jácint*, *Nárcisz*.

B) Szubjektívek:

1. Nem tetszik a rendi név:

1815:	<i>Ábrahám</i> helyett <i>Román</i> , <i>Ezekiel</i> h. <i>Ede</i> , <i>Elizeus</i> h. <i>Venánt</i> , <i>Izaiás</i> h. <i>Özséb</i> , <i>Izsák</i> h. <i>Rajner</i> , <i>Jób</i> h. <i>Antal</i> , <i>Joel</i> h. <i>Teodorik</i> , <i>Joziás</i> h. <i>Pius</i> , <i>Oziás</i> h. <i>Irén</i> , <i>Salamon</i> h. <i>Aurél</i> , <i>Zakariás</i> h. <i>Romuáld</i>
1844:	<i>Lázár</i> h. <i>Máriusz</i> , <i>Petronax</i> h. <i>Ottó</i> , <i>Rabanusz</i> h. <i>Rajmund</i>
1850:	<i>Asztrik</i> h. <i>Tivadar</i>
1857:	<i>Bertold</i> h. <i>Virgil</i>
1862:	<i>Dávid</i> h. <i>Ferenc</i> , <i>Vendel</i> h. <i>Szilveszter</i>
1864:	<i>Ildefonz</i> h. <i>Gergely</i>
1882:	<i>Fulgent</i> h. <i>Emil</i>
1885:	<i>Romuáld</i> h. <i>Hugó</i>
1917:	<i>Jeremiás</i> h. <i>Efrém</i>

2. Egyéb szubjektív okból mellőznek ilyen neveket, mint *Jakab*, *Manó*, *Mór*, *Móric*, (*Jeremiás*), *Jónás*, *Sükösd*

C) A változtatás néha a név mindkét elemére kiterjedt:

<i>Hetyei</i> <i>Modeszt</i> korábban:	<i>Ecker</i> <i>Szende</i>
<i>Serédi</i> <i>Dénes</i> korábban:	<i>Scherer</i> <i>Antal</i>
<i>Lendvai</i> <i>Hugó</i> korábban:	<i>Lindscheit</i> <i>Romuáld</i>

Látható, hogy itt névmagyarosításról is szó van.

Adattár

1. Apátok, ill. főapátok 996—1786 között

<i>Anasztáz</i>	<i>János</i>	<i>István</i>
<i>Henrik ~ Hemrik</i>	<i>Benedek</i>	<i>Dobay Miklós</i>
<i>~ Hemerik ~ Imre</i>	<i>Uriás ~ Uros ~</i>	
	<i>Oros</i>	<i>Tolnay Máté</i>
<i>Szent Mór</i>	<i>Salamon</i>	<i>Győry Mihály</i>
<i>Raszina</i>	<i>Favusz</i>	<i>Csanády János</i>
<i>Déda</i>	<i>Bonifác</i>	<i>Martonfalvai László</i>
<i>Abbrik</i>	<i>Herman ~ Ármin</i>	(1556—1562)
<i>Ramerius</i>	<i>I. Miklós</i>	<i>Pálffy Mátyás</i>
<i>Guala</i>	<i>Jakab</i>	<i>Magger Placid</i>
<i>Péter</i>	<i>II. János</i>	<i>Gencsy Egyed</i>
<i>II. Déda</i>	<i>László</i>	<i>Simoncsics Gellért</i>
<i>Dávid</i>	<i>II. Miklós</i>	<i>Rumer Márton</i>
<i>Ráfael</i>	<i>III. Miklós</i>	<i>Lendvai Placid</i>
(első főapát	<i>Hamer Vilmos</i>	<i>Karner Egyed</i>
1150—1159)	(első családnév)	<i>Göncz Celesztin</i>
<i>Rajnáld</i>	<i>Szigfrid</i>	<i>Sajghó Benedek</i>
<i>Similis</i>	<i>II. Czudar László</i>	<i>Somogyi Dániel</i>
<i>Balázs</i>		

2. Elszórt adatok az első időszakból

- 1201: magister *Jiuido* (Wido) notarius; *Benedictus* decanus; *Georgius* custos; abbas *Martinus* ospitalaris magister
- 1206: *Otmarus* decanus; *Farcadinus* cantor; *Moyses* custos
- 1216: *Heinricus* v. *Hemricus* custos; *Silvester* subdecanus; *Vitalis* sacerdos; *Thomas* diaconus (PRT. I, 534)
- 1223: *Michael* monachus
- 1231: *Urbanus* notarius
- 1233: *Egidius* monachus
- 1238: *Laurentio* decano; *Elia* cantore; fratre *Henrico*
- 1258: *Johanne* fratre; *Cosma* decano
- 1262: fratre *Bonifacio* monacho; fratribus *Bonifacio* et *Henrico* fratre *Laurentio* decano
- 1267: comes *Corrardus* filius Kulchey de Guug
- 1306: frater *Herricus*
- 1308: fratrem *Johannem*
- 1310: frater *Ladislau* abbas cum *Martino* procuratore suo et *Mathya* fratribus suis
- 1361: frater *Seffridus* abbas . . . *Nicolaus* et *Guillermus* bone memorie abbates (PRT. II, 303—481)

3. Névjegyzék 1233-ból

„ . . dominus *Vrias* abbas et (conventus loci eiusdem) cum consensu omnium fratrum monachorum suorum et ipsi fratres monachi, scilicet” (a számozás Erdélyitől, PRT, I, 535):

1. <i>Hemerius prior</i>	12. <i>Beniaminus</i>	27. <i>Symon sacerdotus</i>
2. <i>Johannes quondam abbas, nunc praep.</i>	13. <i>Felix</i>	28. <i>Benedictus</i>
3. <i>Nychodemus</i>	14. <i>Johannes</i>	29. <i>Beda</i>
4. <i>Lazarus camerar.</i>	15. <i>Michael</i>	30. <i>Sadueus</i>
5. <i>Kana praepositus Symigiensis</i>	16. <i>Herricus</i>	31. <i>Taddeus</i>
6. <i>Aymo</i>	17. <i>Vrbanus notar.</i>	32. <i>Simon</i>
7. <i>Seruatius</i>	18. <i>Farcasius</i>	33. <i>Joanka (Jvanka) diaconus (procurator)</i>
8. <i>Vitalis sacerdos</i>	19. <i>Saulus</i>	34. <i>Kilianus subdiaconus notarius</i>
9. <i>Thomas custos Sancti Martini</i>	20. <i>Joan (Juan)</i>	35. <i>Andreas subdiaconus</i>
10. <i>Machabeus</i>	21. <i>Primus claviger</i>	36. <i>Nycholaus</i>
11. <i>Mathias magister pistorum</i>	22. <i>Vitus procurator</i>	37. <i>Bernardus</i>
	23. <i>Valentinus</i>	38. <i>Florianus</i>
	24. <i>Georgius</i>	
	25. <i>Ambrosius</i>	
	26. <i>Elias</i>	

4. Az 1802–1972 közötti névanyag
(Az elől álló szám az előfordulása, a végén álló a csoport tagjainak száma)

Első szakasz (1802–1921)

- 14 *Amand, Ráfael* (2)
 13 *Ányos, Ferenc* (2)
 12 *Fülöp, Lukács, Menyhért, Péter* (4)
 11 *Dénes, Ernő, Kornél, Placid, Sebestyén* (6)
 10 *Ábel, Antal, (Flórián) Flóris, Frigyes, Gusztáv, Kalazant, Károly, Konrád, Leó, Máté, Rajmund* (11)
 9 *György, Henrik, István, Kelemen, Leander, Marián, Márton, Nepomuk, Romuáld, Rupert, Szaléz, Tádé, Tibor, Veremund* (14)
 8 *Ádám, Aurél, Bálint, Benjamin ~ Benő, Damján, Egyed, Fábián, Gotfrid ~ Godofréd, Ildefonz, Jenő, Lénárd, Pál, Taszilo, Tivadar, Valér, Vendel, Viktorin, Xavér* (20)
 7 *Ágoston, Atanáz, Béda, Bernát, Fidél, Hugó, Medárd, Mihály, Mór ~ Maurus, Ödön, Rajner, Sámuel, Titusz, Vazul, Vince, Zsigmond* (17)
 6 *Aladár, Alberik, Arnold, Asztrik, Béla, Bernardin, Bertalan, Bonaventura ~ Bónis, Bonifác, Döme ~ Dömötör, Elek, Engelbert, Gellért, Gergely, Gothárd, Günter, Hilár ~ Vidor, Ignác, Jeremiás, Jusztin, Kandid, Kolumbán, Lajos, Lázár, Marcell, Mátyás, Norbert, Orbán, Ottó, Özséb, Rajnáld, Sándor, Teodorik ~ Detre, Teofil, Viktor, Zoárd* (40)
 5 *Adolf, Adorján, Ákos, Alkuin, Ambrus, Cecil, Celesztin, Cirill, Ede, Emil, Gábor, Gál, Gáspár, Gyárfás, Honor, Ipoly, Irén, Jácint, Jakab ~ Jákó, János, Jeromos, József, Julián, Konstantin ~ Szilárd, Krizosztom, Lucian, Manó ~ Emmánuel, Márk(us), Miklós, Miksa, Modeszt, Pius, Polikárp, Regináld, Rezső ~ Rudolf, Szaniszló, Szilveszter, Tamás, Tóbiás, Vencel, Virgil* (45)
 4 *Albert, Albin, Alfonz, Arnulf, Benedek, Bertold, Boldizsár, Brunó, Cézár, Ciprián, Dániel, Dezső, Dónát, Elemér, Emilián, Etele, Ferdinánd, Nándor, Illés, Imre, Kamill, Kasszián ~ Káson, Kázmér, Krizológ, Lambert, László, Lőrinc, Máriusz, Odilo, Patrik, Simon, Szigfrid, Szeverin ~ Szörény, Timót, Venánt, Vilmos, Vitál, Zénó* (41)

- 3 *Alajos, Alán, Anasztáz, Antonin, Anzelm, Apollinár, Arisztid, Balázs, Barnabás, Damaszcén, Dávid, Domonkos, Endre, Farkas, Felicián, Fulgent, Gedeon, Geláz, Gujdó, Gyula, Herman ~ Ármin, Iván, Izidor, Jusztinián, Kálmán, Lipót, Marcellin, Móric, Odó, Oszkár, Otmár, Pongrác, Remig, Richard, Róbert, Szulpic, Teodóz, Vid(a), Villebald ~ Vilibáld (41)*
- 2 *Albán, Anaklét, Árkád, Artur, Celzusz, Cirjék, Damáz, Dózsa, Felix ~ Bódog, Fridolin, Ince, Jusztin, Kajetán, Kolos, Kristóf, Majnrád, Olaf, Oresztész, Oszvald, Szevér, Valerían (23)*
- 1 *Ábrahám, Amadé, Andor, Áron, Balduin, Benignusz, Bennó, Boromeus, Cirinus, Efrém, Elizeus, Emőd, Ervin, Eutrópius, Ezekei, Fausztin, Gualbert, Helladius, Henok ~ Enok, Hermenegild, Hildebrand, Izáid, Izsák, Jób, Joel, Jónás, Joziás, Kallsztusz, Kanut, Kapisztrán, Kilián, Klétusz, Lucius(z), Mauriniusz, Metód, Nárcisz, Ozeás, Paszkál, Pelbárt, Petronax, Rabán, Salamon, Semjén ~ Simeon, Szerafin, Szimber, Sixtus, Teologus, Tibold, Tihamér, Zakariás, Zefirin (53)*

Második szakasz (1922—1972)

- 8 *Günter, Remig (2)*
- 7 *Ervin, Zsigmond (2)*
- 6 *Asztrik, Kapisztrán (2)*
- 5 *Balázs, Majnrád, Szerafin, Szilveszter (4)*
- 4 *Dávid, Fábián, Gábor, Gotfréd ~ Godofréd, Henrik, Ildefonz, Jenő, Márk(us), Marót, Ödön, Román, Sebestyén, Valerían, Zsolt (15)*
- 3 *Alajos, Alfonz, Anzelm, Bennó, Boldizsár, Domonkos, Edvin, Egon, Elemér, Előd, Emőd, Hugó, Illés, Marcián, Olivér, Oros, Rabán, Zoltán (18)*
- 2 *Aba, Achilles, Agoston, Ákos, Alberik, Aldemár, Anasztáz, András, Antonin, Ányos, Árkád, Atanáz, Aurelián, Balduin, Bálint, Benő, Brunó, Ciprián, Csaba, Ede, Egyed, Emilián, Endre, Erik, Farkas, Ferenc, Fulgent, Gaszton, Gusztáv, Győző, Huba, Ince, Jácint, János, Kilián, Kristóf, Levente, Marián, Metód, Menyhért, Odó, Oresztész, Otmár, Ottó, Pál, Pelbárt, Pongrác, Rafael, René, Rupert, Sándor, Szabolcs, Szeverin, Tibold, Valter, Viktor, Villebald (57)*
- 1 *Ábel, Abelárd, Ádám, Adorján, Ajtony, Aladár, Alán, Albán, Alfréd, Alpár, Amadé, Amand, Ambrus, Anaklét, Andor, Angelusz, Antal, Árpád, Attila, Aurél, Bánk, Barnabás, Béda, Benignusz, Bernát, Bertalan, Bertold, Boskó, Botond, Celesztin, Cézár, Csanád, Csongor, Damáz, Damján, Dániel, Dénes, Dezső, Dózsa, Edgár, Ellák, Elréd, Emil, Emmerám, Engelbert, Etele, Felicián, Félix, Fidél, Flóris ~ Flórián, Fülöp, Gál, Gáspár, Gellért, Gergely, Gerő, Géza, György, Gyula, Hildebrand, Hubert, Ignác, Imre, Irén, József, Jusztin, Jusztinián, Kajetán, Kálmán, Károly, Kasszián, Kázmér, Kelemen, Kenéz, Kerény, Keresztély, Keve, Konstantin, Krizosztom, Kunó, Laborc, Lajos, Lambert, László, Lázár, Lehel, Lipót, Lóránd, Lotár, Lőrinc, Lukács, Magor, Marcell, Máriusz, Medárd, Mihály, Mike, Miksa, Modeszt, Nárcisz, Nepomuk, Norbert, Olaf, Oszkár, Oszvald, Ottokár, Özséb, Patrik, Péter, Petur, Pius, Placid, Rajnald, Reginald, Rezső, Richárd, Róbert, Rogér, Rókus, Sámuel, Szaléz, Szaniszló, Szervác, Szigfrid, Szilárd, Szulpic, Tamás, Tarján, Tarziciusz, Teodóz, Tihamér, Timót, Titusz, Tivadar, Ulrik, Valér, Vazul, Veremund, Vida, Vidor, Viktorin, Vilmos, Virgil, Vitál, Zalán, Zénó, Zerind (146)*

Függelék

A régi magyar nevek egyeztetése a Martyrologium Romanum neveivel

Mint már említettük, a rendi neveknek is egyezniök kell a Martyrologium Romanum neveinek valamelyikével. Ezért a magyar nevekhez is keresni kellett martyrologiumbeli védőszentet. Az eljárás során könnyebb a helyzet, ha ismerjük a magyar név jelentését, és a Martyrologiumban is van hasonló jelentésű név. Pl. *Előd* = *Primus*; *Keve* = *Petrus* 'szikla, kő'. Ha azonban nem ismeretes a nevek jelentése, akkor az illetékes előjárók a hangalak hasonlósága alapján egyeztetik a két nevet. Ez a gyakoribb. De mert a kiválasztás önkényes, különbségek mutatkoznak az egyes szerzetesrendek gyakorlatában. Ezért a kimutatásban figyelembe vettük a ciszterci és a ferences egyeztetéseket is. Az egyes nevek után közöljük a latin megfelelőt, és — ha ismeretes — a névnapot is. (A ciszterci adatokat Schweighoffer Kolos, a ferenceseket Benkő Krizsó voltak szívesek megadni. Ebbeli munkájukért hálás köszönet.)

<i>Aba</i>	b. <i>Abbo</i> (XI. 13.); f. <i>Paternus</i> (XI. 12.)
<i>Ajtony</i>	b. <i>Aidanus</i> (VIII. 31.)
<i>Ákos</i>	b. c. f. <i>Acatius</i> (IV. 9.)
<i>Aladár</i>	b. <i>Alfredus</i> (VIII. 15.), <i>Eleutherius</i> (II. 20.) c. <i>Aladarus</i> , <i>Alfredus</i> , <i>Vladimirus</i> (II. 20.) f. <i>Leodegarius</i> (X. 2.)
<i>Álmos</i>	c. <i>Almachius</i> (I. 1.)
<i>Alpár</i>	b. <i>Alpertus</i> (IX. 5.), c. f. <i>Alipius</i> (VIII. 15.)
<i>Andor</i>	b. <i>Andronicus</i> (X. 11.) c. ua.
<i>Apor</i>	c. <i>Apronianus</i> (II. 2.), f. <i>Apronius</i>
<i>Árpád</i>	b. c. f. <i>Arpotes</i> (b. VII. 5. c. VII. 7. f. VIII. 20.)
<i>Attila</i>	b. c. f. <i>Attilanus</i> (X. 5.)
<i>Bán</i>	f. <i>Albanus</i> (VI. 22.)
<i>Bánk</i>	b. c. f. <i>Benedictus</i> (b. VII. 17. c. VII. 18. f. III. 21.)
<i>Barót</i>	f. <i>Pompilius Pirrotti</i> (VII. 15.)
<i>Bátor</i>	c. <i>Guericus</i> (II. 27.)
<i>Botond</i>	b. <i>Bothanus</i> (XII. 25.), c. <i>Bohemundus</i> (IX. 11.)
<i>Buzád</i>	c. <i>Buzad</i> (IV. 9.)
<i>Csaba</i>	b. c. <i>Sabbas</i> (XII. 5.), f. <i>Sabbatius</i> (IX. 19.)
<i>Csanád</i>	b. <i>Canicus</i> (X. 11.), c. <i>Cisinandus</i> (I. 2.), f. <i>Senator</i> (V. 8.)
<i>Csenger</i>	f. <i>Engelbertus</i> (XI. 7.)
<i>Csongor</i>	b. <i>Congorus</i> (I. 13.), f. <i>Concordius</i> (XII. 16.)
<i>Detre</i>	b. c. f. <i>Theodoricus</i> (b. VII. 1., c. VIII. 24., f. VII. 9.)
<i>Dózsa</i>	b. <i>Dominicus</i> (I. 22.), c. f. <i>Theodosius</i> (c. I. 11., f. III. 16.)
<i>Döme</i>	b. <i>Demetrius</i> (X. 26.), f. <i>Dominicus</i> (VIII. 4. vö. dömések)
<i>Farkas</i>	b. f. <i>Wolfgangus</i> c. <i>Lupus</i> (X. 21.)
<i>Elek</i>	b. c. f. <i>Alexius</i> (VII. 17.)
<i>Elemér</i>	b. <i>Attilanus</i> (X. 5.), <i>Elmerus</i> (V. 26.), <i>Eleutherius</i> (II. 20.), <i>Vladimirus</i> (VII. 15.), c. <i>Eleutherus</i> , <i>Elmerus</i> , <i>Vladimirus</i> (II. 20.), f. <i>Eleutherius</i> (V. 26.)
<i>Ellák</i>	b. <i>Ellacus</i>
<i>Előd</i>	b. <i>Primus</i> (VI. 9.), c. <i>Protopogenes</i> (V. 26.), f. <i>Processus</i> (VII. 2.)
<i>Emőd</i>	b. c. <i>Aemidius</i> (VIII. 13.)

<i>Etel(e)</i>	b. <i>Attilius, Attalus</i> (VI. 2.), <i>Attilanus</i> (X. 5.) c. <i>Atilius, Attalus</i> (VI. 2.), f. <i>Attilanus</i> (X. 5.)
<i>Frigyes</i>	b. c. f. <i>Fridericus</i> (VII. 18., c. III. 6.)
<i>Gerő</i>	b. c. <i>Gregorius</i> (II. 13.), f. <i>Gereon</i> (X. 10.)
<i>Géza</i>	b. c. <i>Nicasius</i> (X. 11.), f. <i>Geysa</i> (II. 25.)
<i>Győző</i>	b. <i>Nicephorus</i> (II. 25.), c. f. <i>Victor</i> (IV. 20., f. I. 22)
<i>Gyula</i>	b. c. f. <i>Julius</i> (IV. 12.)
<i>Hetény</i>	f. <i>Septimus</i> (VIII. 17.)
<i>Huba</i>	b. <i>Hypatius</i> (XI. 14.)
<i>Ipoly</i>	b. c. f. <i>Hippolytus</i> (I. 20., c. VIII. 13.)
<i>Iván</i>	b. f. <i>Joannes Baptista</i> (VI. 24.)
<i>Ivor</i>	c. <i>Yvo</i> (V. 20.)
<i>Jenő</i>	b. c. f. <i>Eugenius</i> (VI. 2. c. VII. 8.)
<i>Kálmán</i>	b. c. f. <i>Colomannus</i> (X. 13.)
<i>Kapisztrán</i>	b. c. f. <i>Joannes a Capistrano</i> (X. 23.)
<i>Károly</i>	b. c. f. <i>Carolus</i> (XI. 4.)
<i>Kászon</i>	b. <i>Cassianus</i> (VIII. 13.)
<i>Kenéz</i>	b. f. <i>Genesisius</i> (VIII. 25.)
<i>Kerény</i>	b. c. f. <i>Quirinus</i> (VI. 4.)
<i>Keve</i>	b. <i>Petrus</i> (I. 8.), c. <i>Petrus</i> (VI. 29.)
<i>Kont</i>	c. <i>Contardus</i> (X. 17.)
<i>Krizsó</i>	f. <i>Chrysostomus</i> (I. 27.)
<i>Kund</i>	f. <i>Gundulphus</i> (VI. 17.)
<i>Laborc</i>	b. <i>Laborus</i>
<i>Lehel</i>	b. c. <i>Lullus</i> (X. 16.), f. <i>Spiridion</i> (XII. 14.)
<i>Lestár</i>	c. <i>Eustachius</i> (IX. 20.)
<i>Lestyák</i>	f. <i>Eustachius</i> (IX. 20.)
<i>Levente</i>	b. c. f. <i>Leontius</i> (VI. 18., c. I. 13., f. IV. 24.)
<i>Magor</i>	b. <i>Macorus</i> (IV. 17.)
<i>Manó</i>	b. <i>Emmanuel</i> (III. 26.)
<i>Marót</i>	b. c. <i>Mauritius</i> (IX. 22., c. X. 23.), f. <i>Marotes</i> (III. 27.)
<i>Mike</i>	<i>Micheas</i> (I. 25.)
<i>Miksa</i>	b. c. f. <i>Maximilianus</i> (X. 12.)
<i>Nándor</i>	b. f. <i>Ferdinandus</i> (V. 30.)
<i>Oros</i>	b. <i>Urias, Uros</i> (I. 14.), <i>Orsitius</i> (VIII. 14.) f. <i>Orontius</i> (I. 22.)
<i>Öcsény</i>	c. <i>Germanus</i> (X. 30.)
<i>Ödön</i>	b. c. f. <i>Edmundus</i> (XI. 16.)
<i>Örs</i>	c. <i>Angelus Custos</i> (X. 2.), f. <i>Praesidius</i> (IX. 6.)
<i>Pelbárt</i>	b. <i>Privatus</i> (IX. 28.), c. <i>Pelbartus Temesvariensis</i> (V. 27.) f. ua.
<i>Petur</i>	b. <i>Petrus</i>
<i>Szabolcs</i>	b. <i>Sabbel</i> (VI. 17., c. <i>Sabbatius</i> (IX. 19.), f. <i>Sabbas</i> (XII. 5.)
<i>Szevér</i>	b. <i>Severus</i> (VIII. 8.)
<i>Szeverin</i>	b. f. <i>Severinus</i> (XI. 1. f. I. 8.)
<i>Szilárd</i>	b. f. <i>Constantinus</i> (III. 11., f. IV. 12.)
<i>Szörény</i>	b. <i>Severinus</i> (XI. 1.), f. <i>Serenus</i> (VI. 28.)
<i>Tarján</i>	b. <i>Troianus</i> (XI. 30.), c. <i>Petrus de Alcantara</i> (X. 19.)
<i>Tihámér</i>	b. f. <i>Artemius</i> (X. 20.) f. VI. 6.), c. <i>Tycho</i> (VI. 16.)
<i>Vadász</i>	f. <i>Venantius</i> (V. 18.)
<i>Vazul</i>	b. f. <i>Basilius</i> (VI. 14.)

<i>Vid(a)</i>	b. c. <i>Vitus</i> (VI. 15.), f. <i>Laetus</i> (IX. 6.)
<i>Vidor</i>	b. <i>Hilarius</i> (I. 14.)
<i>Zalán</i>	b. <i>Solanus</i> (VII. 14.), f. <i>Solochin</i> (V. 17.)
<i>Zerind</i>	b. <i>Servandus</i> (X. 23.), f. <i>Peregrinus</i> (V. 1.)
<i>Zoárd</i>	b. <i>Zoerardus</i> (VII. 17.)
<i>Zoltán</i>	b. <i>Soldanus</i> (III. 13.), c. <i>Soldo</i> , <i>Soldon</i> , <i>Zoldon</i> , <i>Zoltanus</i> (III. 8.), f. <i>Soldanarius</i> (III. 13.)
<i>Zsolt</i>	b. c. <i>Solutor</i> (XI. 20.)

Hogy a magisztert mennyire foglalkoztatta a névadás és vele kapcsolatban a megfelelő latin név megtalálása, mutatja egy adat 1897-ből. Amikor az *Etele* nevet kiadták *Attilas* egyeztetéssel, megjegyzi az előjáró, hogy jobb lesz az *Attilas* név. 40 év múlva már *Attilanus*-szal egyeztetik az *Etelét*. Ez a név aztán többé nem került kiadásra, helyét 1944-ben az *Attilanus* = *Attila* foglalta el.

Megemlítjük még, hogy a régi magyar nevek latin egyeztetésével, valamint rendi használatukkal kapcsolatban nagy propagandát fejtett ki a benecéseknél Magasi Artur, a ferenceseknél Butykai Antal.

Németh K. Bódog – Ábrahám Imre

Magyar és angol szójátékok a hazai ifjúsági sajtóban

A mai magyar ifjúsági sajtótermékeket olvasva az egyik legfeltűnőbb jelenség az idegen, főként angol szavak, szószerkezetek, állandósult szókapcsolatok és sokszor teljes mondatok gyakori előfordulása a különböző műfajú cikkek szövegében. Ez ösztönzött arra, hogy a jelenséggel, annak okaival, nyelvförmáló hatásaival behatóbban foglalkozzam.

Az ifjúsági sajtóba tömegesen áramló angol elemek vizsgálata közben felbukkannak a nyelvészöziológia, az ifjúságészöziológia, a tömegkommunikáció-elmélet, a nyelvfejlődés és nyelvűvelés sajátos kérdései. Természetesen ezek a területek szervesen kapcsolódnak egymáshoz, hiszen lehet-e beszélni ifjúságészöziológiai kérdésekről úgy, hogy ne érintenénk a tömegkommunikációs eszközök szerepét az ifjúság világnézetének, viselkedéskultúrájának, nyelvhasználati szokásainak alakításában? A tömegkommunikációs eszközök nyelvhasználatának vizsgálata pedig elkerülhetetlenül szembesít nyelvfejlődési és nyelvhelyességi problémákkal. Ezért indokolt, hogy egy-egy jellemző nyelvi megnyilvánulási formát alaposabban vegyünk szeműgyre, és bevonjuk a társztudományok rokon jelenségeit is vizsgálatunk körébe.

Az értekezésben feldolgozandó adatokat ifjúsági heti- és havilapokból (Magyar Ifjúság, Ifjúsági Magazin, Világ Ifjúsága, Staféta), időszaki és alkalmi ifjúsági sajtókiadványokból (Képrás, Diáknaptár 1986/87, Világ Divat, Világ Szív, A Magyar Ifjúság Évkönyve 1987) és napilapok, hetilapok, magazinok ifjúsági rovataiból merítettem. Az adatgyűjtés kiterjedt az angol eredetű egyszerű szavakra, mozaikszókra, rövidítésekre, szószerkezetekre, állandósult szókapcsolatokra (szólásokra), mondatértékű szerkezetekre (szállóigékre), fordításokra, tükörfordításokra, magyarítási kísérletekre és az esetenkénti hibás fordításokra is. Nem maradhat ki a dolgozatból az angol elemeket tartalmazó szóképek és a hozzájuk csatlakozó stiláris eszközök elemzése sem. Í g y l e t t

az értekezés része az angol szavakon alapuló magyar szójátékok bemutatása is.

Az újságnyelvi adatok gyűjtése közben egy évig kísértem figyelemmel a rádió rendszeres ifjúsági műsorait (Ötödik sebesség, Táskarádió, Reggeli csúcs, Kamasz-panasz) és alkalmanként jelentkező, fiataloknak szóló sorozatait, riportműsorait. Ily módon alkalmam nyílt ellenőrizni, hogy milyen mértékben válik újságnyelvi gyűjtésem adatahalmaza a fiatalok beszédének részévé. Az újságok és rádióműsorok szerkesztőinek nagymértékben figyelembe kell venniük olvasó- és hallgatóközönségük érdeklődési köreit, ezek elsősorban a zene, a szórakozás, a közgazdasági kérdések és a technikai fejlődés. Mivel ezeken a területeken az angol nyelvterület országainak (leginkább az Egyesült Államoknak) van döntően fontos szerepük, ezért ők diktálhatják a divatot például a könnyű zenében, de a technikai szavak keletkezésében is az angol nyelv erőteljes hatásai érvényesülnek. Nem meglepő tehát, ha a sajtó és a rádiózás fentebb említett területeire az angol nyelvi elemek eddig sohasem tapasztalt tömegben áramlanak be.

Új nyelvi elemek születését, gyors terjedését, nemcsak az új fogalmak, tárgyak, technikai eszközök létrejötte magyarázza, hanem jelentős szerepet kap ebben a folyamatban a divat is. A nyelvi divatot egy társadalmilag hangadónak ítélt kisebb vagy nagyobb csoport (referential group, vonatkozási csoport) diktálja. Ez a csoport útjára bocsát nyelvi divatjeleket, és azokat a társadalmi alcsoportok (sub-groups) tagjai spontán módon vagy félig-meddig tudatosan használni kezdik. Az új divatjel, jelen esetben az idegen szó bizonyos érdekességgel és sejtelmességgel rendelkezik, így használatakor az alcsoport tagjaiban kialakul a beavatottság érzése, tehát időlegesen csoportalkotó ereje is lehet. Gondoljunk csak a különböző zsargonok (szakmai, mozgalmi stb.) ritusjellegére. A nyelvi divat rendszerjellegét mutatja, hogy csak azok a divatjelek terjednek el, amelyekben valamilyen módon tükröződik az alcsoportok ízlése, igénye és nyelvi szintje. Ez a magyarázata annak, hogy a tömegtájékoztatási eszközök, melyek a vonatkozási csoportok szócsövei, igyekeznek nyelviileg is igazodni azokhoz a rétegekhez, melyek számára a rádióműsort sugározzák, az újságot szerkesztik.

Az utóbbi évtizedekben az ifjúság nyelvhasználatának fejlődése, szókincsének alakulása új vonásokat mutat. Ezeket ismertetve Kovalovszky Miklós a következő fejlődési irányzatokat összegezi: „1. a fiatalok eddig szűkebb csoportnyelvei egybeolvadtak és egységesültek egy általános érvényű „ifjúsági nyelvben”, amely feltűnő módon és nagy eleveenséggel jelentkezik; 2. az ifjúság korábbi rétegnyelvei eltűntek, egybemosódtak: diákság és munkás-ifjúság, város és falu fiatalsága majdnem egyformán beszél, egy széles körű, szinte általános egységesülés tanúi, amelynek forrása, ösztönzője és irányítója elsősorban Budapest; a terjedés rohamos gyorsaságát pedig a kommunikációs eszközök megnövekedett szerepe és a fiatalság erős utánzó ösztöne magyarázza; 3. eltűnt az ifjúsági nyelv régebbi argójellege, vagyis titkossága, a kívülállók számára való érthetetlenség-elkülönítő szándéka; létrejöttének és létének alapja, az ösztönzője elsősorban a korosztályi összetartozásnak és a beavatottságnak éreztetése.” (Kovalovszky Miklós: Nyelvfejlődés - Nyelvhelyesség. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1977. 118-9.)

Az idézett tendenciákat látszik erősíteni az ifjúsági sajtótermékek szerkesztőinek nyelvpolitikai tevékenysége, amikor nagy számban engednek teret argó jellegű elemeknek (*gáz van, krapek, cucc, szerelés*), vagányos magatartást

tükröző kifejezéseknek, szórövidítéseknek (*pulcsi, diri, szerkó*) és ami a legfeltűnőbb: az angol szavaknak, kifejezéseknek. Egy év alatt száz újságból (52 Magyar Ifjúság, 12 Ifjúsági Magazin, 12 Világ Ifjúsága, 12 Staféta, 12 időszak kiadvány) és számos ifjúsági rádióműsorból körülbelül 25 000 adatot gyűjtöttem össze. Külön adatként kezelem azokat a szavakat, amelyek önállóan (ragozott vagy képzett alakban), szóösszetételben vagy egyéb nyelvi alakzatban fordulnak elő, hiszen mindenütt más-más funkcióban szerepelnek. Ugyanígy külön céduláztam az adatot, ha szóképben vagy szójátékban akadtam rá.

A publicisztika jellemző stílusjegyei (az idegen szavak tömeges, divatszzerű használata, új szókapcsolatok, kifejező erejű neologizmusok, hatásnövelő címek, köznyelvi klisék, felkapott divatszavak stb.) között sajátos nyelvi alakzatként jelennek meg az intenzív hatás keltésére alkalmas szójátékok. Ez a kifejező stílus eszköz jól szolgálja az ifjúsági sajtótermékek törekvését a vidám, könnyed kapcsolatteremtő hangnem kialakítására. Vannak azonban arra is példák, hogy ez a törekvés nyelvi vagy valamilyen egyéb okból nem valósul meg, és a szójáték üres élccé, olcsó szellemeskedéssé, modorossággá fajul. Az újságírótól gondos mérlegelést és jó arányérzékét kíván ennek a stílus eszköznek a használata, hogy elérhesse vele a kívánt stílushatást.

A szójáték logikai bravúr, nyelvi formai játék humorkeltés vagy gúnyos hangulateltetés céljából. Erős érzelmi töltése, figyelemkeltő ereje alkalmassá teszi a közvetített gondolatok tartós rögzítésére. Ha szépirodalmi példákra gondolunk, még arra is akad adat, hogy egy-egy jól sikerült szójáték szállóigeként marad fenn a mindennapi szóhasználatban. Bő forrásként szolgál erre például Ady Endre, Tóth Árpád, Karinthy Frigyes költői, írói és publicisztikai munkássága. Rejtő Jenő máig is méltán népszerű regényeinek pedig egyik legalapvetőbb stílus eszköze a különböző értelmű szavaknak meglepő, váratlan összekapcsolása, illetőleg szólások, közmondások egyes szavainak eltorzítása révén keletkező humoros szójáték. A szójáték a szavakon való elcsodálkozás, egy szó vagy szószerkezet kiváltotta képzettársításlánc, a szóelemek játékos újrendezése.

Összetettebb a kép akkor, ha a szójáték két nyelv elemeinek keveredéséből alakul ki, mert nemcsak az írásképpen történik változás, hanem a két nyelv különböző nyelvi értékeinek és stílusrétegeinek mozgósítása is az asszociációk bonyolult rendszerét kelti életre. Ahhoz, hogy a képzettársítás keltette humoros hatás maradéktalanul érvényesülhessen, mind a közlőnek, mind a befogadónak értenie vagy legalábbis megfelelő mértékben ismernie kell azt az idegen nyelvet, amelynek elemei az anyanyelvvel keveredve szójátékká alakulnak. Nyelvismeret kell ahhoz is, hogy elemezni tudjuk, miért kelt humoros hatást egy-két alaposan félresikerült fordítás. Lássunk néhány példát az eddig elmondottakra: „Stephanie az énekesi és fotómodell babérokra is pályázó monacói *h e r c e g k i s a s s z o n y* következő kislemezét egy *p o p h e r c e g*, *P r i n c e* közreműködésével készíti” (MI 86/39). A szójáték ebben a példában a konkrét és elvont jelentés összevonásán alapul (l. a következő oldalon).

A szójátékszás leggyakoribb módja a kiejtési homonimák keltette játszi hangulat kiaknázása: *Show-hajtás* (Sta. 1987. jan.). A fiataloknak szervezett sportprogram elég félresikerülten kapta ezt a nevet, mert a *sóhajítás*, amit a szójáték alaptagja, a *show-hajtás* előhív, egyáltalán nem sugallja a sporttevékenység, jelen esetben a korcsolyázás örömeit. A Diáknapló 1986/87 címként előforduló adata is a kiejtési homonimák adta lehetőségeket használja fel, de

Stephanie		Prince
'hercegisasszony (valóságos)' 'énekesnő (valóságos)' vő.: ang. princess		Prince (tulajdonnév) elvont ¹ vő.: magy. 'herceg'
popénekesnő hercegisasszony	nő és asszony (közös jelentésmozzanat: 'nőnemű' az új szerkezetben a két szó egyesíthető egy jelentésben)	'az egyik legnépszerűbb popénekes' (valóságos) (ez a tény állandósult szókapcsolatokban ölt testet: pl. Elvis Presley, a rock and roll királya (rock-király)
POPÉNEKES HERCEGISASSZONY (valóságos)		Benny Goodmann, a swing királya (swingkirály) (elvont)
Közös vonás: mindketten popénekesek ↓ Közössé vált vonás: mindketten hercegek, az egyik valóságos, a másik átvitt értelemben		----- király, herceg közös jelentésmozzanat: 'a hozzá hasonlók között a legkiválóbb (király)', 'az egyik legkiválóbb (herceg)' analógiás változás: POPPERCEG (Ez az alakulat már önmagában is szójáték !)

A kialakult
szójáték

ezen túlhaladva alaposan megdolgoztatja az olvasó képzelőerejét: *If you költők*. Az *if you* erős ejtésű alakja [ifju:] egybeesik a magyar *ifjú* melléknévvel, így a kiejtési homonima létrehozza a szójátékot. Alaposabb vizsgálat után világossá válik, hogy ebben az esetben nemcsak egy egyszerű kiejtési homonimáról van szó. Tovább lépve mélyebb nyelvi rétegek is feltáruhnak.

if you [ifju:]
költők

ifjú
költők

Lefordítva az *if you*-t már mondat-tani szinten járva kerülünk közelebb a szójáték hatáselemeihez.

A magyar közlés az *if you* ejtési homonima hatására így módosul:

Ha ti költők ...

Ha ti ifjú költők ...

Az angol nyelvi szintre visszaható módosulás:

If you poets

¹ A foglalkozást és rangot jelentő tulajdonneveket ebben az esetben egyszerű köz-névnek kell tekintenünk.

Itt elakad az elemzés, mert csak találgathatjuk, mit jelent a cím:

eredeti, közlés	Ha ti költők	
1. változat (beleértés)	igazán igazi	vagytok, . . .
2. változat (beleértés)	Ha ti, ifjú költők	valamit csináltok,

A vers, amit a szokatlan írásképu, homályos tartalmú de ugyanakkor erőteljes hatású szójáték készítésére is végigolvasunk, választ ad erre a kérdésre is igazolva feltételezésünk helyességét.

Bár nem szándékos szójátéknak minősülnek, mégis ehelyütt kell tárgyalnunk azokat az eseteket, ahol az angol nyelvű közlésrészlet vagy teljes közlés szó szerinti fordítása szolgál a meglepő hatás forrásául. Ezt a jelenséget nem indokolt *travestíának* nevezni,² mert amikor az író vagy fordító ezzel a humoros hangulatot keltő stílusesszükkel él, szándékosan törekszik a humoros hatás kialakítására. A helytelen, gondatlan fordítás csak a nyelvileg kompetens olvasóban ébreszt humoros hangulatot a fordító, az újságíró szándékával ellentétben. Előfordulnak olyan adatok is, ahol a csak magyarul tudó olvasó is érzi, hogy a közlés olyan elemet tartalmaz, ami nem fogadható el a magyar nyelvhelyesség normái szerint.

„... ha már nem *élvezzük magunkat*, akkor befejezzük” — nyilatkozik egy zenész az IM-ben (86/11, 34).

A durva nyelvhelyességi hiba forrása ebben az adatban az, hogy a fordítási ekvivalencia feltételei közül kevesebb valósul meg, mint amennyi a forrásnyelvi és célnyelvi szövegrészlet kölcsönös felcserélhetőségéhez szükséges. J. C. Catford így ír erről az Ekvivalencia, formális megfelelés és jelentés című tanulmányában: „A forrásnyelvi és célnyelvi egységeknek ritkán »ugyanaz a jelentésük« lingvisztikai értelemben, de szerepelhetnek ugyanabban a szituációban. A totális fordításban a forrásnyelvi és célnyelvi szövegek vagy szövegrészek akkor ekvivalensek, ha egy adott szituációban egymással kölcsönösen felcserélhetőek. Fordítási ekvivalencia ezért majdnem mindig csak a mondat szintjén hozható létre — a mondat az a grammatikai egység, amely a legszorosabb összefüggésben van a beszédfunkcióval egy szituáción belül... A célnyelvi szövegnek legalább részben viszonyíthatónak kell lennie azokhoz a szituációs jegyekhez, amelyekhez a forrásnyelvi szöveg viszonyítható. Feltehetőleg minél nagyobb azoknak a szituációs jegyeknek a száma, amelyek közősek a forrásnyelvi és a célnyelvi szövegek kontextuális jelentéseiben, annál »jobb« a fordítás.”³

² Vö. Rónai Béla—Kerekes Kásló: Nyelvművelés és beszédtechnika. Tankönyvkiadó, Budapest, 1977. 219.

³ In: A fordítás tudománya. Szerk. Bart István és Klaudy Kinga. Tankönyvkiadó Budapest, 1986. 178.

Az angol forrásnyelvi *enjoy oneself* és a magyar célnyelvi — nem kifogástalan — *élvezi magát* igei szerkezet között nem jön létre annyi kölcsönös megfelelés, amennyi egy szemantikailag elfogadható, „jó” fordításhoz szükséges. Az *élvezi magát* alakzatot csak transzformációs céllal hozhatjuk létre a *-kodik, -ködik* deverbális verbumképző jelentésmozzanatainak megállapításakor.

enjoy oneself

- a) 'jól mulat'
- b) 'jól érzi magát'
- c) 'jól telik az ideje'
- d) 'kellemesen tölti az idejét'
- e) 'szórakozik'

Az egymással felcserélhető szövegelemek, szituációs jegyek:

1. Az egyén önmagára irányuló cselekvése előidézte kellemes közérzet (közös jelentéstartomány)
2. Az *enjoy oneself* (jól érzi magát) és a (kellemesen) *tölti az idejét* grammatikai szinten is megfelelnek egymásnak, mivel mindkettő tárgyas igei kifejezés. A megfelelést erősíti a magyar célnyelvi *mulat* ige kettős jellege (tárgyas és tárgyatlan is lehet).

Az *enjoy something, doing something* forrásnyelvi ige szintén tárgyas, és célnyelvi ekvivalenseiben is a tárgyas jelleg dominál (1. 'élvez valamit', 2. 'kedvel, szeret valamit', 3. 'szívesen tesz valamit', 4. 'kedvét, örömét leli valamiben'). A tárgyatlan megfelelések száma jelentősen kevesebb ('tetszik valakinek valami').

A célnyelvi nyelvhelyességi hiba fordításból adódik, mert a nyelvi alakzatot használó személy nyelvhasználatában, részleges nyelvi inkompetenciájából eredően, intralingvális (nyelven belüli) és interlingvális (nyelvek közötti) interferenciák zajlottak le.

1.	$\text{enjoy oneself} \longleftrightarrow \text{enjoy sthg.}$	felerősödik a tárgyas jelleg a forrásnyelvben
2.	$\text{jól érzi magát} \longleftrightarrow \text{élvez vmit}$	ennek hatására keveredik a <i>magát</i> visszaható névmás a <i>valamit</i> határozatlan névmással és az <i>élvez</i> ige az <i>érzivel</i>
3.	$\text{élvez} \longrightarrow \text{élvezi magát}$	

A szójátékok erős hangulatkeltő hatását a lehető leggyakrabban igyekeznek kiaknázni az ifjúsági lapok újságírói. Arányosan alkalmazva ezt a stílusesszéköt el is lehet érni a kívánt hangulati hatást, de tapasztalható — nem csupán az ifjúsági sajtó esetében —, hogy a szójáték is, néhány más nyelvi elemhez hasonlóan, a nyelvi divatáramlatok sodrába kerülve ellaposodik, kiürül, hatását veszítve közhellyé válik. Sietteti ezt a folyamatot az, hogy napjainkban a szójáték mint publicisztikai eszköz felkapott szokássá, nyelvi divattá vált. A hírközlőeszközök szinte kötelezőnek érzik, hogy éljenek ezzel a hangulatkeltő nyelvi eszközzel (pl. Magyar Ifjúság, Ifjúsági Magazin, Világ

Ifjúsága, Esti Hírlap, Magyarország, Képes 7, a rádió és a televízió ifjúsági műsorai stb.).

Az adatok cédulázása és osztályozása során mutatkozott meg, hogy a szakirodalom hagyományos kategóriái a szójátékokat illetően milyen nagy mértékben bővíthetők újabbakkal, hiszen a nyelvi meglepetést, újdonságélményt, játszi hangulatot sokféle eszközzel lehet elérni. Ez az egyik kézenfekvő magyarázata annak, hogy miért tud a szójáték stíluseszközként újra meg újra megújulni. Másfelől viszont a szójáték meghatározott mechanizmusai tiszavirág életűvé teszik az első látásra, hallásra meglepő nyelvi leleményt. A *pop sztár* szóból már első magyarországi megjelenésekor magától értetődően adódott a *poposztár* szójáték lehetősége aktmodellre vagy jó alakú nőre alkalmazva. Ez a kiszámíthatóság csonkította meg ennek a szójátéknak újdonságvarázsát és gyorsította meg közhellyé válását.

Az alábbi táblázat az ifjúsági sajtóban felbukkanó szójátékok kialakulásának módjait csoportosítja.

A SZÓJÁTÉK KIALAKÍTÁSÁNAK MÓDJAI

1. Homonimák	a) szótári pl. <i>Linda</i> „smoking” nélkül
	b) nyelvtani pl. <i>lakások(k)</i>
	c) kiejtési cc) teljes azonosság pl. <i>chipeget, chipetnyi</i> ccc) nem teljes azonosság (paronimia) pl. <i>(r)ockoskodásom</i>
2. A jelentés különböző rétegeinek összevonása, sűrítése: pl. <i>soultestvér</i>	
3. Összetett szavak elemeinek felcserélése: pl. <i>Reklámrock</i> és <i>rockreklám</i>	
4. Frazológiai egységek alkalmi átalakítása, módosítása (hangzás, írásképp) alapján: pl. <i>lassan a szezszel, trend a lelke mindennek, kinek a pop, kinek a popné</i>	
5. Szóösszevonás: pl. <i>szezpó, (v)idióták</i>	
6. Fordítás	a) szó szerinti fordítás (travesztia) pl. <i>Előszobázó az „előszobában”</i>
	b) helytelen, gondatlan fordítás pl. <i>I've been loving you too long</i> (<i>Mennyire hosszan szeretlek</i>)
	c) a fordítás játékos hangulatú, mert magyarul mást jelent pl. <i>kemény legény</i> (hard rock-zenész)
7. A szójáték zenei elemeken alapul: pl. <i>chip-csoda</i>	
8. A szavak többértelműsége a szójáték alapja: pl. <i>rock and roller</i>	
9. Kizárólag angol elemű szójáték (fordítással vagy értelmezéssel: pl. <i>His Royal Shyness — Ó Királyi Félsége</i>	

Nagy J. Béla az Alakegyezés című cikkében (Melich Emlékkönyv, 276) a homonim és homofon szavak magyar megfelelőit összegyűjtve szemlélteti, mennyire sokféle lehet az alakegyezés meghatározása és felosztása. Amikor egyalakú szavakról, azonos vagy egyenlő (egyező, egyforma) alakú (hangalakú) szavakról vagy egyforma (egyenlő, egyező) hangzású (kiejtésű) szavakról beszélünk, mindig érezzük, hogy valamilyen szempontot figyelmen kívül hagytunk az osztályozás során. Tovább bonyolódik a helyzet, ha két nyelv egyes elemeinek azonos alakúságáról vagy azonos hangzásáról van szó. Ezért a fentebbi osztályozás a szójáték kialakításának módjait illetően tovább bővíthető, ha újabb forrásokat vonunk be a kutatásba.

Az angol–magyar szójáték angol alkotóelemének helyes vagy helytelen kiejtése létrehozza, esetleg éppen megszünteti az azonos hangzáson alapuló szójátékot. A homonima egyik legalapvetőbb követelményének, a homofóniának is létre kell jönnie a szójáték megalkotásakor. A *show-hajtás* a *show* félangolos ejtése [sho:] következtében létrejön a homofónia, de helyes angol ejtés esetében [sou] nem. Ugyancsak a félangolos (magyaros) kiejtés hozza létre az alábbi szójátékot:

Volt Disney (cím) . . . „Mert a jeles író most már nem *Walt* Disney, hanem *Volt* Disney. Sajnos csak *volt*.” (MI. 87/6. 13.)

Ha a *Walt* személynevet angolosan ejtjük [wɔ:lt], a szójáték jócskán veszít hatásából. Ugyanis a magyar tévesen azonosítja az angol labioveláris félhangzót (*w*) a magyar labiodentális zöngés vagy részlegesen zöngés réshanggal (*v*). Ez a példa azt is megmutatja viszont, hogy egy-egy adat nem mindig illik pontosan abba a kategóriába, amelybe eredetileg besoroltuk. A *Volt Disney* szójáték éppúgy nyelvtani homonima is lehet, mint paronima. A szótári homonimák esetében legtöbbször a szavak ragozatlan alakja egyezik meg. Az angol *smoking* szóból a nyelvfejlődés során eltérő jelentésű szavak alakultak ki, és ma már szótári homonimáknak tekintendők. Ezt a tényt erősíti, hogy már a magyarban is régen meghonosodott a *szmoking* 'kabátból, nadrágból és mellényből álló estélyi férfiöltöny' jelentésben. A magyar anyanyelvűek, de talán az angolok sem gondolnak arra a szó hallatán, hogy eredetileg ez a viselet csak arra szolgált, hogy a vendégek az ebéd vagy vacsora után ebbe az öltönyszerű ruhába öltöztek át, és így vonultak egy külön terembe, hogy beszélgessenek és pipázzanak. A *Linda* „*smoking*” nélkül adat felidézi a szó 'estélyi férfiöltöny' jelentését is, de a cikkből kiderül, hogy a színész nő a dohányzásról szokott le.

A nyelvtani homonimák és az ebből adódó szójátékok azt használják ki, hogy az angol *rock* szó előhívja a magyar főnevek többesjelét is (vö. *Magyar-rock*, *Sztárock* 33-on). A *magyarock* (Vakáció '86) a szóösszevonásra is jó példa csakúgy, mint a *lakások(k)* (MI 86. VII. 25.).

A teljes azonosságú kiejtési homonimák esetében a kiejtett angol szó meg egyezik egy bizonyos magyar szó kiejtésével, és szójáték jöhet létre két olyan nyelvi elemből, amely két teljesen különböző jelrendszerben létezik: „*If you költők* (Diáknaptár 1986/87)”; „*CHIPegetjük* a morzsákat . . . »*Chipetnyi*» komolyság kellett ahhoz, hogy valaki mosolygás nélkül figyelje az okkult számítógép produkcióját, az álomfejtést, a tenyérjósást, a kártyavetést” (IM 86/7); „Nem *csip-csup* ügy az az újabb *chipháború*, amely Washington és Tokió között robbant ki . . .” (EH 1987. márc. 23.).

A nyelvi leleményeknek, a hangulatfestésnek, a gondolatok érzelmi árnyalásának, a nyelvi játékoknak kimeríthetetlen forrása a jelentés. A legtöbb szó alapjelentését (értelmi, tartalmi magvát) a mellékjelentések sokasága veszi körül létrehozva a szó jelentéskörét (jelentéstartományát). A mellékjelentéseken kívül a szó nyelvtani funkciói által is gyarapodik, hiszen a közlésben betöltött szerepét meghatározzák azok a sajátságok is, amelyek arra a nyelvtani kategóriára jellemzőek. A jelentéskör bővülése függ még a más szavakkal való kapcsolási lehetőségektől, a szövegkörnyezettől, a stilisztikai színezettől is. Nemritkán bővül a jelentés azáltal, hogy a szó alkalmi jelentést kap. A több jelentésű szó tehát alap- és mellékjelentések hálózata. Szókincsünk zöme több jelentésű szó, ami annak köszönhető, hogy az egyén és társadalom fejlődéséből eredően új tudattartalmak alakulnak ki. Ha több jelentésű szavakból összetétel keletkezik, akkor az alkotóelemek jelentéstartományai olyan mértékben interferálnak, hogy mélyebb elemzés szükséges az új szövegösszetétel alapjelentésének meghatározásához. Kontrasztív nyelvközi elemzést kell végeznünk abban az esetben, ha a szóösszetétel egyik tagja idegen eredetű kölcsönszó.

Az „Első számú *soultestvér*” funkkyzenét igyekszik átültetni mediterrán környezetbe (MI 87/4 33.)

a. *soul*⁴m. *lélek*⁵

közös jelentések

The animating and vital principle in man credited with the faculties of thought, action and emotion and coceived as forming an immaterial entity distinguished from but temporally coexistent with his body.'

'Az emlékezés, képzelet, értelem stb. folyamatainak összefüggő egésze, az ember belső valósága'.

(Theology) 'The spiritual nature of man considered in relation to God, regarded as immortal, separable from the body at death, and susceptible to happiness or misery in a future state'.

(Vall is) 'Az emberben az életnek és a személyiségnek a testtől független (anyagtalan) létezőként képzelt hordozója'.

'The disembodied spirit of a dead human being; a ghost; shade'.

'Képzeletbeli, testnélküli lény'.

(Capital S), (Christian science) 'God'

'A Szentlélek, Isten'.

'A human being.'

'Lény, emberi lény'.

'A central or integral part of something'.

'Valaminek éltető eleme, legfontosabb tagja'.

'The emotional nature in man as distinguished from his mind or intellect'.

'Valamilyen tulajdonságokkal rendelkező ember'.

kikövetkeztethető közös jelentés:

'Bensőséges (művészi) átélés'

⁴ The American Heritage Dictionary of the English Language, ed. William Morris, Houghton Mifflin Company, Boston etc. 1976.

⁵ EKSz.

('reklámozott rock, a rock reklámja, rockzenével reklámozott árucikkek' stb.), melyek az elsődleges jelentéstartalmat erősítve hatnak.

A közlés rendszerében fontos szerepet töltenek be az állandó nyelvi szerkezetek (szólások, közmondások, szállóigék), melyek stílusértékét a bennük — sokszor csak elmosódva — rejlő konkrét szemléletű kép adja. Az állandó nyelvi szerkezet alkotó tagjainak jelentése és az általuk megjelenített kép között sokszor ellentmondás, nehezen kideríthető kapcsolat áll fenn, és ez bizonyos feszültséget okoz a közlésben (pl. *eltörött a mécses* = 'sír'). A szólások, közmondások, szállóigék használata elárulja azt is, hogyan viszonyul a közlő a közlés tárgyához. Ezek a nyelvi szerkezetek kifejező erejük folytán is igen alkalmasak stílusfestésre, a közlés bizalmas, ünnepélyes, hivatalos stb. hangnemének megalapozására. Nem csoda, hogy a publicisztika olyan szívesen él ezzel a hangulatteremtő eszközzel.

Fokozódik a hatás, ha az állandósult szókapcsolat valamelyik tagját humoros vagy tréfás-könnyed hangulat kialakítása céljából megváltoztatjuk, vagy kicsit módosítjuk. A frazeológiai kapcsolat bizonyos kötöttségei fellazulnak, a hatásmechanizmus ennek következtében összetettebbé válik, a jelentésstruktúra kitágul. A változtatásnak olyan mértékűnek kell lennie, hogy az állandó nyelvi szerkezet eredeti jelentése is nyilvánvaló maradjon a módosult jelentésstruktúrában. Az alábbi példákban jól kivehető a nyelvi szerkezetek eredeti, valamint kibővült jelentése is: *Chip, chip hurrá!* (KS 1987. márc. 17. címlap); *Megáll az AIDS!* (MI 87/13 7.); *Lassan a szexszel?* (K7 86/8 16. cím); *Trend a lelke mindennek* (Képirás; a divatrovat címe); *Kinek a pop, kinek a popné* (Popkor 13. o. Egy csinos popénekesnőt ábrázoló kép aláírása); *Klíp, klíp, hurrá?* (Ötlet, 1987. febr. 17. 13 o., cím).

Bár nem tartozik szorosan a szójátékok körébe, hangulati hatását tekintve mégis ehelyütt kell bemutatnunk azokat az adatokat, amelyekben az angoltól szó szerint s mégis pontatlanul fordított szókapcsolatok keltik a humoros, komikus hatást.

„Például felteszek egy arcpakolást, *veszek egy masszázst*, szaunázom.” (VI 87/1 18.) Az angol *take* igével alkotott állandó szerkezetek, igei kifejezések (to take a shower, to take a taxi stb.) szó szerinti fordításában („veszek egy zuhanyt”, „veszek egy taxit”) érződik az idegen gondolkodásmód és sajnálatos módon egyre jobban terjed ez a nyelvhelyességi szempontból helytelen igei körülírástípus. Hasonlóképpen terjed írásban és szóban az angol *like* 'kedvel, szeret, tetszik' ige hatására a *tetszik* és a *szeret* igei keveredése: „A közönség nagyon szerette az együttest” (Poptarisznya, 1986. dec. 7. 18. 40). Helyesen: A közönségnek nagyon *tetszett* az együttes. — „A nézők bizonyára jobban fogják szeretni, mint az előzőeket (ti. filmeket) . . .” (MI 86/43) Helyesen: A nézőknek bizonyára jobban fog tetszeni . . .

Nyelvi divatként hódít az *esélyt ad valakinek, vminek* angolos szó szerkezet is, szinte teljesen kiszorítva magyar megfelelőjét, az *alkalmat, lehetőséget ad/nyújt* igei kifejezést: „. . . adjunk neki esélyt . . .” (MI 86/50); „Meg kell nekik adni az esélyt . . .” (Sta. 86. jún.); „Adjátok meg magatoknak ezt az esélyt!” (IM 86. máj.).

A szó szerkezet elterjedésében valószínűleg szerepet játszott John Lennon ma már klasszikusnak számító békedalának (*Give Peace A Chance*) címe és annak nem jól sikerült fordítása (Adj esélyt a békének). Jól érezhető az angol minta az alábbi példákban is: „100 százalékkal *galoppozott felfelé az infláció*” (MI 86/42, cö: ang. galloping inflation); „Az évek óta *szorosan őrzött* schwe-

chati repülőtéren...” (Sta 1986. aug. vö.: ang. closely protected); „... a chicagói *felső iskolában*...” (MI 1986. aug. 22.) A „felső iskola” valójában középiskola (am. ang. high school), mert a főiskola angol megfelelője a „junior college”; „A kidolgozott terv szerint a sérülteket az Országos Baleseti Intézet, a Honvéd Kórház, a MÁV Kórház és a Kerepestarcsei Kórház látja majd el. Az utóbbi egyébként az egyszerűbb belgyógyászati és sebészeti esetekre *hivatalos*” (IM 1986. május, vö.: ang. *authorized* 'meghatalmazott, jogosult, illetékes'); „... hogyan *akaszthatnak* a nők — vagy a férfiak — *horogra egy milliomost*...” (MI 86/42). A magyar szóolás (*horogra akad, a horgára akad, horogra kerül*) az angol modell hatására módosul, ugyanis az angolban mind az aktív, mind a visszaható forma egyaránt használatos (to hook somebody, to be hooked). Helyesen: „Hogyan *foghat* egy milliomost”.

Sajnálatos módon még hosszan lehetne sorolni az efféle nyelvhelyességi hibákat, komikus hatást keltő nyelvi alakulatokat.

Visszatérve a szójátékok változatos megjelenési formáihoz arra is találunk adatot az ifjúsági sajtótermékekben, hogy angol szállóigék elemeit módosítva törekednek az olvasó figyelmének megragadására. Mivel a szállóigék nagyrészt irodalmi művekből származnak, vagy ismert történelmi személyiségekkel vannak kapcsolatban, megértésükhöz irodalmi és történelmi többletismeretek szükségesek. Ha a befogadó közeg (olvasó, rádióhallgató, tévé néző) ezekkel az ismeretekkel rendelkezik, úgy a szállóige színesíti, hatásosabbá teszi a közlést. A torzított szállóige módosított eleme többletismeretet kíván, így a szójáték-szállóige alaposan megdolgoztatja a képzelőerőt, próbára teszi az asszociációs készséget.

„Lesz hangulat, ováció, rockdárdíó, hetvenezer ember már igazi evribadi. *Woodstock, vagy amit akartok.*” (MI 1986. aug. 15.)

1. Vízkereszt

2. Woodstock

asszociálható területek: irodalom — popzene — vallás
közös jelentés

ünnepek — 1. vallási ünnep

2. zenei fesztivál (ünnep, ünnepi alkalom)

3. A shakespeare-i vígjátékokban is ünnepi hangulat uralkodik: a szerelmesek gyönyörködnek a lét végtelen változatosságában.

rítusok — 1. és 2.

a vallási ünnepek, zenei fesztiválok közös, rítus jellegű szokásai

jelkép — 1. vallási

2. zenei mozgalom jelképe, ebben a zenében kifejezésre jutó életérzés, világszemlélet jelképe

Woodstock: itt rendezték a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején a legendás popfesztiválokat. Az idő távlatából nézve ez a helységnév ma már jelkép. Egy korszak, egy zenei mozgalom, egy generáció jelképe. A „Birodalom visszavág” című nagy sikerű amerikai film címe is szójáték-szállóigeként bukkan fel. A jelentésstruktúra nem olyan bonyolult, mint az előbbi példában. A *visszavág* ige jelentése között: 'vágást, ütést viszonz; gyorsan találóan megfelel valakinek; (sport is) vereségét győzelemmel helyrehozza'.

... újjáéledt és „visszavágot” a diszkóbirodalom. (Sta 1986. aug.) Egy népszerű Andersen-mese címe, ami már szállóigévé lett és egy népszerű angol rockegyüttes (The Queen) nevének keveréséből alakul szójáték az alábbi adatban: „Esetleg el szeretné játszani a szókimondó kisfiút a *Király(nő)* új ruhája című meséből.” (MI 1986. aug. 15.)

A szóösszevonás, amely gyakori eszköze a nyelvi humornak, a szójátéknak, rokon vonásokat mutat a mozaikszókkal és az összetett szavakkal. Különbözik tőlük abban, hogy a játékos szóösszevonások alkalmi szerkezetek, melyekben világosan érzékelhetők az összevont alkotóelemek.

„Mindössze a város prostituáltjai elégedetlenek azzal, hogy az *Expót* nem sikerült „*Szexpóvá*” változtatni” (MI 1986. júl. 11.); (*V* *idióták* (VI 86/11 26. o. címként); *Bluseum* (MI 87/2 30. o. címként) am. a blues zenei irányzatainak múzeuma, hangszalagtára; *Poptika* (MI 87/6) (pop-optika) egy 1982-ben indult rövid életű pop-film-fotó újság; „Még a *handballerina* Sterbinszkynek sem sikerült kijárnia profivá válásának engedélyezését.” (MI 86/42, 43. o.)

Az alábbi példák szóösszevonásaiban mindkét elem angol eredetű: „Steve Van Zandt, az *Aparth-Aid* akció szervezője nagyszabású apartheid-ellenes koncertet szervez” (IM 86/5); „Aki nem hollyWOODY (K7 87/7, címlap) Hollywood és Woody Allen nevének összevonásáról van szó.

A szóösszevonással ellentétes szójáték-alkotó eszköz a szóbontás. Ilyenkor az esetek többségében az alkotóelemek egyike szemantikai szempontból értelmetlen egység, a másik — melynek kedvéért a bontás történt — értelmes tartalmi gondolati tartalmat megjelenítő szó (példáinkban angol szó): *Punk — tum?* (Popkor, 13. o. képaláírás); *Pop — ó* (*hátsó gondolat*) (Popkor, 13. o.) A képen egy meztelen fenekű lány látható.

Angol személynév két magyar szóra bontva (némileg módosítva): *Hamm — lett* (MI 87/5, 47. o. címként).

Poliszémia teszi alkalmassá szójáték kialakítására az alábbi adatokat, melyekből az egyik fordítás.

„... én igazán jó *médiuma* vagyok a videós *médiának* (sic).” (Képirás 4.) Helyesen: *médiumnak*.

médiúm

1. (Lélt) 'Szuggerálható, hipnotizálható személy'. A spiritiszták szerint: '(az,) aki a túlvilági szellemekkel tud érintkezni'.
2. (Biz) '(Befolyásolhatósága miatt) kellemetlenségbe, ill. ilyesmibe belevihető ember'.
3. (Egyre inkább terjed ilyen értelmű használata): 'közeg, közvetítő eszköz, hírközlő eszköz'.

Előszobázók az „előszobában” (MI 86/37, képaláírás)

lobby

1. 'előcsarnok, (nagy méretű) előszoba, előtér, hall, folyosó'
2. 'parlamentari folyosó'
3. '(US) befolyást gyakorló érdekcsoport (parlamentben)'

(igeként)

1. 'kijár valakinél valamit'
2. 'a parlamenti folyosókat látogatja hírek szerzése céljából'
3. '(US) befolyásolni igyekszik a törvényhozókat'

lobbyist

1. '(hivatali) kijáró'
2. 'törvényhozókat befolyásolni akaró (személy)'

A fenti példa mutatja, hogy a magyar fordítás alkotta szójátékokban legalább nyolc jelentésréteg munkál. Megjegyzendő, hogy az angol eredeti is alkalmas ennek a szójátéknak a kialakítására.

A magyar ifjúsági sajtóban angol nyelvű szójátékok is megjelennek, s ahol szükséges, ott magyarázatot is fűz hozzá az újságíró: „A szigetország közben gonosz titulust akasztott az antikatoná herceg nyakába: *His Royal Shyness* — vagyis: *Ő Királyi Félsége...*” (Popkor, 15. o.); „New Yorkban bemutatták a »*Nunsense*« című musicalt” (MI 87/7). A cikkben magyarázatot kapunk: A szójátékot a *nun* 'apáca' és a *nonsense* 'képtelenség' szavak összevonása hozza létre.

Több szintes szójáték alakul ki az alábbi dézett párbeszédben:

- My generation. Ez volt a címe. Nem mond semmit?
- Nem. Ki csinálta?
- Who.
- Ezt kérdezem én is. I.
- A Who játszotta.
- Who is who — mondja a gyerek. II.

(Popkor, 19. o.)

A szójáték első szintjén az angol kérdőszó (*who*) keveredik a 60-as 70-es évek egyik legnépszerűbb együttesének nevével. Ha az együttes teljes nevét használja az újságíró, akkor nem jön létre az alaki egyezés (*The Who = Who?*). A második szinten ugyancsak az együttes neve keveredik egy híres kiadvány címével (*Who is Who* 'Ki kicsoda?'). Nyelvhelyességi szempontból a gyerek kérdése úgy lenne helyesen: What is *who*? vagy What do you mean? (Mi az a *who*? Hogy érted ezt?). Arra is akad példa, hogy angol nyelvhelyességi hibát követ el a beszélő, amikor angol szójátékot produkál. Egy neves menedzser és koncertező nyilatkozatából való az alábbi szójáték: „A Frankie Goes to Hollywood együttes nevet változtat. Az új név Frankie Goes to (sic) Holiday” (Poptarisznnya, 1987. márc. 8. 18.40). Az együttes neve azt jelenti magyarul: 'Feri Hollywoodba megy'. Feloszlásukat a nyilatkozó egy szellemes szójátékkal írja le: Feri szabadságra megy, ez pedig helyesen így hangzik: Frankie Goes on Holiday.

Az adatok bősége és változatossága mutatja, hogy a szójátékok anynyiféle nyelvi forrásból táplálkoznak, hogy felmérésük, rendszerezésük, maradéktalan feldolgozásuk szinte lehetetlen. A dolgozat csak arra vállalkozhatott, hogy az ifjúsági sajtótermékekből kigyújtott szójátékokat osztályozza, elemezze. Az angol szavakon alapuló szójátékok mellett gyakran bukkannak fel magyar szójátékok is, de a szűk keretek miatt ezekre nem térhettünk ki. Viszont bizonyítottnak látszik, hogy a szójáték mint stílus eszköz, mint hangulatalakító elem igen elterjedt a sajtó nyelvében. Fogalmazhatunk úgy is: divat, nyelvi divat. Mint más egyéb eszközre, dologra, a szójátékokra is érvényes: a mértékletes használat erősíti stilisztikai szerepét, érvényre juttatja humorát, meglepő hatást keltő erejét.

Győri György

A francia nyelvűművelésről

I. A címben megjelölt téma, ill. tevékenység mintegy 300 éves múltra tekint vissza, mégsem ismeretes olyan szakkifejezés, amely a *nyelvűművelés* (vagy akár *Sprachpflege*) pontos megfelelője lehetne. A szótárban megtalálható „le culte de la langue” nem használatos, s a „nyelvűművelő” címszónál, azaz a tevékenységet végző nyelvésznel feltüntetett két szó közül a *grammaire* nem pontos megfelelő, a *puriste* kifejezés pedig azonnal minősít is, mégpedig negatív módon¹ — amint ezt az áttekintés során később látni fogjuk. Ez utóbbi kifejezés nem tulajdonít kellő értéket a szóban forgó tevékenységnek, amelyet a magyar terminussal *nyelvűművelés*-nek nevezünk, de tartalmát tekintve ugyanakkor nevezhetünk akár *normalizáció*-nak is.

Egy ilyen széles körű tevékenység elemzése, ismertetése nem nélkülözhet történeti vonatkozásokat, sem pedig az aktuális helyzetről való megjegyzéseket. Áttekintésem nem a teljesség igényével készült, hanem a francia nyelvűművelés lényeges és sajátos vonásait igyekszik feltárni oly módon, hogy a kezdetektől a XIX. század végéig tartó első szakasz után a XX. századot a nyelvűművelő műfajok (cikkek, kézikönyvek), a normatív attitűdök és napjaink nyelvi válsága kapcsán, folyamatában tekinti át.

2. A kezdetektől a XIX. századig. A XVI. században, felismerve, hogy az állam érdeke a nyelv egységesítését követeli, a francia reneszánsz nagy alakja, I. Ferenc rendelte el a francia nyelv kötelező használatát hivatalos ügyekben. Az anyanyelvi beszélők nyelvi tudata is ébredezni kezd ugyanakkor, s a század folyamán több olyan munka is megjelenik, amely a kortársak vélt vagy valós hibáit, nyelvjárási sajátosságait igyekszik kijavítani. Így például Charles de Bovelles (1533) mintegy 100 oldalban korrigálja a hibás párizsi és amiensi kiejtést; vagy Mathurin Cordier, a királyi rendelet évében (1539) kiadja az első „Dites... ne dites pas...” (Mondjuk így... ne mondjuk) típusú munkáját „De corrupti sermonis emendatione” címmel.

A nyelvhasználat tudatos szabályozásáról mindazonáltal csak a XVII. század óta beszélhetünk. Az irodalmi nyelv első reformja François Malherbe (1555–1628) nevéhez fűződik. Brunot (1899: 29) szerint Malherbe rendkívüli jelentőségének egyik alapvető oka az, hogy tevékenységét a legmegfelelőbb időben kezdte, egy olyan periódusban, mikor a beszélők már a szerteágazó nyelvhasználat szabályozását igényelték, „mindenki kész volt elfogadni egy szabályt, ha mégoly merevet is”.

A maga korában jobban, az utókorban kevésbé elismert költőnek a nyelvhasználatról való elmélkedései nagyrészt egy kortárs költő verseinek margójára írott megjegyzéseiből ismertek. „Tisztán nyelvtani jellegű megjegyzései arra irányulnak, hogy az irodalmi nyelvet megszabadítsa régies vonásaitól és közel vigye a kialakult beszélt nyelvi normához. (...) Malherbe szerint az irodalmi nyelvtől elsősorban tisztaságot, világosságot és pontosságot kell követelni. Tisztaságon a nyelv szabályainak feltétlen tisztelését érti: a költőnek, írónak semmiféle egyénieskedésre nincs joga, minden tekintetben alá kell vetnie magát a nyelvszokásnak, azoknak a kialakult szabályoknak, amelyek az anya-

¹ A Petit Robert (Paris 1984) szerint: „purisme” — túlzott gondoskodás a nyelv tisztaságának, a nyelvtani helyességnek érdekében, egy ideális, érinthetetlen modellhez viszonyítva.

nyelvüket jól ismerő franciák nyelvében testesülnek meg” (Herman 1966: 223). Malherbe az idézett tisztaság nevében számúzi a latinból vagy a dialektusokból származó kölcsönzéseket, egyaránt elítéli a neologizmusokat és az archaizmusokat. Ugyanez a fogalom egy szociolingvisztikai korlátozást is implikál: kizárja a példamutató használatból a szakkifejezéseket és a vulgáris szavakat, azaz létrehoz egy, a társadalmi rangsoroláshoz hasonló szociolingvisztikai aláfölrendelést, amelyben minél lejjebb ereszkedünk a társadalmi ranglétrán, annál inkább eltávolodunk a jó nyelvszokástól („bon usage”), (Wolf 1983). Ezek a társadalmi következmények azonban csak valamivel később, Malherbe követőjénél, Claude Favre de Vaugelas-nál (1585–1650) válnak kifejezetté, többek között a „bon usage” meghatározásánál, amely szerint a „bon usage” az udvar legtisztább részének beszédmódja, amely figyelembe veszi a kor szerzői legtisztább részének írásmódját. Vaugelas munkásságának jelentőségére jellemző, hogy az 1647-ben megjelent² „Észrevételek a francia nyelvről” című gyűjteményében leírt számos nyelvtani szabálya máig is érvényes (vö. Herman i. m. 226).

A nyelv szabályozásában nem kis szerepet vállalt az 1635-ben megalakult Akadémia, amelynek tervei egy szótár, egy nyelvtan, egy retorika és egy poétika megszerkesztését irányozták elő. Az utóbbi kettő azonban máig sem készült el, a nyelvtan is csak 1932-ben. Legjelentősebb az akadémiai szótár, amelynek első kiadása már 1694-ben megjelent, s napjainkban kilencedik kiadását szerkesztik. Noha az elvileg legnagyobb tekintélyű intézmény munkájáról van szó, a szótárt már megjelenésekor – és azóta is – szigorú kritikák érték, részben a nem egzakt módon meghatározott kritériumok (pl. jóízű emberek nyelvhasználatának megfelelő kifejezések kiválogatása), részben előregedett, vulgáris, köznyelvi szavak felvétele miatt. Az újabb kiadásoknak természetesen a korábbi problémákon kívül az idegen szavak, a technikai újdságok, argotikus kifejezések stb. felvételével is szembe kell nézniük. Ezek az újabb változatok viszont olyan korrekt módon tükrözik a nyelvhasználat fejlődését, hogy a mai nyelvművelő munkákhoz (l.később) jó referenciaalapot nyújtanak.

A francia nyelvművelés két klasszikusa kétségkívül Malherbe és Vaugelas volt. Kettőjük munkáján s az Akadémia tevékenységén kívül azonban még két fontos tényezőt kell megemlíteni: a XVII–XVIII. században az irodalmi szalonokat, amelyeknek fontos szerepük volt az udvari hangnem finomításában, a társalgási nyelv kialakításában. A politikai, államigazgatási nyelv kialakulásában pedig nagy jelentősége volt a francia forradalomnak. Végül – a társadalom egészének nyelvi műveltsége szempontjából – korszakváltást jelent az 1881–82-es tanévtől bevezetett ingyenes közoktatás.

3. A X X. század: újságrovatok és kézikönyvek.
Az elemi oktatás fejlődésének egyik lényeges eredménye az volt, hogy megnőtt azoknak a száma, akik jól akartak beszélni, továbbá: erre az időszakra tehető az önmagukat szabatosan kifejezni akarók számára készült nyelvművelő irodalom mennyiségének növekedése és új műfajok kialakulása (Toro 1949). A századelőn kezdte „Samedis de Monsieur Lancelot” című híres rova-

² „Remarques sur la langue françoise” – ma hozzáférhető facsimile kiadásban. Paris, Droz 1934.

tát Abel Hermant, s ennek nyomán számos újság és folyóirat hozott létre hasonló, a nyelvi furcsaságokról szóló rovatot. (A műfaj iránt megnyilvánuló érdeklődést az is jelzi, hogy a legismertebb szerzők, pl. Marcel Cohen, Maurice Grevisse által vezetett rovatokban megjelent cikkeket önálló kötetben is összegyűjtötték és kiadták.)

Legutóbb Jacques Cellard (1983), a *Le Monde* nyelvi rovatának vezetője vállalkozott az 1925-től napjainkig megjelent nyelv művelő cikkek elemzésére. (Az eredeti szóhasználat „chroniques de langage”-nak nevezi ezeket a cikkeket, szerzőiket pedig „chroniqueur”-nek, így különböztetve meg őket a szó szoros értelmében vett nyelvészekről.) A műfaj két csúcspontját az 1930–35 és 1960–65 közötti évek jelentették, napjainkban azonban már kevés napilap és még kevesebb hetilap tart fenn nyelv művelő rovatot. Érdekes viszont — noha nem meglepő —, hogy Belgiumban és Kanadában manapság jóval nagyobb jelentőséget tulajdonítanak a nyelv művelésnek, mint Franciaországban.

Formai szempontból Cellard címük alapján tipologizálja a cikkeket, amelyek eszerint lehetnek: a) anekdotikusak, pl. „Szesélyek”, „Mosolyok”, „Történetek”; b) a nyelv védelmét érintők, pl. „Francia nyelv, én szép gondom”, „Nyelvi Klinika”; c) tiltók vagy előírók, pl. „Ne így mondjuk”, „Beszéljünk jobban”; d) a megfigyelésre támaszkodók, semlegesek, pl. „A nyelvről”. Készült áttekintés is az 1950–70-es években megjelent cikkekről. Ehhez hozzátéve a harmincas évek tapasztalatait, megállapíthatók a jellegzetességek, bizonyos témák ismétlődése, azaz a műfaj megcsontosodása. Leggyakrabban előforduló problémák: a fonetikában a „liaison”-ok, bizonyos helyesírási problémák, a nyelvtanban egyes konstrukciók használatának nehézségei, főként azonban lexikai neologizmusok, ezen belül a hatvanas évek óta az anglicizmusok elterjedése. Vannak olyan vitás kérdések, amelyekben máig sem született döntés, pl. a latin szavak többes száma, amely képezhető az eredeti módon (pl. *sanatorium* — *des sanatoria*) vagy egy modernebb felfogás szerint a francia morfológia szabályai alapján (*des sanatoriums*). A technikai újdonosságok kapcsán felmerülő nyelvi bizonytalanságok (pl. hajók, repülők nevének nyelvtani neve, *le/la Bretagne*) ma már egyértelműek, magyarázatuk azonban még szerepel a nyelvi nehézségek szótáraiban (l. később).

A műfaj mennyiségi csökkenése ellenére is foglalkoztatja a nyelvészeket, hiszen a nyelvhasználók széles körét érinti. Gueunier (1985: 21) szerint jellemzője az is, hogy érzékeny az ideológiai befolyásokra is, és tükrözi annak az újságnak az elkötelezettségét, amelyben megjelenik. Így például szemben állnak Jaques Cellard-nak a *Le Monde*-ban és Tanguy Kenech’du-nak az *Ouest-France*-ban megjelent cikkei, s ugyanígy, a *Figaro-Magazine* rendszeres vészjelzéseire a *Monde de l’Éducation* megnyugtató szavai válaszolnak. De ezek a szenvedélyes szövegek értékes hozzájárulást adnak a francia nyelv ismeretéhez, amennyiben mindennapos, aprólékos megfigyelésük gyakran olyan nyelvi tényeket érint, amelyek elsikkadhatnak a legrendszeresebb nyelvészeti vizsgálatokban is.

Az újságrovatokon kívül a legszélesebb köröket érintő műfaj a kézikönyv, amely a francia nyelvterületen a leggyakrabban szótár formáját ölti. Létezik számos kiejtési szótár, helyesírási, ragozási útmutató (pl. a Larousse szótárai sorában, vagy a Bescherelle sorozat), a legérdekesebbnek tartom azonban az ún. „*Dictionnaire des difficultés*” c. munkákat, amelyek a nyelvi nehézségek összességét igyekeznek áttekinteni. Ezekből is többféle kiadás léte-

zik, amelyek közül leggyakrabban talán Hanse és Thomas munkáját használják.

Joseph Hanse belga nyelvész szótára 1949-ben, Párizs—Brüsszel-i közös kiadásban, a „*Bien parler, bien écrire*” sorozatban jelent meg, amely a helyesírás, szókincsbővítés, levélírás, társalgás színvonalának javítását célozza. Hanse szótára a nyelvi problémák széles skálájával foglalkozik, a helyesíráson, kiejtésen és lexikai problémákon kívül a leggyakoribb grammatikai hibákra is kitér, mint pl. a főnevek és melléknevek neme és többesszáma, egyeztetési problémák, az igemódok és igeidők használata stb. A címszavakban vagy egyszerű információt, vagy részletes, pontos, szakirodalmi hivatkozással ellátott magyarázatot ad, esetleg a „*Dites — ne dites pas*” utasítást, ill. tiltást jelöli meg, s nem egy esetben feltünteti, hogy az adott fordulat belgicizmusnak tekinthető. 1983-ban jelent meg a mű mintegy háromszorosra bővített változata, amely az előző kiadás módszeréhez és alapelveihez hű marad, ugyanakkor magában foglalja a legújabb nyelvészeti kutatások eredményeit is.

A Larousse kiadó szótárainak sorában 1956-ban Párizsban jelent meg Adolphe V. Thomas hasonló munkája. A szerző — mint bevezetőjében írja — a lexikai problémák magyarázatában az akadémiai szótárra támaszkodik, mert úgy véli, hogy az a vizsgára készülő iskolásoknak a hivatalos mű biztonságát nyújtja.

A két munka szerkesztési elvei és a felvett címszavak hasonlóak, s a nyelvet használók számára egyformán hasznos mindkettő úgy a szótári forma egyszerűen kezelhető volta, mint a magyarázatok közérthető megfogalmazása miatt.

Grammatikai kérdésekben a nyelvhasználók között és minden szakmai körben egyaránt évtizedek óta legerőteljesebb tájékoztató Maurice Grevisse *Bon Usage*-a, amelynek egyik legnagyobb érdeme, hogy időben is követhetővé teszi a nyelvhasználat változásait azáltal, hogy adott esetben utal a korábbi — esetleg évszázadokkal előbbi — használatra, de ugyanakkor megjegyzéseket fűz a magyarázatokhoz az aktuális nyelvéllapotról vonatkozóan is. Mind ezt pedig egy rendszeres nyelvtan keretében teszi, azaz nemcsak a többi munkában fellelhető nyelvi nehézségek, hanem a francia grammatika minden eleme helyet kap benne.

Az egyik legújabb keletű praktikus kézikönyv Georges Younes grammatikai szótára (1985), amelyben megtalálhatók egyes igék ragozási paradigmái, bizonyos határozószók, prepozíciók stb. használata és egyes grammatikai jelenségek, pl. igeidők részletes tárgyalása.

Természetesen születnek egyedi témájú munkák is, főleg olyan szerzőktől, akik a nyelvet valamilyen szempontból fenyegetettnek érzik. Ezek a művek részben nyelvészekről, részben kívülállóktól származnak, olykor ironikusan, máskor komolyan. Például Hervé Bazin író „*Divertissement*” alcímű könyvében XIX. sz. végi nyelvésztörekvéseket követve (Plumons l'oiseau, B. Grasset, Paris, 1966) a francia helyesírás alapvető forradalmasítását képzei el egy kanadai professzor gondolatai nyomán, egy logikus, a kiejtéshez közelebb álló helyesírás érdekében.

Az angol szavak beáramlásának a franciára gyakorolt káros hatásával sokan foglalkoztak nemcsak napjainkban, de régebben is. A problémát legélesebben René Étiemble vetette fel (*Parles-vous franglais?* Gallimard 1964), aki rendkívül fenyegetőnek tartja az anglicizmusok veszélyét. Mások alába-

csülik, s olyanok is vannak, akik úgy vélik, nem kisebb napjainkban a görög-latin eredetű szavak túlzott elterjedésének lehetősége sem. Ezek a lexikai problémák szerepelnek egyébként leggyakrabban az elemzett nyelv művelő cikkekben is.

4. **Nyelv művelő attitűdök.** Az előző részben ismertetett munkák alapvető célkitűzése a nyelvhasználat ingadozásainak rendezése, az új, terjedőben levő jelenségek értékelése. A viszonyítási alap a sokat vitatott és sokféleképp meghatározott norma, amelyet ha egy „arany középút”-nak tekintünk, akkor ehhez mérten elméletileg kétféle nyelvvédő attitűd képzelhető el: egy túlnyomórészt engedékeny, toleránsabb s egy szigorúbb, merevebb. A közösen forgó munkák elemzése s azokon belül is a szerzők (pl. Hanse) által meghatározott célkitűzés legtöbbször arra utal, hogy igyekeznek megtalálni a túlzott elnézés és a merev elutasítás közötti helyes utat. Ilyennek minősül pl. a Bon Usage és a Robert-szótár, mivel ezek — noha idézeteikben az irodalmi nyelvre támaszkodnak — annak igen széles skáláját ölelik fel, azaz esetükben a variánsokkal szembeni tolerancia tételezhető fel (Rey 1972).

Több szó esik ugyanakkor a tisztaságot alapvető szempontnak tekintő ún. purista attitűdről, amely kissé részletesebb elemzést igényel. A *purizmus* a XVIII. század elejéről való s azóta is pejoratív színezetű elnevezés, amellyel leggyakrabban a korábban elemzett nyelv művelő cikkek íróit illetik.

A nyelvhasználatra vonatkozó döntések egyik típusa aszerint határoz, hogy az adott elem vagy fordulat az előírt normához való tartozás szerint helyes-e vagy helytelen, a másik típus viszont egy szocioszemantikai rangsorolást állít fel, azaz nyelvi változatok (niveaux de langue) szerint ítél egy kifejezést vagy fordulatot vulgárisnak, köznyelvinek, emelkedett stílusúnak stb. A purizmus az a normatív attitűd, amely a nyelv egységesített és erősen szelektív modelljén nyugszik, nem veszi figyelembe a szociális implikációkat, és nem tolerál a modelltól való semmilyen eltérést, bármilyenek legyenek is a közösség nyelvi életének objektív feltételei. Kevésbé koherens, keveri az esztétikai, logikai, történeti, analógiás kritériumokat. Az eltéréseket veszélynek tekinti, még akkor is, ha „jó tollú” íróknál is gyakori. A purizmus egyik állandó érve a történeti változás visszautasítása, de nem az előre látható, pl. morfológiai változások, inkább a nem előrelátható, a társadalmi változások tekintetében. További jellemzője az, hogy nem részesíti előnyben a társadalmilag vezető osztály nyelvhasználatát, sőt inkább a regionális (vidéki) írókat helyezi előtérbe, akiknek a nyelvét még nem rontotta el az ipari vagy publicisztikai zsargon (Rey 1972).

A purizmusról a nagy teoretikus, André Martinet is kritikusan és ironikusan nyilatkozik (1969). Úgy véli, a legtöbb nyelv művelő igen harcos álláspontot képvisel a nyelv védelme érdekében. Martinet azonban tisztázni kíván néhány tényezőt. Először is, mi az, amit meg kell védeni? Egy meghatározott kor nyelve, tehát miért is igényelné pl. a XIX. század irodalmi nyelve, hogy megvédjék a mai társadalom nyelvi szükségleteinek kielégítését célzó tendenciáktól. Másodszor, ki is az agresszor? Mindenki, a felfegyverzett lovagot, a nyelvvédőt kivéve. Azonban a XVI. században például Du Bellay még pontosan tudta, kiktől kell megvédeni a nyelvet: azoktól, akik bizonyos tökéletlenségei, hiányosságai miatt elutasítják a használatát. Ma a purista, „miért keresi idegenben, amit otthon is megtalál” felkiáltással a nyelvhasználót tá-

madja, aki megpróbálja kielégíteni azokat a kommunikációs igényeket, amelyekben a tradíció nem segít. Martinet szerint a franciák manapság már szinte nem merik beszélni a nyelvüket, amit több generációnyi -- hivatásos és amatőr -- nyelvész kelepccékkel és tiltásokkal teli területté változtatott. Egyetlen orvosság kínálkozik: meggyőzni a franciákat arról, hogy a nyelv az ő szolgálatukra van, annak minden forrását bátran ki kell használni. Persze az is a beszélőkön fordul meg, hogy a mindenképp várható átalakulás elszegényedést jelent-e, vagy a kommunikációs eszközök gazdagodását.

5. Napjaink jellemzője: a krízis. A francia nyelvhasználat mai állapotát a nyelvért aggódó felelős nyelvészek kritikusnak tartják. A helyzet részletes elemzését Gueunier (1985) tucatnyi, a krízist hangsúlyozó munka felsorolásával kezdi. Kiemeli ugyanakkor, hogy a technikai, társadalmi, kulturális változások a nyelvi problémák átértékelését teszik szükségessé, ma már nem elégedhetünk meg a megszokott akadémikus vitákkal. Figyelembe kell venni számos társadalmi tényezőt is: a társadalmi mobilitásból eredően jelentősen megszaporodott a középosztály, amelyet -- amint ezt már Labov is kimutatta -- bizonyos nyelvi bizonytalanság jellemez. Ez azzal az eltéréssel magyarázható, amelyet az alsóbb osztályból hozott nyelvhasználatuk és az elérni kívánt felsőbb osztályok modellje között éreznek. Az iskolarendszer átalakulása, az iskolaköteles korhatár emelése folytán elméletileg javulás lenne várható, ám ez -- mint számos iskolai felmérés mutatja a helyesírás és az olvasási készség kapcsán -- mégsem realizálódik, valószínűleg a képi jelrendszerek növekvő jelentősége miatt. Ugyanitt kell megemlíteni a „francia nyelv relativizációjának” nevezett tendenciát, ami azt jelenti, hogy az oly széles körben elterjedt médiák olykor nem a standard nyelvet, hanem egy pongyolább változatot terjesztenek.

Természetes, hogy krízishelyzetben fokozott mértékben foglalkoznak a helyzet javítását célzó korábbi tevékenységek értékelésével és újabbak szorgalmazásával. A több évszázados standardizáció és tervezés folyamata magában foglalta a francia nyelv autonómiájának biztosítását a vernakuláris és dialektális változatokkal szemben; valamint nyelvi dokumentumok, azaz irodalmi alkotások, szótárak, nyelvtanok és a különféle intézmények létrehozását (vö. Gueunier 1985).

Az utóbbi időben a francia nyelvművelés vagy nyelvvédelem már törvény szintű kereteket is öltött (Wolf 1983): először 1966-ban, amikor egy dekretum bizottságot hozott létre a francia nyelv védelmére és elterjesztésére, később (1972-ben) a terminológiai bizottságok megalakításakor. De a nemzetgyűlés és a szenátus csak 1975-ben fogadta el a francia nyelv használatára vonatkozó (1349. sz.) törvényt, amely főként a tisztaságra vonatkozik. Eszerint „tilos minden idegen szó vagy kifejezés használata, ha létezik olyan francia szó vagy kifejezés, amely az 1972-ben a francia nyelv gazdagítását célzó dekretumban megadott feltételeknek eleget tesz”. Mindez azért érdemel figyelmet, mert a törvény által előírt tisztaságnak olyan megfontolásokon kell alapulnia, amelyek számot vetnek a nyelvészek által olykor figyelmen kívül hagyott társadalmi és politikai feltételekkel. Nyelvészeti szempontból figyelembe kell venni az idegen szó jelölő funkcióját, valamint a szót ismerő és használó szociolingvisztikai csoportokat. Az idegen szavak ellen küzdő hivatalos megközelítések ugyanakkor a francia nyelv degradálásának és romlásának veszélyét, s bizonyos etikai elveket hangsúlyoznak, mivel úgy tekintik,

hogy a nyelv minősége az élet minőségéhez is hozzájárul. (Jacques Chirac 1975 —id. Wolf 1983).

A nyelv minősége, a nyelv elromlása nehezen meghatározható fogalmak. Az egész kérdéskör azonban túlmegy magán a nyelvészetben, s inkább a nyelvi politika tárgykörét érinti, mivel számos társadalmi és pszichológiai aspektusa is van. (Vegyük például a reklámok nyelvét, ahol észrevehető — írja Wolf —, hogy Európában bizonyos termékek esetében az angol elnevezés használatához magasabb színvonalú műszaki minőség asszociálódik.) Wolf szerint nem véletlen, hogy Franciaországban, amely ragaszkodik kulturális örökségéhez és identitásához, megszületett ez a törvény, amelyet azonban a lakosság nagyobb része nem ismer eléggé, s a benne foglalt veszélyeket nem tartja súlyosnak.

Konklúzió helyett, összefoglalásul mindössze azt a megállapítást tehetjük, hogy a nagy hagyományokkal rendelkező francia nyelvi kultúra és a nyelvvel való foglalkozás ma, a civilizáció minden területén jelentkező felgyorsult fejlődés nyomán ugyanolyan gondokkal küzd, mint a magyar vagy bármely országbeli nyelvművelés.

Noha minden esetben a nemzeti nyelv belső problémájáról van szó, nem nélkülözhetők más országok tapasztalatai sem. Erre hívja fel a figyelmet Aurélien Sauvageot, a magyar nyelv legjobb francia ismerője több munkájában is. Egy helyütt (1978: 12) példaképp, magyarul idézi a „Nyelvében él a nemzet!” jelszót, másutt (1962: 220—6) a magyaron kívül a finn, a német és az orosz nyelvművelés példájával illusztrálja a nemzeti nyelvvel való törődés fontosságát. Méltatja a magyar intézmények és folyóiratok tevékenységét. Leglényegesebbnek azonban a nyelvújítást tartja: a török elnyomás, majd a Habsburg uralom, s a német nyelv kötelező használata teljesen megfoszthatta volna a magyar népet az önkifejezés lehetőségétől. De a magyar hazafiak mintegy évszázados fáradságos munkával felújították a nyelvet, s az ismét betölthette valamennyi funkcióját. Sauvageot szerint ez a magyar példa szinte a legfigyelemreméltóbb a nyelvek történetében.

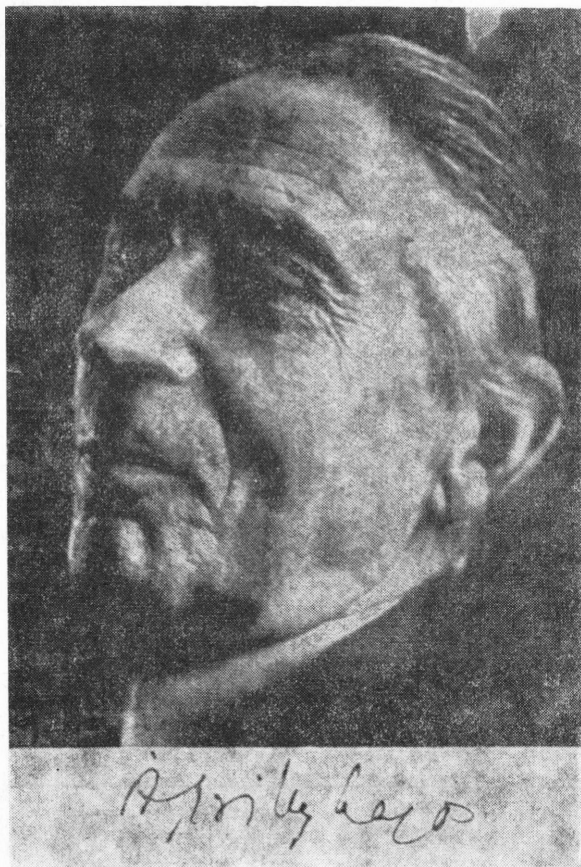
IRODALOM

- Brunot, Ferdinand, 1899: Précis de grammaire historique (Paris, Masson)
 Cellard, Jacques, 1983: Les chroniques du langage (in: Maurais 1983)
 Grevisse, Maurice, 1980: Le bon usage (Duculot, Gembloux)
 Gueunier, Nicole, 1985: La crise du français en France (in: Maurais 1985)
 Hanse, Joseph, 1949: Dictionnaire des difficultés (Paris—Bruxelles, Éd. Baude);
 1983: Nouveau dictionnaire des difficultés du français moderne (Duculot, Paris-Gembloux)
 Herman József, 1966: A francia nyelv története (Gondolat, Bp.)
 Martinet, André, 1969: Le français sans fard (PUF, Paris)
 Maurais, Jacques—Bédard, Edith (szerk.), 1983: La norme linguistique (Québec)
 Maurais, Jacques (szerk.), 1985: La crise des langues (Québec)
 Rey, Alain, 1972: Usages, jugements et prescriptions linguistiques (Langue Française No. 16)
 Sauvageot, Aurélien, 1962: Français écrit, français parlé (Larousse, Paris); 1978: Français d'hier ou français de demain? (Fernand Nathan, Paris)
 Thomas, Adolphe V., 1956: Dictionnaire des difficultés de la langue française (Larousse, Paris)
 Toro, Michel, 1949: Előszó J. Hanse (1949) szótárához
 Wolf, Lothar, 1983: La normalisation du langage en France (in Maurais 1983)
 Younes, Georges, 1985: Dictionnaire grammatical (Coll. Marabout Service, Belgique)

Sörös Anna

Az érzetkultusz Áprily korai költészetében

Száz éve született Áprily Lajos

„Vannak egyöszönű költők, akik mintha egy előző életből bennük feledt hangot hajszolnának. Végtelen a líra, de ők csak egy dolgot akarnak tőle. A biblia egygyöngyös igazai ők, tiszta költők, akik előtt csak meghatódni lehet (Erdélyi, Juhász, Áprily).”

(Németh László: Nyugat 1929. I.)

1. Az impresszionizmus, a századforduló irodalmának ez a jellegzetes újító stílusa, amelyet — más irányzatokkal (a szecesszióval, a szimbolizmussal, később pedig az expresszionizmussal) keveredve — a Nyugat és köre (főként Babits, Kosztolányi, Krúdy, Kaffka Margit, Juhász Gyula és Tóth Árpád tel-

jesít ki, az első világháború éveiben meggyengül, elszíntelenedik (vö. Szabó Zoltán: Kis magyar stílustörténet. Bp., 1982. 277—8.).

A tízes évek végén, a húszas évek elején azonban az érzetkultusz ismét felerősödik, az impresszionista törekvések újólag hatni kezdenek, s a jellemző stílusjegyek is egyre felismerhetőbbek lesznek, például a pályakezdő Szabó Lőrinc, József Attila, Radnóti, de különösen Áprily költészetében. (Más kérdés, hogy az irányzat jónéhány hasznosítható eszköze — mint stílusvívmány — ezután is fennmarad, és mind a mai napig gazdagítja a szépírói kifejezőképességet.)

Vázlatunk főszereplője, Áprily (családi nevén: Jékely) Lajos a nyugatosok kortársa. Erdély szülötte, a kolozsvári egyetem neveltje, megjárja Párizst, „a szép ámulások szent városá”-t, tanár, szerkesztő, költő és műfordító. Már 1912-ben lefordítja Hauptmann „Elmerült harang”-ját, de első kötete majd csak tíz esztendő múlva, harmincnégy éves korában jelenik meg. Itthon a Nyugat költői együtt, egymást bátorítva-ellenőrizve alkotnak, míg ő időben és térben is távol — csupáncsak „visszhang”-ként felelhet nyelvi, stilisztikai vívmányaira. 1929-ben — sok vívódás után — Erdélyből Magyarországra költözik.

Áprily poeta doctus, míves mester, ha nem is zajos újító. Az ő törekvése elsősorban az, hogy a korábbi költői vívmányok összefoglalásával, az értékek megőrzésével és sajátos felhasználásával a hagyományt a korszerűhöz közelítse. Monográfiája, Győri János szerint „hatott rá Csokonai verseinek zeneisége, Vajda János tömör melabúja, Reviczky édes mérge, Ady szimbolizmusa és Kosztolányi formaművészete . . . Lenau és Turgenyev természetlátása, . . . tanult az impresszionizmus és a szimbolizmus nyugati és magyar képviselőitől, s . . . a görögöktől, de sem a formai, sem a tartalmi hatások nem némították el, nem változtatták meg, hanem felszabadították azt a belső zenét, mely összetéveszthetetlenül az övé . . .” (Előszó. In: Áprily Lajos: Megnőtt a csend. Összegyűjtött versek. Bp., 1972. 10.)

Vizsgálódásunk Áprily első három kötetére (I. Falusi elégia 1921., Esti párbeszéd 1923., Rasmussen hajóján 1926.), vagyis korai költészetére, az áttelepülés (1929) előtti szakaszra terjed ki. Ezen belül is — a terjedelem szabta keretek között — mindössze a költő irányadó élményeinek felsorolására, egy jellemző versének értelmezésére és főbb stíluseszközeinek az adattárszerű bemutatására törekszünk.

2. Áprily költői pályájának első szakaszában (1918—1929) megjelent verseit — a három kötet alapján — sajátos tematikai csoportokba lehet sorolni. Ezt az eljárást korábban Benkő László alkalmazta Juhász Gyula impresszionizmusáról szóló dolgozatában (A stíluskutató csoport kéziratára. ELTE BTK Mai Magyar Nyelvi Tanszék, 1983. 47—8). A csoportosítást megnehezíti, hogy a tartalmi elemek át- meg átszövik egymást; a megfelelő mérlegeléssel kialakított tematikai csoportok és a hozzájuk kapcsolódó mennyiségi mutatók azonban igen beszédeseek.

A kötetek arányosan 32—32 verset tartalmaznak, vagyis — a három kötet figyelembevételével — összesen 96 költeményt lehetett besorolni. A felsorolt tematikai csoportok számszerűen is igazolják azt az érdeklődési kört, belső világot, amelyet a költő életrajzi adatai és szemléletének egyéb dokumentumai (nyilatkozatai, prózai írásai stb.) mutatnak.

Áprily impresszionista törekvéseinek bizonyítására meggyőzőnek lát-

Sorrend	Tematikai csoport	A versek száma
1.	Évszakok, napszakok	17
2.	Közösség a természettel	11
3.	Az emlékek világa	11
4.	Családi versek	11
5.	Mítosz és történelem	10
6.	Irodalmi, művészeti élmény	10
7.	Kirándulás, utazás	7
8.	Halál, elmúlás	7
9.	Emberségeszmény	6
10.	Magány, kiszolgáltatottság	6

szik az évszakokat, napszakokat megjelenítő, a benyomásokat mint tűnő-múló jelenségeket megragadó költemények magas száma. Különösen az ősznek és az alkornak, a „vörös varázs”-nak az ábrázolása megkapó. Ezt mutatják a tematikailag szorosan kapcsolódó (és szinte egymásba folyó) természeti képek is, táji impresszionizmusukkal, az összképzetegységből fakadó részletek tarkaságával, környezethangulatot árasztó, már-már panteisztikus viszonyt sugalló erejükkel. Gyakoriság szempontjából folytathatjuk a sort az emlékező magatartással, a jelen és a múlt idősíkjaiknak egybejátsztatásával, szeszélyes váltakoztatásával, melyekben a színek, hangulatok és dallamok a domináló motívumok.

3. A továbbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy egy korai Áprily-versben, a Szeptemberi fák című költeményben az érzetkultusz stílustechnikája hogyan szolgálja a költő életérzésének, szemléletének a kifejezését.

A költemény 1926-ban, a Rasmussen hajóján című kötetben jelent meg. Áprily ekkor már huszonkilenc éves; kiforrott egyéniség, kiforrott költő. A verset, amely rövidege ellenére bővelkedik a sajátos kifejezőeszközökben, akár kulcsversnek is tekinthetjük. Íme a szöveg:

Bükkök smaragd színét erezve fent
az első pár vörös folt megjelent.

Állunk. Kezedben késő kék virág.
Azt mondod: Ősz. Az első őszi fák.

Én azt mondom: Vér. Vérteltos vadon.
Elhullt a Nyár a nagy vadászaton.

Amerre vitte buggyanó sebét,
bíboros vére freccsent szerteszét.

Ahol a nyom-vesztő bozóthoz ért,
hogy tékozolta, nézd, a drága vért.

S míg vérnyomán vad szél-kapó csahol,
hörögve összeroskad valahol.

Szembetűnő már a témaválasztás, a címadás is A költő az évszakváltást, a nyárból az őszbe hajló időt, a „hervadás tündérvilágát”-t mutatja be. Akusztikai szinten a természetes magánhangzó-harmónia jellemző a költeményre (bár az elégikus hangvételnél megfelelően valamivel nagyobb a mély magánhangzók aránya). Az elmúlás-hangulat érzékeltetését segítik az idő suhanását festő spírások (*f, v, s, sz, z, h*), főként a lágy, lebegő-szálló élményt sugalló *l* gyakorisága. Megtalálhatók az *f, k, v* és *b* hangokkal alkotott alliterációk is (*Kezedben késő kék virág* stb.). A zeneiséget — az említett elemeken kívül — fokozza még a jambikus lejtésű kétsoros versszakok páros rímű kapcsolása. A rímek egyébként csaknem kizárólag tiszta rímek.

A ritmusélményt jelentés szintű és szerkezeti ismétlődések mélyítik el. Már az első versszakban a piktúra műszavait használja a költő: a *smaragd szín vörös folt*-tal tarkítottan jelenik meg. Németh László találóan írja, hogy Áprilynak az ez idő tájt írott versei „különös pirosas elégiák, nem szürkésfeketék, mint Juhász Gyula elégiái, pirosak, piros levél és piros bogyó, erőkre emlékező, melyek voltak és az őszé lettek” (Protestáns Szemle, 1927.).

Az indító tájrajz, de a további képek sora is — a pointillista festői eljárásmódhoz hasonlóan — egységben láttat. Az említett színbenyomáshoz kapcsolódnak a következő látási képzetek, jelzős szerkezetek is: *kék virág, vérfoltos vadon, bíbros vér* stb. (A *vörös* mellett a *kék* is kedvelt színe a költőnek — éppen a koraősi hangulatnak az érzékeltetésére.) A nagybetűs szavak (*Ősz, Vér, Nyár*) eredeti jelentésüknél többet tartalmaznak; bennük az azonosítandó és az azonosító elem már-már eggyé olvad, szimbólummá válik, s ez egyben azt is mutatja, hogy az impresszionista ábrázolásmód szimbolizmussal keveredik.

A már felsorolt stílusesszközökön kívül a nominális szerkesztésmód előfordulása (*Az első őszi fák* stb.), a rövid, itt-ott egyszavas, töredékes mondatok (*Allunk* stb.), vagy a *vér* szó sorozatos ismétlése — amely itt a mondatok közötti jelentés szintű kapcsolatteremtésnek, a szövegkohézióknak az eszköze — mind-mind a látványnak, a hangzásnak, a hangulatnak, vagyis az érzékelésnek/érezkeltetésnek a kifejezői.

A vers egészére (és Áprily költészetére általában) valami szemérmes, visszafogott líraiság jellemző: a leíró-elbeszélő hangvétel, az én (első személy) kitárulkozása helyett a második személy bekapcsolása (*Azt mondd; nézd*) egy általánosabb jellegű párbeszédnek az imitálása, amely Benkő László megfigyelése szerint (l. Juhász Gyula és az impresszionizmus, i. m. 56—7) a szabad függő beszéd egyik változatára emlékeztet. Pedig Áprilynak ebben a versében is egyetlen „őszi monológ”-gal van dolgunk. A látvány asszociációs sort indít, tragikus élményt idéz: a megszemélyesített Nyár *buggyanó seb*-bel menekül a *vad szélkopó* elől, és *hörögve összeroskad valahol*. Az ifjúkor még mindig vádló emléke, büntudata, a galbinai kaland jelentkezik itt, melyről a Fecskék, őzek, farkasok című önéletrajzi írásában így számol be a költő: „Felhúzott ravasszal ott állok a testes fatörzs mögött, s hallom, hogy a kopók nyíffenő hangja felém közeledik... De most — a kutya előtt jó kódobásnyira — megjelenik az üldözött vad: az őz... A kopók kilógó, hosszú nyelvvel, veszedelmesen közelednek. Az őz nem tétovázhat tovább, ... s abban a pillanatban dörren a puskám. Mintha visszaszerezte volna futó lendületét, a fenyőn túl menekül már. Most eltűnik egy dombos emelkedés mögött. ... Utána-sietek ... Vér, sok vér ... Fölébe hajlok: még piheg. Jaj, csak ne nézne rám ... De rámnéz ... Ma is látom.”

Az idézet tanúsága szerint a versben — egyfajta „emlékező techniká”-val — megtörtént esemény emelkedik a képalkotás magaslatába.

4. Áprily összegyűjtött verseinek eddig legmegbízhatóbb foglalata — kritikai kiadás híján — a Győri János szerkesztette *Megnőtt a csend* című posztumusz kötet (Bp., 1972.). Példáinkat az érzetkultusz stílussajátosságainak bemutatására ebből a gyűjteményes kötetből merítettük.

A főbb kifejezőeszközök — csupán felsorolásszerűen — a következők:

A) Évszakok, napszakok neve verscímként: *Ősz, Kolozsvári éjjel, Szeptember, Őszi monológ, Naplemente, Éjjeli zene, Tavaszodik, Március, Októberi séta, Esti párbeszéd, Nyár, Tavaszi háború, Tavasz a házsongárdi temetőben, Szeptemberi fák, Téli reggel, Esti dal.*

B) Merengés, emlékező magatartás:

Most már a kályhatűz víg ritmusára
merenghetsz szálló életed dalán,
míg bús ködökből búcsút int az erdő,
mint egy vöröshajú tündérleány.

(Ősz)

Az életfűst ha fojtogat,
a múltba költözik lakásom.
Ma rom-gyermekvilágomat,
e holt várost megint kiásom.

(Séta egy holt városban)

C) Természetkultusz, tájábrázolás:

Megénekelte cinke ritka kedvét,
a fák rügyét, amely hintázva ring,
a hóvirágot és a nyárfa nedvét,
mely mint a vére, erjedőn kering.

(Halálmadár)

Zengő patak völgy, szirtes, katlanos,
szurdokja fentebb tisztásokra bomlik,
a kecske rajtuk kis csapást tapos —
Egy régi völgyhöz mily nagyon hasonlít.

(Apám emléke)

D) Részletek tartasága, „összképzetegység”:

Bükkcserje közt piros virágu mart,
a mentén kékes esti köd lebeg.
Hol barna bükkök némán ködlenek,
álmos holló a szálerdőbe tart.

(Szalonka-les)

Feje felett
 azúr-kék szajkó-toll csillant a fán
 s hókristályos lett kalap és kabát:
 a ríkoltozva rebbenő madár
 leverte rá a cifra bükk havát. (Téli reggel)

E) Nominális stílus, „vezérszók” használata:

... Világa: kis faház,
 tudófesztő, ősi fenyves-ájer;
 a társasága: vakmerő vadász,
 lompos fa-munkás és zordon barát. (Apám emléke)

Kollégium. Langyos hullámú évek,
 remete-sors csöndes tanár-soron.
 Aztán a nagy tűz felcsapott lobogva, —
 aztán rom-élet, fullasztó korom. (Utcák)

F) Rövid, töredékes mondatok, kihagyás:

Láttad? — vetettek.
 Holnap újra vetnek.
 Temetnek.
 Vetnek.
 És megint temetnek. (A hegyek)

Vár. — Csend. — Kiált. — Csend. — Búgó, bús üvöltés —
 (Vihar után)

Ilyenkor, egyszer ... szálltunk még a hóba,
 tündér karácsony volt, emlékezel?
 (Menjünk a hóba)

G) Laza kapcsolású mellérendelő mondatok, ismétlés, halmazás:

És itt is vannak konduló harangok
 s toronyra szálló hófehér galambok.

 És itt is vannak naplementi séták
 s a könyvesboltban kották és poéták ... (Vonatra várok)
 Egyszer csak itt van s mint kis ér,
 csilingel és kísér, kísér.

 Nem ás, nem ont és nem kering —
 Csak ring s a lelke benne ring. (A rím)

Zeng a csatorna,
zeng a hegy orma
s zeng — ugye zeng, ugye zeng a szíved?

(Március)

H) A második személy bekapcsolása, szerepeltetése:

Ne haragudj. A rét deres volt,
a havasok nagyon lilák
s az erdő óriás vörös folt,
ne haragudj: nem volt virág.

(Ajánlás)

Hallod? — Megint az ősi jaj:
a páncélfényű őszi varjak...

(Őszi monológ)

Ez itt a hervadás tündér-világa.
Akartál látni szép halált velem?

Lombját a gally, nézd, mily kímélve ejti...

(Októberi séta)

I) Az enjambement gyakori alkalmazása:

- A fák felől hideg fuvalmat
küldött egy hófoltos halom:
a menekülő tél utolsó
hídfőt rakott az oldalon.

(Tavaszi háború)

Hó esett. A tar hegy orma
habfehéren integet.
Erdőkből a hó leűzött
őszapókat, pintyeket.

(Madarak)

J) A színesztéziák, álszínesztéziák kedvelése:

*fekete szerenád, hóillatú szél, piros roham, sugarak harsonáznak, tompán zeng,
az induló piros parázsa, ezüst zene, hűvös illat, csiklandó sugár, hó harsan, szik-
rázó zene stb.*

K) „Jelzőstílus”, sajátos értelmezős szerkezetek, jelzős összetételek,
festészeti ihletettség:

*vörös folt, piros levél, vörös varázs, barna róna, bús köd, csengő ég, méla dallam,
ezüst víz, arany termés, szürke fény, gyöngyös levél, barna patak, bús elégia, barna
koldus, csengő költemény stb.*

Jött az este, barna koldus, . . .

(Esti dal)

. . . barlang-sötét szemébe
szélvész csapott, sikoltó, eszelős.

(Vihar után)

*arany-kapu, gyémánt-batár, hó-tenger, felhő-torony, koldus-kéz, sikátor-csend,
vándor-köd, tréfa-kedv, hangulat-mag, remete-sors, őz-alak, sors-virág, rá-dió-
szárny, jég-rohanás, ember-fájdalom stb.*

Még fest az alkony. Már a nagy palettán
más színe nincs, csak szürke és sötét . . .

(Láng a ködben)

L) Alliteráció, rímjáték, zenei ihletettség:

*mulandóságról mond mesét, fehérő foltok, vonatra várok, ballagtam búsan, futó
fuvallat, kürtszót küld, záporok zenéje, fanyar füst, harmatos homálynak, december
és dér, haladtam halkan, fogyott a fény, homályban ültem, hangulattalan stb.*

Zeng a picinyke
szénfejű cinke
víg dithyrambusa: dactilusok.

(Március)

Hallod? Kolompok muzsikája,
finom harangszóval rokon.
Most az acélkék éjszakában
úgy kondul, mint a xylophon.

(Éjjeli zene)

De túl romon, ha perce jön csodáknak,
a mély megkondul, mintha vallana,
s a bolt alól harangtisztán kicsendül
s magasra száll az ember dallama!

(Vallomás)

5. A bemutatott adatok — részletesebb kommentár nélkül is — sokat mondanak. Főként az érzetkultusz sajátos eszköztárát mutatják, — azzal a megszorítással, hogy az egyes kifejezőeszközök kereszteződő jellegűek, jellemzők lehetnek szinte valamennyi századeleji újító stílusra.

Általánosabb tanulságként a következőket állapíthatjuk meg: Áprily pályakezdése (a húszas évek lírája) eléggé egynemű költészet. A költő élet-szemléletét, elégikus hangvételét, nyelvmuzsikáját mindhárom kötetében megőrzi, témakörei alig-alig változnak, zárkózottsága, harmóniaigénye is megmarad, legfeljebb költői világának színei lesznek árnyaltabbak, kifejezőkészlete gazdagabb. Irodalmi ízlésében, stílusában végig a Nyugat nagy nemzedéké-

hez igazodik. Valamiben szinte mindegyikükhöz hasonlít: egyenként is, együttesen is. Erkölcisége, műgondja Babitscsal, magányossága, elégikus hajlandósága Tóth Árpáddal (de Juhász Gyulával is), a gyermekkor világába-hangulatába való menekülése Kosztolányival, „egyösztonúsége”, természet-ábrázolása pedig főként Juhász Gyulával rokonítja. (A felsorolt rokon vonásokat persze nem tekinthetjük kizárólagosaknak.)

A tízes évek második felének és a húszas éveknek a nagy kísérletezései, az úgynevezett „második nemzedék” fellépésének az idején Németh László így jellemzi Áprily költészetét: „A magyar líra pillanatnyi bomlásából ő szigetre szállt, és szigetre mentett magvaiból gyönyörű flóra sarjadt” (i. h.). Költőnk valóban egy korábbi korszak nyelvi, stilisztikai vívmányainak, kövételére méltó hagyományainak az őrzője, ám nem a tradíciók rabja. „Modern annak ellenére, hogy kedveli az időmértékes sorokat, s annak ellenére, hogy versei tiszták, ... témái egyszerűek, és kompozíciói hibátlanul zártak. Modernsége nem tüntetésszerű külsőségekben, nem sajátos élmények keresésében érezhető, hanem éppen a vers művészi megformálásának azokban a legfinomabb árnyalataiban, amelyek az igazi költői egyéniségeket leginkább próbára teszik” (Kuncz Aladár: Áprily Lajos költészete. Bevezető a Vers vagy te is című kötethez, 1926.).

Leginkább mégis a rímelése, a zenéje ragad meg bennünket, — ez a dallamos, bensőséges, „egyensúly-teremtő” muzsika, amelynek szerepéről, harmóniával eltöltő varázsáról a költő így nyilatkozik:

Hazája álom és titok,
szem-nem-legelte pázsitok.

Egyszer csak itt van s mint kis ér,
csilingel és kísér, kísér.

S fürtös csengő lesz: hangpatak,
amelybe új csengés szakad.

Mentát locsol, szirmot sodor
és illatos lesz, mint a bor.

És mámoros lesz, partot ont,
kurjongató, vidám bolond.

A mély felé örvénnyel ás,
hogy belenézni: kábulás.

A fényen tündökölve fut
és fényes tündérvölgybe jut.

S tó lesz, virágot úsztató,
habnyugtató és tiszta tó.

Nem ás, nem ont és nem kering —
Csak ring s a lelkem benne ring.

(A rím)

Áprily ekkor is, később is gyakran menekül az emlékek, a természet, a művészet (főként a festőiség és a zeneiség), a humánus világába. „Én gyűlöletre nem születtem / és itt szeretni nem lehet” — mondatja keserűen Antigonéval saját emberség-eszményéről. Stílusa is ezért vált a disszonanciát átélő, de a konszonanciát óhajtó költői magatartás kifejezőjévé.

Fülöp Lajos

Weöres Sándor: Fuga

(Verselemzés)

mennyi forró szakadékból szomja felkél
minden hűvös kútban veszti szomját
kútból emelt fejű kígyó
ahány tűzből habját gyűjti folyton
annyi áradatban elfolyatja
süket éjbe
zártan mélyen boltozódó
mell bordái közt kovában és palában
teste gyűrűjébe bilincselten
föld súlyával elnyomottan
furja vak fejét emelten
álmot hengerítő áramokba
forrva kószán
kúszva folyvást
emelt ékkő fejű táncos imbolyogva
mennyi álmod folytat ébren
annyi ébrenlétet forgat álma
őrzi s elfolyatja
folyton elfolyatva őrzi
fúrva hogy a pala pattog kova sercen
teste gyűrűjét kibontja
forró szakadékból felszökellve
éles feje tajtékozva
múlhatatlan múlását dörögve
buborékát sziporkázza égre
táncol koronája ékkő
fenn
de lenn
csörren összetörve
kútból emelt fejű kígyó széttiporva
hengerítő áramokban elomolva
hamvatlan kihűlve sárral egyesülve
hol a tajték álom
az álom ékkő
az ékkő valóság
a valóság kígyó
a kígyó tajték

(Merülő Saturnus. Bp., 1968., Magvető, 55—6)

*

1. Weöres Sándor életművét a harmadik kötettől (A teremtés dicsérete, 1938) kezdve átszövik a zenei formák versbeli feldolgozásai. Az említett kötetben az Első és Második szimfónia mellett a Hegedű-partitát is megtalálhatjuk. Azonban egyéb zenei feldolgozási kísérletei (Bartók suite, 1934; Fughetta, 1955; Toccata, 1969; Négy korál) közül igazán csak a szimfónia műfaja valósult meg. Ezt mi sem bizonyítja jobban, mint a tizenkét megírt szimfónia; szinte minden kötetébe kerül belőlük egy-egy. Talán mert ez a zenei forma, mint a nyelvi anyagot jelentésközvetítő struktúrává szervező eszköz, teszi a leginkább lehetővé, hogy a szó ne pusztán az írásképp kiemelt szerepéből adódóan (Aranykés forog, 1946) egy kombinációrendszer eleme legyen, hanem olyan elem, amelynek denotatív szintjét éppen az adott zenei struktúra tágitja.

Weöres Sándor Babits Mihályhoz írott levelében részletesen foglalkozik a zenei formák irodalomba való átültetésének gondolatával: „Zenei műfajokat próbálok behozni a költészetbe, a »szvit«-et már meg is valósítottam gyakorlatilag, annyiban különbözik a ciklustól, hogy míg egyfelől minden része önálló vers, másfelől mégis mindegyik része az előtte lévőnek értelmi továbbfejlesztése. A szimfónia elméletével is kész vagyok: az első részben fölvetek egy téma-, kép- és ritmuscsoportot, és ezt még két vagy három részen keresztül variálok, mindig más és más hangulatba mártva az első szakasz anyagát. [. . .] »Prelúdium«-om nem párhuzamos a zenei prelúdiummal: úgy definiálok, hogy magasabb, elméleti, semmi esetre sem szubjektív témáról kell hogy szóljon, a hangulat háttérben legyen benne, egyes szavak és fordulatok új meg új ismétlődése és állandó ellentétek adják gondolatritmusát, továbbá tárgyilagosságával és fagyos keménységével előszóféle legyen, de azért befejezett egész is. A »fuga«, »invenció«, »szonáta« stb. poétikai párhuzamát még nem találtam meg” (W. S. levele Babits Mihályhoz, 1933. február 8.; idézi Kenyeres Zoltán: Tündérsíp. Bp., 1983. 49). Talán nem véletlen, hogy Weöres végül csak egyetlen fúgát írt.

2. Nagyon nehéz olyan gondolati háttérrel találkozni, amelynek kibontásakor éppen ez a szerkezet szükséges. A fúgaszerkezet éppen jelentés tekintetében sokkal inkább megköti a költő kezét, mint a szimfónia variációkat adó szerkezete.

A fuga építkezésmódjának általános érvényű meghatározását adni lehetetlen, bizonyos jellemző szerkezeti egységei azonban leírhatók. Alapeleme a rövid, jellegzetes zenei gondolat (téma), amely többször visszatérhet a mű folyamán változatlanul vagy variálva. Első részétől (expozició) eltekintve szerkezete nem túl szigorú, a részek sorrendje változhat. Az expozició a kezdő téma egymás utáni szakaszos belépéseit foglalja magában, és rendszeren a főtéma eredeti alakjának egyszólamú megszólaltatásával kezdődik. Az expozicióra érvényes még, hogy minden szólam egymás után a témával, többnyire egy téma hosszúságnyi távolságban lép be. A fúgaexpozició után közjáték következik, amelyben nem szerepel az alaptéma, majd ismét témaszakaszra kerül sor, ahol a szólamok az eredetitől eltérő sorrendben lépnek be. Az expozició utáni rész kidolgozása már egyéni intenciótól függ. A fúgakomponálás „szigorúsága” nem „szabályok” vagy valamilyen külső forma követésében rejlik, hanem a folyamat belső, zenei következetességében, amelyet a téma kontrapunktikus feldolgozása, nem pedig a tagolás adott sémája határoz meg. Külön nehézség a műfaj irodalmivá történő átfordításakor, hogy a zenei kidolgozás a téma szintjén lineáris, a kontrapunkt esetében azonban vertikális, vagyis

két esemény zajlik egyszerre. Az irodalom, a vers számára azonban csak a linearitás létezik, azaz egyszerre — fűgában gondolkodva — vagy csak külön témát, vagy csak külön kontrapunktot tud kidolgozni. Weöres Sándor érezve a verbalitás lehetőségeit és ennek határait, igazi fűgát írt versben; ennek megvalósulását szeretném a továbbiakban megmutatni.

3. A vers az expozíciót, a témabemutatást elhagyva rögtön a fűga kidolgozási részével, témaszakasszal indul:

mennyi forró szakadékból szomja felkél
minden hűvös kútban veszti szomját
kútból emelt fejű kígyó

A két első sor tökéletes tematikus ellenpontra épül, s ezek mellérendeléseként kapcsolódnak alanyukhoz, amely egyúttal a vers központi motívuma-témája (*kútból emelt fejű kígyó*). Az ellenpontozás a kezdő *mennyi* szóra nem érvényes, hiszen nem antonimája a *minden*. Valószínűleg a hiányzó expozíciós részből átvezető szóként áll a kidolgozás elején. A továbbiakban a névmások már teljes értékű ellenpontok részei. A *forró* — *hűvös*, *szakadék* — *kút*, *szomja felkél* — *veszti szomját* párok ellenpontot alkotnak. A negyedik—ötödik és a tizenhatodik —tizenhetedik sor ellenpontja ugyanígy épül fel. Tehát a versszerkezet mikroelemei az ellenpont szabályainak megfelelően szerveződnek. Az ellenpont szemantikai funkciójára még visszatérek.

4. A vers egymástól vizuálisan is jól elkülöníthető és elkülönített két szerkezeti egységből áll. Az első egység a *fenn* szóig tart, amely egy sorral lejjebb, kiugratva helyezkedik el, mintegy vizuálisan is alátámasztva az addig végbemenő jelentés- és ritmusbeli fokozást. Az első egység további két részre tagolódik, ahol a második lényegében az elsőnek ritmikai és dinamikai fokozása. Az első rész, a fő (tulajdonképp az egyetlen) motívum megjelenésével kezdődik: az emelt fejű kígyó testi és szellemi kettősségének érzékeltetésével. Itt a sorok hosszabbak (átlagosan 10—12 szótag), s ez lassúbb ritmus érzetét kelti. A két átvezető sor (a zenei fűgában a közjáték) után („forrva kőszán / kűszva folyvást”) — amelynek funkciója a sorok hömpölygésének megakasztása s ezzel a befogadói várakozás növelése — a második rész elején ismét a főmotívum jelenik meg: „emelt ékkő fejű tñncos”. Ez azonban már variatív megfogalmazása a témának. Ebben a részben a kisebb szótagszámú sorok a gyorsuló ritmus képzetét keltik.

Ezután a vers ritmikai, dinamikai és nem utolsósorban jelentésbeli csúcsához érkezünk [tñncol, koronája ékkő / fenn / — lenn]. Ha a zenei dinamikaváltás nyelvén akarjuk kifejezni mindezt, akkor a vers mezzofortéból fortissimóba vezető hangzásban teljesedik ki, hogy a generálpausa némaságába zuhanjon. Nem szabad figyelmen kívül hagyni az ígék és igeelvek dinamikanövelő hatását sem: a *paltog*, *sercen*, *felsőkellve*, *tajtékozva*, *dörögve*, *sziporkázza* sor egyre növekvő intenzitást érzékeltet. A második egység a lenn, a megsemmisülés, az elmúlás képzetkörét jeleníti meg, egyre halkuló dinamikával s egy különálló, rövidebb sorokból álló zárattal. A zárlat, akárcsak a zenében, összefoglalja a motívumokat, és végleges megnyugváshoz, feloldáshoz vezet.

5. „A forma mellé végre megjelent nálam a tartalom, de minden eddigőtől eltérő módon. Ennek a tartalomnak nincs logikai láncolata, a gondolatok, mint a zeneműben a fő- és melléktémák, keringenek — anélkül, hogy konkrétá válnának; az intuício fokán maradvá. Ezeket a páraszerű gondolatokat egy-egy versen belül többféle ritmus hengergeti, hol innen, hol onnan csilantva őket...” — írta Weöres Sándor a Háromrészes ének kapcsán Várkonyi Nándornak (idézi Tamás Attila: Weöres Sándor. Bp., 1978. 78). Bár a két vers között jelentős az időbeli különbség, ugyanannak a sajátos világlátásnak a megnyilatkozásai. Az ellentéteket egymásba átjátszó gondolkodásmódról van szó. A Fuga című vers esetében az ellentét a vers fő struktúraalkotó eleme: mikroszinten a szavak szemantikájának ellenpontot adó megszerkesztésével, makroszinten a fentebb elemzett két szerkezeti egység (fenn lenn) kompozicionális és szemantikai ellentétének megteremtésével. Az ellentétező szerkesztésmód úgy válik itt jelentéshordozó és alakító szerkezetté, fűgává, ahogy a barokk idejére a zenében az ellenpont eszközei önálló formában, a fűgában összpontosultak.

6. A vers „történései” a kígyó mozgása, felfelé törekvése, majd sárrá válása köré szerveződnek. A kígyó motívuma mind az európai, mind a keleti mitológiának fontos alkotóeleme. A farkába harapó kígyó: az örökkévalóság, az idő, a világmindenség jelképe. Nem véletlen, hogy az antropológiai kör jelvényében ugyanilyen jelentésben szerepel. Mind a magyar antropológiai körrel, mind pedig magával az antropológiával Weöres közeli kapcsolatban állt, s a misztika és a keleti filozófiák egyes szimbólumait, motívumait a továbbiakban is mint képkalkító anyagot, „alkatrészt” használta; sokszor egészen távoli képek és témák kerülhetnek így egymás közelébe vagy mellé.

Az antropológián kívül Weöresre mély benyomást gyakoroltak a keleti filozófiák és vallások, elsősorban az indiai. Az indiai mitológiában a kígyó motívuma ugyanebben a jelentéskörben használatos. Visnu főistent gyakran az Ananta-kígyón (a végtelenség szimbólumán) nyugodva ábrázolják. Ázsiában egyébként is a kígyó az egyik leggyakrabban előforduló szellemalak. Tűzisten, termékenységisten, égből letaszított isten jelenhet meg alakjában.

7. A Fuga című vers kígyó-szimbóluma nehezen fordítható le a fogalmak szintjére. Weöres Sándor gondolkodásmódjának és esztétikájának meghatározó mozzanata, hogy a vers az általános létkifejezés eszköze, a kozmosz jeladása. S mint ilyen, a szüntelen mozgást, szakadatlan gomolygást hivatott leképezni (erről bővebben Kenyeres Zoltán i. m.). Minthogy számára csak változás létezik, fejlődés nem: „Minden változás: előny, a fejlődés csak látszat, csak változás van” (W. S. levele Takáts Gyulának; idézi Takáts Gyula: Helyt kereső nemzedék. Bp., 1984. 25). Tág körben mozogva tehát a vers a mozgó mozdulatlanság, az átrendeződő változatlan, az örökkévaló mozgásának, dinamikájának szimbóluma.

Ha szűkebb körben próbálunk a kígyó-szimbólum közelébe jutni, akkor talán a szellem és anyag örök egymáshoz kötöttségét és ezek inherens tulajdonosságát, mozgásuk irányát jelenti. Az *emelt ékkő fejű táncos*, a szellem állandó késztetése a felfelé törekvése, az anyagiságtól való megszabadulásra, legyőzni a *teste gyűrűjébe bilincseltség* állapotát, felszabadulni a *föld súlya* alól. A kígyó mozgása a fenn – lenn képzethez kapcsolódik. A vers fenn – lenn ellentétpárja több szempontból jellemző Weöres költészetére. Már Beney Zsuzsa (Ikertanul-

mányok, Bp., 1973. 131) felhívta a figyelmet arra, hogy Weöres költészetének az ellentétpár-alkotás egészében karakterisztikus tulajdonsága. S az egyik gyakran előforduló és sokféle jelentésmozzanatot magába foglaló motívum éppen a fenn—lenn motívuma. Kenyeres Zoltán az animus — anima ellentétpár kapcsán tér ki Weöres ellentétpárokat létrehozó alkotásmódjára, s megállapítja, hogy ezek lényege éppen az ellentétező, dialektikus gondolati szerkezetben rejlik (i. m. 289).

A *Fuga* című vers esetében éppen a mikro- és makroszinten megvalósuló ellenpontosítás, a fúgaszerkezet révén lehetséges a gondolati háttér megjelenítése. Megjelenítése, sugallása, hiszen szigorú logikai és szemantikai láncról nem beszélhetünk. S hogy mennyire a szerkesztés az uralkodó, arra a verszárlat (fúgazárlat) is figyelmeztet: egyrészt a képvers jelentéstöbbletének felhasználásával, vagyis az utolsó öt sor maga is kígyóformát rajzol, másrészt a kígyó-forma szemantikai zártságával, hiszen a kezdő és záró szó azonos (*tajték*). A költő ezt a zártságot most nem zenei, hanem poétikai eszköz segítségével, a ismétlés két formájának, az anadiplozisionak és reddíciónak együttes alkalmazásával teremti meg. A vers szemantikai és vizuális zárlata grafikusán is megjeleníthető lenne:

S hogy a zárlat valóban a mű tematikus összefoglalása, azt az is bizonyítja, hogy a *valóság* szó kivételével minden egyes eleme megjelenik az első fokozó egységben. A *valóság* szóval itt találkozunk, még hozzá [(kígyó = ékkő) = valóság] kétszeresen megerősített, azonosító formában, s ez talán alátámasztja a fentebb kifejtett tágabb/szűkebb értelmezéseket. A vers szemantikai köre, ha a szavak jelentését tekintjük, elég szűk: a költő kevés szóval és motívummal dolgozik, ezek variatív lehetőségét azonban maximálisan kihasználja így. A *foly-* tő hétszer szerepel az első egységben, a másodikban egyszerűen. Az első egységet hálószerűen átfogja, átfolyja a hétszer ismétlődő szó; mind szemantikájával, mind struktúrabeli szerepével a változás, a mozgás képzetét kelti, s talán a kígyó mozgását is imitálja. A második egységben természetesen nem szerepel, hiszen az már a megsemmisülés, a statikusság, az anyag világa.

S most a zárlattól térjünk vissza a vers igen fontos, általam nagyon jellegzetesnek tartott, az állandó változás folyamatát legtömörebben megjelenítő részéhez:

őrzi s elfolyatja
folyton elfolyatva őrzi

Az *emelt fejű kígyó* motívuma, vagyis a fúgaszerkesztésben a téma ezen sorok előtt variációként (*emelt ékkő fejű táncos*) jelenik meg, azaz a motívum egy jelzővel bővül, és a *kígyó* szót a szinonimaként megjelenő *táncos* váltja fel. Ezt két tökéletes ellenpontot alkotó sor követi, azaz minden ismétlődik a verskezdethez képest. Majd a szakadatlan változást szemantikailag leginkább tükröző tő, a *foly-* figura etymologicát is létrehozva foglalja össze a vers tematikus anyagát, de dinamikailag az azonos tövek és a jelentéstartalom által

megemelve. Az ezután következő sorok jelzők és igék segítségével fokozva vezetnek el a vers csúcsáig. Így tehát egy meglehetősen pontos fúgaszerkezet áll előttünk: Téma₁ (harmadik sor), Ellenpont₁ (negyedik – ötödik sor), Közjáték₁ (hatodik – tizennegyedik sor), Variáció (tizenötödik sor), Ellenpont₂ (tizenhat – tizenhetedik sor), Közjáték₂ (tizennyolc – harmincegyedik sor), amelyben a vers csúcsához érkezik el, Téma (harmincadik sor) visszatérése alaphangnemben, azaz variáció nélkül, amit Kóda (harmincegyedik – harminchetedik sor; verszárlat) zár le. Téma – Variáció – Téma ívet kapunk így.

8. Az adott szókinsz elrendezését alapvetően a szerkezet szabja meg, hiszen a mű legfontosabb jelentéshordozója maga a szerkezet, a fuga. A gondolati háttér megjelenítése szinte lehetetlen lenne a fuga adta lehetőségek nélkül, vagyis a téma kontrapunktikus és variatív feldolgozása és az ellenpont nélkül: az egymásba alakuló folyamatokat nem lehetne megjeleníteni úgy, hogy a szembenállás, a másság végig tisztán megkülönböztethető maradjon. Weöres Sándor tehát itt a fuga lényegi szabadságát használja fel: az irodalmi anyag meghatározta kötöttségek figyelembevételével a felhasználhatatlan zenei elemet (expozíció) elhagyja, mert ez számára pusztán formai szójátékot vagy kombinációrendszert adna. Természetesnek tűnik, hogy a bonyolult, kötött zenei műfaj irodalmi megtestesülésekor a legkötetlenebb műformában, a szabadversben realizálódik. Ez az elemzés csak egy a lehetséges megközelítések közül. Úgy érzem, a további értelmezés már egyéni asszociáció függvénye, hiszen a „mondanivaló” ebben az esetben igen nehezen fordítható át a szavak logikai következtetések adta, illetve denotatív jelentésének síkjára. Itt a jelentés mintegy a mű belső formájában ölt alakot, ahogy ezt Weöres Sándor maga is megfogalmazta: „A verssorok az értelmüket nem önmagukban hordják, hanem az általuk szuggerált asszociációban; az összefüggés nem az értelemláncban, hanem a gondolatok egymásra-villanásában és hangulati egységében rejlik” (idézi Várkonyi Nándor: *Pergő évek*. Bp., 1976. 388–9).

Csóti Gabriella

Verseggy Ferenc nyelvtanai

tekintettel a magyar mint idegen nyelv oktatására*

1. Az 1757-ben Szolnokon született és 1822-ben Budán meghalt Verseggy Ferencnek, a felvilágosodás kori nyelvtudósnak a neve Finnországban sem ismeretlen azok előtt, akik bepillantottak a finnugor nyelvtudomány, illetőleg a finn–magyar szellemi kapcsolatok korai történetébe. Nyelvészpályája kezdeti szakaszában, mégpedig 1794-ben ugyanis Verseggy arról értesülvén, hogy Henrik Gabriel Porthan a magyar nyelv iránt érdeklődik, levelet intézett hozzá, együttműködésre szólítva föl őt. Nemrégiben Mikko Korhonen Porthannak a finnugor nyelvészet iránti érdeklődéséről szólva, velős rövidséggel így foglalta össze Verseggyvel való kapcsolatát: „Verseggy, who was likewise interested in the affinity between Hungarian and Finnish, suggested to Porthan that they collaborate in their comparative studies of these languages. Nothing came of this, however, for soon after Verseggy was imprisoned for political reasons. On his release a decade later he turned to completely different linguistic fields. He went down in history above all as a grammarian” (Korhonen, M.: *Early Finno-Ugric Linguistics*. In: „*Friends and Relatives, Finnish – Hungarian Cultural Relations*” Budapest, 1985. 36; cfr. Uő.: *Finno-Ugrian Language Studies in Finland 1828 – 1918*. Helsinki, 1986, 32).

Előadásomban ezekre a „completely different linguistic fields”-re, Verseggy Ferenc leíró nyelvészeti munkásságára, Verseggyre, a grammatikusra fordítok figyelmet.

Nyelvészeti munkásságának kezdeteiről Porthanhoz írott levelében eképp nyilatkozik:

„Quartus jam labitur annus, quod in structuram linguae hungaricae inquiram, vt e collectis huiusmodi indagibus lexicon etymologico-philologicum ac tandem grammaticam eiusdem construere possim.” [Már negyedik év telik el azóta, hogy a magyar nyelv struktúráját kutatom azzal a céllal, hogy az összegyűlt anyagból megalkothassam annak (ti. a magyar nyelvnek) etimológiai-filológiai szótárát s végtére grammatikáját.]

Eszerint tehát 1790-ben, a II. József halálával bekövetkezett nemesi felbuzdulás légkörében, a magyar nyelv jogaiért vívott országgyűlési csatározások hatására kezdte meg Verseggy a magyar nyelvre vonatkozó vizsgálódásait. Ezeknek a vizsgálódásoknak első eredményeként jelent meg 1793-ban Pesten *Proludium in Institutiones Linguae Hungaricae* [Előmunkálat a magyar

* A Helsinki Egyetemen 1987. szeptember 14-én tartott előadás szövege.

nyelv törvényeihez] címet viselő, elegáns tömörséggel megírt tanulmánya, amelyben eljövendő nyelvészeti munkásságának szinopsziszt nyújtja, elvi-módszertani alapjait fektette le. További munkálkodását azonban a magyar jakobinus mozgalomban történt részvételének következményei szakítják meg egy időre. A Martinovics-perben ugyanis a fővádottak közt felségsértés vétkében elmarasztalva előbb halálra ítélik, majd bizonytalan ideig tartó várfogsággal sújtják. Verseghy hírhedt külföldi várbörtönökben kilenc évig raboskodott, s a huszonkilenc elítélt közül utolsóként szabadult. Ám épp fogsága idején dolgozta ki részleteiben nyelvtani rendszerét. Kazinczy Ferenc, egy ideig fogolytársa, Pályám emlékezete című emlékiratában így örököltette meg a börtönben is nyelvi adatokat gyűjtő és rendszerező Verseghy alakját:

„Verseghy nagy dolgokat forral: Adelungunk akar lenni s grammatikát ad s lexicont . . .

Felhozatá lexicona articulussait, melyeket apró papiros szeletekre írkálva egy zsákba vetve tart. Mindent nagyot akar, nagy grammatikát, nagy lexicont.”

(E sorokat, amelyekbe némi ironia vegyül, a cédulázgató, vérbeli magyar nyelvész első ábrázolásaként tarthatjuk számon . . .)

Így történt, hogy amikor 1803. őszén fogságából Verseghy hazatért, november 9-én Kazinczyhoz írt levelében arról számolhatott be, hogy készen áll az akkor „Neue, mit Gründen unterstützte Hungarische Sprachlehre” [Új, alapokkal megszilárdított magyar nyelvtan] címet viselő munkája, s hírül adta neki azt is, hogy ebből egy magyar nyelvű compendiumot is csinál, amelynek több mint fele ugyancsak elkészült már (KazLev. 22: 68).

2. Ez a két, egymással szorosan összefüggő munka, 1805-ben Pesten meg is jelent. Az előbbi ezzel a hosszabb címmel:

Neuverfaßte | Ungarische Sprachlehre, | worin | die verschiedenen Mund- und Schreibarten | der ungarischen Sprache | kurz angezeigt, die Regeln aus dem morgeln- | dischen Bau der Sprache selbst hergeleitet, mit den | deutschen Redensarten zusammengehalten, und durch | Beispiele erläutert werden.

Mit einem Anhang, worin eine Sammlung der | zum Sprechen nöthigsten Wörter, und der gewöhnlichsten | Redensarten des sittlichen Umgangs; dann einige Gespräche, | Erzählungen, Briefe, und Gedichte enthalten sind. |

Bearbeitet | von | Franz Verseghy, | Priester des Graner Erzsprengels, | Doctor der Freien Künste und der Weltweisheit, | Lehrer der Gnädigen Comtesse Leopoldine von Szápáry. |

Pesth, | bey Joseph Eggenberger, 1805. |

[Újfajta magyar nyelvtan, amely bemutatja a magyar nyelv beszéd- és írásmódját, egyszersmind kifejti a napkeleti nyelvszerkezetből eredő szabályokat, a német szólásmódokkal összevetve és példák által megvilágosítva.

Függelékkel, amely a beszédhez való legszükségesebb szavak, valamint az illendő társas érintkezés leggyakoribb szólásmódjainak gyűjteményét, továbbá néhány beszélgetést, történetet, levelet és költeményt foglal magában.

Írta Verseghy Ferenc, az esztergomi érseki egyházmegye papja, a szép-mesterségeknek és a filozófiának doktora, Szápáry Leopoldina méltóságos gróf-kisasszony tanítója.

Pest, Eggenberger Józsefnél, 1805.]

Az utóbbi pedig ezzel a némileg rövidebb címmel látott napvilágot:

A' Tiszta | Magyarság, | avvagy | a csinos magyar beszédre és helyes | írásra vezérlő értekezések. |

Követi ezeket | a | cadentiák lajstroma, | mellynek hasznát a filologusok és a | poéták eggyaránt vehetik. |

Írta | Versegby Ferencz, | az Esztergomi fő Megyének papja, a szép mestersé- | geknek és a filozofiának doctora, méltóságos Gróf | Szápáry Leopoldína Kisasszonynak tanítója, | azon alkalmatossággal, midőn magyar grammatikáját | német nyelvenn közre bocsátotta. |

Pestenn, | Eggenberger József Könyvárosnál 1805. |

Versegby első rendszeres leíró nyelvtanáról, bármily furcsa, az elmúlt száznyolcvan év során nem született alaposabb elemzés, érdemi méltatás. Ideje hát, hogy elhelyezzük életművében, s körvonalazzuk jelentőségét a magyar nyelvtanirodalom történetében.

A Neuverfaßte Ungarische Sprachlehre (a továbbiakban: Sprachlehre) létrejöttéről, illetőleg végső formába öntéséről Versegby a mű előszavában maga tájékoztat bennünket. Előadja ugyanis, hogy grammatikája – a címben is föltüntetett gyakorlati rész nélkül – hatvan nyomtatott ívre rúgott, s ezt a kiadó túlságosan terjedelmesnek ítélte, s gyakorlati szempontból nem találta elég közhasznúnak. Kívánságára ezért a nyelvtani részt Versegby erőteljesen – tulajdonképpen egyharmadára – lerövidítette, a kötetet nyelvi gyakorlatokkal egészítette ki, az ún. filológiai megjegyzéseket, vagyis a mű elméleti alapvetését pedig A' Tiszta Magyarság című könyvében külön tette közzé. A német nyelvű Sprachlehre és A' Tiszta Magyarság tehát szoros egységet alkot, de az eredeti nagy grammatikának így együttesen is csak a felét, összesen harminc ívet tesz ki.

A fentiekből önként következik, hogy a Sprachlehre Versegby eredeti szándéka szerint leíró nyelvtannak, nem pedig nyelvkönyvnek készült; tizenkilenc ívet kitevő nyelvtani része leíró természetű, nyelvkönyv-jellegét főként a kiadó üzleti szempontjai szerint – hozzácsatolt kilenc ívnyi nyelvgyakorlatoktól kapta.

Mi lett azonban a sorsa a grammatika eredetileg kidolgozott terjedelmes anyagának? Vajon megállja-e a helyét Császár Elemérnek, Versegby egyetlen monográfusának az az állítása, hogy a Sprachlehre „rövidített, népszerű[!] kiadása elnyomta a tudományosat, amely a maga egészében sosem jelent meg”? (Császár E.: Versegby Ferencz élete és művei. Bp., 1903, 181) Ezt az állítást bizvást elvethetjük, hiszen Versegby nagy nyelvtana teljes terjedelmében latin nyelven előttünk áll. A Sprachlehre után egy jó évtizeddel ugyanis az Analyticae Institutionum Linguae Hungaricae [A magyar nyelv törvényeinek elemzése] című összefoglaló művének I., Etymologia [Alaktan] és II., Syntaxis [Mondattan] című köteteiként jelentette meg, amelynek szorosan vett nyelvtani része is meghaladja a hatvan ívet, a tartalomjegyzékkel és mutatókkal együtt pedig hatvannyolc ívet tesz ki.

Versegby harmadik nyelvtani alapmunkája a Magyar Grammatika avagy Nyelvtudomány, amely Budán 1818-ban (majd második kiadásban 1821-ben) látott napvilágot. Ezt a helytartó tanács megbízásából – mint a címlapján olvasható: A' Magyar Nemzeti Oskolák számára – állította össze. A harmincegy ívre terjedő nyelvtan első három íve „Előszó a' Tanító Urakhoz a' talpigazságokrúl, mellyekre a' jelenvaló Nyelvtudomány építetik”, a tulajdonképpen grammatika pedig, bár az iskolai oktatáshoz alkalmazkodva katekézis, vagyis kérdés-felelet formájában fejti ki a szabályokat, színvonala következtében ugyancsak nem annyira a serdületlen ifjúságnak, mint inkább a tanítóknak s általában a felnőtt művelt közönségnek szól. A mű, amelyben az

említett elvi alapvetés mellett a leíró részek elméleti fejtegetésekkel párosulnak, Verseghy nyelvtani rendszerének véglegesen kiérlelt előadása, amelynek becsét növeli az a tény, hogy szerzője magyar nyelven írta.

3. Mielőtt rátérnénk Verseghy nyelvtani rendszere főbb sajátságainak jellemzésére, röviden érintenünk kell nyelvészeti fölfogásának alapelveit, amelyek — az ő szavaival élve — „a józan ész principiumaira” épülnek.

Verseghy legfőbb törekvése, amely kezdettől fogva mindvégig áthatja nyelvtanírói munkásságát, hogy a magyar nyelvet mint úgynevezett „napkeleti” nyelvet kiszabadítsa a „napnyugoti” nyelvek, elsősorban a latin nyelv grammatikájának a jármából. Törekvése, amely Johann Christoph Adelungnak a latin – német nyelvtanírásról kifejtett nézeteiben gyökerezik, olyan rendező elv birtokába juttatta, amelynek világánál számos új felismeréssel gazdagította a magyar nyelvleírást. Ez a szempont már a Proludiumban megjelenik, s ennek alapján bírálja nyelvtaníró elődeit egyrészt azért, mert a magyar névragozásban a latin deklináció eseteit másolják, másrészt azért, mert a magyar igeragozást a latin konjugáció kereteibe szorítják, és olyan igealakokat szerepeltetnek, amelyek a nyelvhasználatban soha nem fordulnak elő. A Magyar Grammatikában e kérdésről összefoglalóan így nyilatkozik „Az Olvasóhoz” intézett bevezetésében:

„Melly helytelen példázat a' Magyar nyelvnek tanításában a' Deák Grammatica és Syntaxis, csak az ítélheti meg voltaképen, ki a' napnyugoti és a' napkeleti nyelvek között való mivolti különbségeket átlátni, 's mindenik emberi nyelvben a' nemzeti részt az emberi nyelvnek mivoltához tartozó résztől helyesen megválasztani tudgya. Már a Grammaticában [értsd: az alaktanban] is akadnak számos nemzetiségek [értsd: nemzeti jellegzetességek], mellyek a' tanításnak módgyát a' Magyarban a Deákétúl messze elválasztják, ha csak egyébaránt mindent öszvezevarni nem akarunk: de a' Syntaxisban, melly mindenik emberi nyelvnek *nemzeti lelke*, olly messze távozik anyanyelvünk a Deákétúl, sőt még a többi napnyugoti nyelvektől is, hogy mihelyt ezeket követi, azonnal nevetséges szokatlanságokat, és érthetetlen természetlenségeket szül.”

Verseghy az élő nyelv vizsgálatát, leírását és művelését tartotta a grammatikus feladatának, s Adelung szellemében már a Proludiumban azt vallotta: „Grammaticus quippe non dominus linguae, sed interpres tantum ejusdem est” (i. m. 35). [A grammatikus tehát nem ura a nyelvnek, hanem csupán magyarázója annak]. S ugyancsak Adelung álláspontját téve magáévá, úgy nyilatkozik A' Tiszta Magyarságban, hogy az írók sem szabhatnak a nemzetnek törvényeket a nyelv helyességére és szépítésére nézve (i. m. 7). Éppen ezért szemben Révai Miklóssal, aki a régi írók nyelvhasználatát, a „veneranda antiquitas”-t tekintette a nyelvhasználat normájának, Verseghy elveti a régi írók tekintélyét, s azt hirdeti, hogy a régi nyelvre a mai nyelvleírásban támaszkodni nem lehet, mégpedig legfőképpen azért nem, mert a nyelv állandóan változik, fejlődik és tökéletesedik. Így mondja ezt A' Tiszta Magyarságban: „A' régi kézírások és könyvek még akkor sem lehetnének a' mostani nyelvnek mustrái, ha bizonyos volna, hogy azon nyelvonn írtak, melly akkorában az egész nemzetnél közönséges volt; mivel tudgyuk, hogy a' nyelv a culturával együtt majdnem mindenik században érezhetőképen megváltozott, 's mivel nevetséges volna, azt kívánni, hogy most magyarul úgy beszéllünk és írjunk, ammint a' régiek beszéltek és írtak.” Ennek megfelelően már a Proludiumban — Adelungra hivatkozva — leszögezi: „Palam igitur est: *consuetudinem* supremum

linguarum iudicem esse” (i. m. 74) [Nyilvánvaló tehát, hogy a nyelvek legfőbb bírója a szokás], s ehhez a következtetéshez az alábbi gondolatmenet alapján jut el: †

„Ut intimas cogitationes nostras per articulatos sonos communicare possumus, necessarium est, ut hujusmodi sonos illi, cum quibus loquimur, intelligent; quod commune quodpiam, ac tacitum pactum subponit, vi cuius ejusdem linguae homines certis articulatis sonis, ac vocibus ex his stabili modo compactis, certum, ac constanter eundem sensum tribuunt. Pacta hujusmodi consuetudine ineuntur, firmantur, consecranturque.” (Uo.)

[Hogy legbensőbb gondolatainkat tagolt hangokkal közölhessük, szükséges, hogy ezeket a hangokat azok is ismerjék, akikkel beszélünk; ez egyfajta közös és hallgatólagos megállapodást tételez föl, amelynek segítségével az azonos nyelvet beszélő emberek a meghatározott és tagolt hangoknak és szavaknak, amelyeket ezekből változatlan formában alakítottak ki, meghatározott és állandóan ugyanazt az értelmet kölcsönöznek. Az ilyen megállapodások a szokás révén nyernek polgárjogot, vernek gyökeret és válnak általános érvényűvé.]

4. Hogy fogalmat alkothassunk Verseghy grammatikai, vagyis leíró nyelvészeti munkásságának jellegéről, lássunk most már néhány példát egyrészt a névragozás, másrészt az igeragozás rendszerezésében követett eljárásairól.

A névragozásban Verseghy elődeihez képest két alapvető, lényegében véve máig érvényes újítást vezetett be. Az egyik a névragozás rendszerének egészét, a másik az egyik eset mibenlétét érinti.

A régi magyar nyelvtanírók Sylvester Jánostól Pereszlényi Pálon át Kövesdi Pálig, sőt még tovább egészen az újabb kortársi szerzőkig, a nevesebbek közül Gyarmathi Sámuelig és Földi Jánosig — a latin nyelvtanok mintáját szorosan követve — a névragozásban a kevés esetű rendszer hívei voltak, vagyis négy vagy öt, esetleg hat esetet vettek föl (vö. Antal L.: A magyar esetrendszer. NytudÉrt. 29. sz., Bp., 1961. 93 kk.). Földi János például 1790-ben írt nyelvtanában a következő hat esetet különböztette meg:

Nevező eset (Nominativus) melly maga a' szó

Bíró eset (Genitivus) é

Adó eset (Dativus), *nak, nek*

Vádoló eset (Accusativus) *t, at, et, ol, öt*

Hívó eset (Vocativus) —

Elvevő eset (Ablativus) *tól, től*

Verseghy, akinek — mint láttuk — korakezdetől fogva az volt az egyik célkitűzése, hogy kiszabadítsa a magyar nyelvleírást a latin grammatika béklyóiból, szakít ezzel a hagyománnyal, s az első, aki a sok esetű rendszerre tér át, mégpedig már Proludiumában, ahol nem kevesebb, mint húsz esetet sorol föl. Ezek számát azután — újabb kritériumok alapján — a Sprachlehre alakítani részében tizenötre szállítja le, ám ha számításba vesszük a genitivusnak és a vocativusnak a mondattani részben a dativusnál, illetőleg a nominativusnál való felemlítését, tizenhétre módosítja.

Hogy Verseghy mennyire a modern leíró nyelvészeti törekvések előfutára, ékesen mutatja az a tény, hogy az Antal László által strukturális elemzéssel, 1977-ben, elkülönített tizenhét eset közül tizenöt azonos, három kivételével még elnevezésében is, a Verseghy által megállapított tizenöt esettel (l. Antal L.: Egy új magyar nyelvtan felé. Bp., 1977, 74). Íme:

Verseghy 1805

nominativus: *megye*
 terminativus: *megyéig*
 causalis: *megyéért*
 dativus: *megyének*
 ablativus: *megyétől*
 instrumentális: *megyével*
 locativus: *megyében*
 illativus: *megyébe*
 elativus: *megyéből*
 sublativus: *megyére*
 delativus: *megyéről*
 adhaesivus: *megyénél*
 advicinatus: *megyéhez*
 inhaesivus: *megyénn*
 accusativus: *megyét*

Antal 1977

1. Nominativusz: *ember*
16. Terminativusz: *embert*
5. Kauzálisz: *emberért*
3. Datívusz: *embernek*
15. Ablativusz: *embertől*
4. Insztrumentálisz: *emberrel*
10. Inesszívusz: *emberben*
12. Illativusz: *emberbe*
11. Elativusz: *emberre*
8. Szublatívusz: *emberre*
9. Delativusz: *emberről*
13. Adesszívusz: *embernél*
14. Allativusz: *emberhez*
7. Szuperesszívusz: *emberen*
2. Akkuzativusz: *embert*

A két főnévragozási rendszer főként abban különbözik egymástól, hogy Antalnál természetesen nincs vocativus, valamint sajátos és erősen vitatható elgondolás alapján tagadja a magyarban a genitivus létét (eltérően vélekedik erről Tompa J., *A magyar névszói ragozásrendszer áttekintése: „A magyar nyelv és irodalom tanítása”* 1959. 2–3. sz. 19 kk.), viszont Antal felveszi a 6. Faktívusz: *emberré* és a 17. Formálisz: *emberként* esetét.

Verseghy másik újítása a főnévragozásban a *genitivus valódi ragjának a tisztázása*. A korábbi nyelvtanírók ugyanis századokon át — a kortársakat, Révait sem véve ki —, még maga Verseghy is a Proludiumban, az *-é* birtokjelet tekintették a magyar birtokos eset ragjának. Verseghy ismerte föl, és a Sprachlehrében mutatott rá először, hogy az *-é* a genitivus ragja nem lehet. Ehhez a felismeréshez jellegzetesen leíró, sőt egyenesen funkcionális megközelítéssel jutott el, ti. azáltal, hogy a képzőnek és a ragnak a magyar nyelvi rendszerben betöltött szerepét, illetőleg ennek megfelelő formális viselkedését szétválasztotta. Így érvel ugyanis ez ügyben A' Tiszta Magyarságban:

„Inflexióknak [a Magyar Grammatikában: *s z ó r a g a s z t é k*] nevezem ama' betűköt vagy silabákat, [!] melyek a' neveknek vagy a' verbumoknak törzsökeihez függesztetvén, amazokat declinállyák, ezeket pedig conjugállyák. Illyenek: *túl, hoz, sz, ok* e szókban: *tagtól, taghoz, írsz, írok*. A formatívát [a Magyar Grammatikában: *s z ó k é p z ő*] az inflexiótól jól meg kell különböztetni. A formatíva a' nevekre nézve csak nominativusokat, a' verbumokra nézve pedig csak egyenes formabéli indicativus praesens singularis harmadik személyeket formál; mire nézve maga után új formatívát vagy legalább inflexiókat megszenved, mint a formatíva *hat* e' szóban *foghat*, melyhez új formatívák ragasztathatnak, mint: *foghatalan*, vagy legalább inflexiók, mint: *foghatsz*. Az inflexió ellenben maga után sem formatívát, sem más inflexiót nem szenved, mert e' szóhoz *foghatsz* semmiféle betűt vagy silabát többé nem függeszthetünk. Értelme tökéletesen meg van határozva. Ez az oka, miért nem lehet az *é* betűt genitívusnak tartanunk” (i. m. 41).

Egészen a strukturalistákra emlékeztető indokolás! Azt, hogy a rag után sem képzőt, sem újabb ragot nem tehetünk, a strukturalista nyelvész így fejezi

ki: „Végül fontos ismérve a ragnak, hogy lezárja a szót, utána tehát nem következhet sem képző, sem jel, sem másik rag” (Antal L. 1977. 65). Más kérdés, hogy Verseghy az *-é* birtokjelet képzőnek minősítette, minthogy az akkori nyelvleírásból hiányzott még a jel fogalma. Ez azonban Verseghynek annál kevésbé róható föl, mert még századunk közepén többen is képzőnek minősítették az *-é* jelet, köztük nem kisebb tudósok, mint Pais Dezső, D. Bartha Katalin (l. MNy. 50 [1954.]: 310), valamint Lotz János, aki egyúttal határozottan helytelenítette az *-é*-nek a jelek közé való sorolását (l. MNy. 63 [1967.]: 403, 406). Attól viszont legjobb eltekintünk, hogy 1966-ban a debreceni nemzetközi nyelvészkongresszuson az egyik előadó azt bizonygatta, hogy „*é* járulékunk genitivusrag” (NyudÉrt. 58. sz., Bp., 1967, 533).

A Sprachlehre alaktanában a fentiekkel egybehangzóan Verseghy ezt tanítja a kérdésről:

„Das *é* . . . ist ein wahrer Nominativ, und drückt nur den elliptischen Genitiv der Lateiner aus, wo nämlich ein Nominativ darunter steckt: *haec vestis est patris mei*, statt: *haec est vestis patris mei*: ez a ruha az *atyámé*, statt: ez a ruha az *atyámnak a' ruhája* oder per syncopen: *az atyám ruhája*; dieses Kleid ist *meines Vaters*, statt: *ist das Kleid meines Vaters*. Dieses *é* nimmt auch wirklich alle Beugungen an, welches kein Genitiv thun kann: *vestem hanc putassem patris mei esse*: ezt a ruhát az *atyáménak* gondoltam volna lenni: Dieses Kleid hätte ich für *meines Vaters* angesehen” (l. m. 46).

(Az *é* . . . valódi nominativus, és csupán a latin elliptikus genitivist fejezi ki, ahol ugyanis egy nominativus van benne elrejtve: *haec vestis est patris mei*, ehelyett: *haec vestis est vestis patris mei*: ez a ruha az *atyámé* ehelyett: ez a ruha az *atyámnak a' ruhája* vagy szinkópával: *az atyám ruhája*; dieses Kleid ist *meines Vaters* ehelyett: *ist das Kleid meines Vaters* Ez az *é* tényleg minden végződést fölvesz, amit semmilyen genitivus nem tehet: *vestem hanc putassem patris mei esse*: ezt a ruhát az *atyáménak* gondoltam volna lenni: Dieses Kleid hätte ich für *meines Vaters* angesehen.)

5. Nem kevésbé fontosak Verseghy kezdeményezései a *z i g e r a g o z á s* rendszerében sem. Ami ezzel kapcsolatosan a leginkább közismert — mert Révai a Verseghyvel folytatott vitában erre vetette a fő súlyt — az, hogy a Pereszlényi Pál által, nyelvtanában 1682-ben külön kategóriaként fölvetett, ám a XVIII. század végére már erősen megromlott, mégis Révai által történeti alapon körömszakadtig védett ikes ragozást Verseghy az élő nyelvhasználat alapján — már a Proludiumban — elveti, és a rendszertanilag lényegesebb, mai nevén alanyi — tárgyas, akkori elnevezéssel határozatlan — határozott, illetőleg Verseghy által törzsökös — mutató formának (németül: *platt* — anzeigend, latinul: *plana* — demonstrativa) nevezett kétféle igeragozás kategóriába helyezi el. Ez a kezdeményezése tulajdonképpen csak napjainkban, mégpedig a nyelvmuvelésben vált elfogadottá, a közkézen forgó magyar nyelvtanok azonban máig nem szentesítették.

Egy másik — ugyancsak már a Proludiumban megjelenő — újítása az igeragozás terén, hogy a *-lak, -lek* személyragos alakot, amelyet az ő felléptéig a grammatikusok, ha egyáltalán megemlítettek, a határozatlan (alanyi) igeragozás kategóriájába osztottak be, Verseghy — ebben is Révaival ellentétben — a határozott, vagyis mutató (tárgyas) ragozás paradigmái közt helyezte el. Ez az újítása jóval előbb érvényre jutott, és a magyar újgrammatikus nyelvtanírásban — főként Simonyi Zsigmond munkásságának a hatására — terjedt el.

Azáltal, hogy az élő nyelvszokás megfigyelése alapján Verseggy elődeinél, sőt kortársainál pontosabban, a valósághoz hívebben (s mai felfogásunkhoz közelebb állóan) mutatta be — írta le — a magyar főnév- és igeragozás — általában a magyar nyelv — rendszerét, elősegítette a magyar mint idegen nyelv eredményesebb megközelítésének, tanulásának-oktatásának a lehetőségét. Sőt — éppen a Sprachlehreben — ennél még tovább is ment, felismerve azt a követelményt, hogy a magyart idegen nyelvként tanulónak a spontán anyanyelvi beszélő igényeit meghaladó ismeretekre van szüksége. Ezért az egyes — főként lényeges — nyelvi jelenségek megfelelő használatát explicit szabályokban adta meg, mégpedig szétválasztva a lehetséges formákat a nem lehetséges megoldásoktól. Eljárását talán leginkább az igeragozás használati szabályainak leírásában követhetjük nyomon.

Az igeragozás rendszerének fölvázolása előtt mintegy bevezetésül leszögezi:

„Das wichtigste für einen Ausländer ist, daß die ungarische Conjugation zweierlei Formen habe, die u n b e s t i m m t e nämlich, die man auch p l a t t e, oder die N e u t r a l f o r m nennen kann, und dann die b e s t i m m t e, oder a n z e i g e n d e. Ihr richtiger Gebrauch ist das untrüglichste Zeichen eines geborenen Ungars” (i. m. 90.

[A külföldi számára az a legfontosabb, hogy a magyar igeragozásnak két formája van, ti. a h a t á r o z a t l a n, amelyet t ö r z s ö k ö s vagy s e m l e g e s f o r m á n a k is nevezhetünk, és azután a h a t á r o z o t t vagy m u t a t a t ó. Helyes használatuk csálthatatlan jele a született magyarnak.]

Ennek a megállapításnak a jegyében — ti. hogy lényegében véve ezen áll vagy bukik a helyes magyar nyelvhasználat —, a Sprachlehre mondattani részében a kétféle igeragozás alkalmazásának szabályait Verseggy olyan részletességgel adja elő, amelyhez hasonlót a maga korában nem találunk, hozzá foghatót is legfeljebb az utóbbi évtizedekben tudunk felmutatni. A terjedelmi korlátok miatt egészében nem idézhetjük e leírást, izelítőül csupán egy kis részletét iktathatjuk ide. Ez a részlet a magyar igealakok személyes névmási tárgyhatározottságáról szól, olyan kérdésről, amelyre a magyar mint idegen nyelv oktatásában mindmáig nem fordítanak kellő figyelmet (vö. Éder Z.: A magyar igealakok személyes névmási tárgyhatározottsága. NytudÉrt. 104. sz., Bp., 1980. 289—98 és klny.).

A kérdéssel kapcsolatos szabályszerűségeket Verseggy a következő megközelítésben mutatja be:

Die persönlichen Fürwörter, als Accusativen, theilen sich in Rücksicht der Form ihres Zeitwörters in drei Klassen:

a) Der Accusativ der dritten Person ő: er, sie, ők: sie, wie auch die Accusativen der Pronominis reciproci maga, magad, magam, magok, magatok, magunk fordern die anzeigende Form. Én őtet (oder őkö) nagyon szeretem (nicht szereték): ich liebe ihn (oder sie im Plural) sehr. Magokot rontyák (nicht rontanak): sie richten sich selbst zu Grunde.

[. . .]

b) Der Accusativ der zweiten Person: tégedet und tiktékét oder bennetékét, fordert in der einzigen ersten Person der einfachen Zahl das besondere und eigene Suffixum demonstrativum lak, lek. Látlak tégedet, (nicht látok, noch látom): ich sehe dich. Tiktékét oder bennetékét értelek, (nicht értém, noch érték): euch meine ich. In allen dergleichen Sätzen, wo bei einem Fürwort das tégedet, tiktékét oder bennetékét entweder ausdrücklich steht, oder we-

nigstens verstanden wird, muß das nämliche beobachtet werden. Magadot (statt; tégedöt magadot) talállok? Finde ich dich allein? mindnyájotokat szeretlek (bennetéköt): ich liebe euch alle.

Bei den übrigen Personen des Zeitwortes in beiden Zahlen, wie auch bei der ersten der vielfachen Zahl, begnügen sich diese Accusativen mit der platten Form: tégedöt látott, láttunk, láttak: dich hat er, haben wir, haben sie gesehen, und nicht: látta, láttuk, látták.

c) Der Accusativ der ersten Person engemöt oder engem': mich, und minket oder bennünköt: uns will durchaus die platte: engemöt nem szeret (nicht szereti): er lieb mich nicht. Minket nem látott, (nicht látta): er hat uns nicht gesehen (i. m. 246–8).

[A személyes névmások tárgyesetei igékük formája szerint három osztályba sorolhatók:

a) A harmadik személy ő: er, sie, ők: sie tárgyesete, miként a maga, magad, magam visszaható névmás tárgyesete mutató formát kíván. Én őtet (vagy őkö) nagyon szeretem (nem: szeretek). Magokat rontják (nem: rontanak): sie richten sich selbst zu Grunde.

b) A második személy tárgyesete: tégedöt és tiktéköt vagy bennetéköt egyedül az egyes szám első személyben a különleges és sajátos lak, lek suffixum demonstrativumot követeli. Látlok tégedöt (nem: látok, még kevésbé: látom): ich sehe dich. Tiktéket vagy benneteket értelek, (nem: értem, még kevésbé: értek): euch meine ich. Minden olyan mondatban, ahol egy névmás mellett a tégedöt, tiktéköt vagy bennetéköt ki van téve vagy legalábbis odaérthető, ugyanazt kell figyelembe venni. Magadot (tégedet magadot helyett) talállok? Finde ich dich allein? mindnyájatokat szeretlek (benneteket): ich liebe euch alle.

Az ige többi személyében mindkét számban, valamint a többes szám első személyében ezek a tárgyesetek megelégednek a törzsökös formával: tégedöt látott, láttunk, láttak: dich hat er, haben wir, haben sie gesehen, és nem: látta, láttuk, látták.

c) Az első személy tárgyesete engemet vagy engem: mich és minket vagy bennünköt: uns a törzsökös formát vonzza: engemöt nem szeret (nem: szereti): er liebt mich nicht. Minket nem látott (nem: látta): er hat uns nicht gesehen.]

6. Az eddigiek során is láthattuk, hogy új szempontjai alapján Verseghy milyen élesen bevilágított a magyar nyelv szerkezetébe, s korát messze meghaladó eredményeket ért el leírásában. Hogy a nyelv alaptörvényeinek feltárása mellett az árnyalatnyi finomságok megfigyelésére is jó érzéke volt, azt a Sprachlehrének Von der Verhellung des Accusativs, azaz A tárgy elhallgatásáról szóló fejezete illusztrálja talán a legékezzelőbben. Ez a kis fejezet, amely szorosan csatlakozik az imént ismertetett szabályokhoz, a magyar nyelvtanítás legremekebb lapjai közül való, s közvetlenül felhasználható a magyar mint idegen nyelv oktatásában-leírásában. Bemutatásához ezúttal nem is kell közvetlenül a Sprachlehréhez folyamodnunk, mert magyar szövege csaknem szóról szóra megvan a Magyar Grammatikában, így tehát a szerző fordításában idézhetjük.

241. §. *Mikor kell a' művelő [= cselekvő] ígének szenvedőjét [= tárgyát] a' mondasban [= mondatban] elhallgatni?*

Felelet. Mikor a' művelő ígének szenvedője névpótló [= névmás], a' következő esetekben szükségképen elhallgattatik.

1) Az *engemet*, *minket* vagy *bennünköt* szenvedőköt el kell hallgatni, **mi**-helyt azokat az előre küldött mondásból könnyű gyanítani: *mikor nálla voltam, jól tartott*, nem pedig *jól tartott engemet*. *Mihelyt bementünk hozzá, mindgyárt leültetett*, nem pedig *leültetett minket* vagy *bennünköt*.

2) A' *tégedet* szenvedő a' *lak*, *lek* ragasztékú [= ragú] ígéné elhallgattatik, mint *látlak*, nem pedig *látlak tégedet*. Csak mikor a' *tégedet* szenvedőre különös nyomadék [= nyomaték, hangsúly] tetetik, akkor kell azt az íge' elejébe tenni, mint *tégedet látlak*. Az ígének egyéb ragasztékai mellől is el kell a' *tégedet* szenvedőnek maradni, *mihelyt az előbbeni mondásból azt a' nélkül is könnyen lehet gyanítani, mint hasztalan búkálsz, vagy bujkálsz, látunk*; nem pedig *látunk téged*.

3) A' *titeket* és *benneteket* szenvedőt a' *lak*, *lek* ragasztékú ígéné nyilván ki kell mondani, mint *látlak benneteket*, vagy ha a' nyomadék a' szenvedőnn fekszik, *benneteket* vagy *tiketek* láttalak. Kivévé ha e' szenvedőt más névpótló világosan jelenti; mert ilyenkor szükségképen elhagyatik, mint *mindnyájotokat szeretlek*. Az ígének egyéb ragasztékainál elmaradhat, *mihelyt az előbbeni mondásból gyanítani lehet, mint mikor hozzá mentetek, megszidotté? nem pedig megszidotté benneteket?*

4) Az *azt* és *azokat*, kivált ha az előbb említett nevek helyett állanak, s[z]ükségképen eltitkoltatnak, *mihelyt az íge a' mutató formában áll, mely e' szenvedőköt a' nélkül is magában foglalja. Mikor könyvet veszek, előbb hogyan beköttem, mindég átolvasom*; mely példában *hogysen azt beköttessem*, deák-majmozás [= latinizmus], *azt átolvasom* pedig tautologia, avagy szószaporítás volna. -- *Az új könyvekről szóllasz? Igen is: nagyon dicsérik*; nem pedig *nagyon dicsérik azokat. Mondgyák, hogyan meghalt*, nem pedig *azt mondgyák*, ha csak az *azt* szenvedőre különös nyomadékot tenni nem akarunk.

5) Az *őt*, *ötet*, és *őket* szenvedők, mint az előbbiek, szükségképen elhallgattatnak, mint *mikor Bécsben volt, nagyon meglopták*, nem pedig *meglopták ötet. Mihelyt a' latrokat meglátták, mindgyárt üldözni kezdték*, nem pedig *kezdték őket*. Kivévé, ha reájok különös nyomadék esik, mint *ötet fogták el legelőször; őket is ösmerem*. (I. m. 466—468)

7. Az elmondottakat röviden a következőkben foglalhatom össze.

Verseghy Ferenc alapvető nyelvtani művei, a német nyelvű Sprachlehre, a latin nyelvű Analyticae (I. és II. kötete), valamint a hazai nyelven írt Magyar Grammatika, egy töről fakadnak, egységes szemléletet tükröznek, azonos elvekre s lényegében azonos szabályrendszerre épülnek. Egy eredetileg nagy terjedelmű, az elméleti alapokat is taglaló leíró nyelvtannak, amely azután az Analyticae köteteiként latinul jelent meg, más-más szempontú rövidített változata egyrészt a Sprachlehre (A' Tiszta Magyarság szorosan hozzátartozó, elméleti jellegű kötetével együtt), másrészt az elméleti és leíró részeket szerencsésen ötvöző Magyar Grammatika. Mindebből természetesen következik, hogy ami újat hozott Verseghy a nyelvtanírásban, az lényegében megtalálható már a Sprachlehrében.

Nyelvtanait egyúttal a magyar mint idegen nyelv oktatásának és leírásának egyik legbecsesebb, ma is sok tanulságot kínáló, vagyis eredményesen felhasználható forrásaként tarthatjuk számon.

Éder Zoltán

Nyelvészeti műhelymunka a Budapesti Tanítóképző Főiskolán

Az egyre szélesebb körűvé váló nyelvészeti műhelymunkát a Budapesti Tanítóképző Főiskolán a magyaroktatás lehetőségeiben 1980-ban bekövetkezett kedvező fordulat alapozta meg. A hallgatók ugyanis azóta tanulják elfogadható mértékben a magyar nyelvet, amely így lehetővé teszi nagyobb számban való bekapcsolódásukat a Magyar Nyelvi és Irodalmi Tanszéken folyó sok ágú munkába.

Ahhoz, hogy a kínálkozó lehetőséggel élni lehessen, korszerű jegyzetre és hozzáférhető szakirodalomra volt szükség. Ezt a feladatot azonban csak összefogással lehetett színvonalasan megoldani, ezért más tanítóképző főiskolák — Baja, Kaposvár, Szombathely — nyelvészoktatóinak a bevonásával készült el 1983-ra a Magyar nyelvészeti szöveggyűjtemény (Összeállította: Adamik Tamásné, Hangay Zoltán, Cs. Nagy Lajos, Csíkvári Gábor és Kálmánné Bors Irén. Tankönyvkiadó, Bp. 1983. 379 o. Szerk.: Hangay Zoltán) és 1985-re A magyar nyelv jegyzet (Adamikné Jászó Anna, Albert Sándorné, Bokor József, Hangay Zoltán, Kálmánné Bors Irén, Király Lajos, Cs. Nagy Lajos. Tankönyvkiadó, 1985. 471 o. Szerk.: Adamikné Jászó Anna), melyekhez nyelvi gyakorlókönyv, helyesírási segédkönyv és kiejtési szótár csatlakozik. Kézirataik már elkészültek, egyben a résztvevő intézmények köre Nyíregyházával, a munkatársaké Fekete Lászlóval, Fülöp Lászlóval, Kernya Rozával, Szikórné Kovács Eszterrel és Tomory Júliával bővült.

A gyakorlókönyv feladatanyagával segítséget fog adni nemcsak a szeminariumi munkához, hanem hozzá fog járulni az önálló felkészüléshez is, mert a gyakorlásra szánt feladatokhoz kulcsot is fog adni.

Helyesírásból Cs. Nagy Lajos egy, a specifikus szakmai igényeket és a II. kiadás értelmezését egyaránt jól szolgáló segédkönyvet állított össze a tanítójelöltek ismereteinek a fejlesztésére. A kiadvány ennek megfelelő újszerű szerkesztése és friss — a tanszéken folyó kutatás keretében gyűjtött — példanyaga lehetővé fogja tenni azt is, hogy megvizsgálhassuk: az alsó tagozatos tantervi korrekció után mire van szüksége a tanítóknak a helyesírás tanításakor.

Fekete László Kiejtési Szótára a maga területén az úttörő vállalkozások közé fog tartozni.

Az egész, kitejedt munkálatnak tehát az a célja, hogy felruhazza a jövő tanítót olyan szakmai szemlélettel és felkészültséggel, amelyre támaszkodva pályájának során is nyitott maradjon, és képes legyen helyesen állást foglalni, dönteni.

Végeredményben nem kevesebbre kellett vállalkozni, mind egy korszerű, teljes nyelvleírás készítésére, figyelembe véve a magyar nyelvtudományban A mai magyar nyelv rendszere megjelenése óta történeteket. Jónéhányszor nyitott kérdésekben kellett felelősséget vállalni, de ez csak fokozta a résztvevők vállalkozókedvét, és erősen ösztönözte az intézményi kutatómunkát. Ennek újabb eredménye lesz a megváltozó, a közeljövőben három évvé váló óvónőképzés számára készülő anyanyelvi ismeretek nyelvészeti részének minden eddigi jegyzettől elütő felépítése, ugyanis szerves része lesz a gyermeknyelvi állapot megrajzolása is.

A műhelymunka tehát természetesen specifikus, gyermeknyelvi és módszertani irányt is vett, melyet a Művelődési Minisztérium kutatási pályázata tett lehetővé. Az 1984-ben elnyert pályázat alapján (M 20/84. sz. kutatás) munkánk két irányban folytatódott: az egyik — mint már áttekintettük —, a

tanítóképző és óvónőképző főiskolásoknak készülő jegyzetek jegyzetcsaláddá kiépítése; a másik: az óvodások meg az általános iskola alsó tagozatára járó kisiskolások nyelvvállapotának és nyelvi közegének a megközelítése, felmérése. Ezért került sor, mivel az 1970-es évekbeli szegedi felmérés (Csirikné Czachesz Erzsébet *Az alsó tagozatos tankönyvek szókincse*. Szeged, 1979. 201 o.) az 1978-as tantervvvel elavult, ugyanakkor az alap kutatások nélkül kiadott új nevelési és oktatási terv évfolyamok szerinti szójegyzékei eléggé önkényesnek tűntek alsó tagozatos tankönyvek gyakorisági szótárainak (szótárainak) elkészítésére. Mégpedig az olvasókönyvek és az Anyanyelvünk című magyar nyelvi munkatankönyvek feldolgozása mellett a hozzájuk szorosan kapcsolódó környezetismeret és ének-zene tankönyvek szóanyagának a megvizsgálására is sor került. Ez, a jórészt már számítógépes megoldásra alapozódó munka — Farkas Károly segítségével — előrehaladott állapotban van, megkezdődött az összesítés, szintetizálás is. Ebben vállaltak részt hallgatóink, illetve a főiskolánkon frissen végzett, a napi munkájuk mellett többet igénylő, volt hallgatóink is, mint Balogh Judit, Erdő Mária, Éltetőné Katona Klára, Magyar Katalin, Máté Gabriella, Németh Ildikó, Sárvári Katalin és Takács Zsuzsanna. Részvételükkel kapcsolatban több probléma is felvetődött. Bármennyire javultak is a magyar nyelvi képzés körülményei, nem hasonlíthatók össze a bölcsészkarok lehetőségeivel. Ezt az elkészült összegzések is tükrözték. A feldolgozási útmutató nem térhetett ki sok, a munka közben adódó lexikológiai elméleti kérdésre, így jelentkeztek bizonyos tanulságos fogyatékoságok — különösen a szófaji határterületeken —, melyeket korrigálni kell, de ez gyűjtésük értékét nem csorbítja, mert adataik a csoportosítás rendszere révén visszakereshetők, kiigazíthatók az ellenőrző szakasz során.

Különösen értékesek lesznek a párhuzamosan használt tankönyvek: olvasókönyv — nyelvtankönyv — környezetismeret összevetései. A tankönyv azonban a mai iskolában már nem „a könyv” szerepét tölti be, hanem csak egy célszerűen elkészített könyv a gyermeket a témakörben körülvevő könyves környezetben. Ezért — ha látni akarjuk az iskolásainkat környező szövegvilágot — többek között a gyermekirodalomra is ki kellett terjesztenünk a figyelmünket. Ebben az irányban csak a legelső, szerény lépéseket tettük meg, de ami elkészült az figyelemre méltó. Hegedűsné Illés Erika és Weimper Judit Móra Ferenc Kincskereső kisködmönének a szótárát és elsődleges értékelését, Volomné Vékás Júlia pedig Lázár Ervin Hétfejű tündérének a szógyakoriságát és annak elemzését végezte el irodalmi tekintetben Könyves-Tóth Lilla irányításával, aki a befogadásesztétikai témákat gondozza a tantárgytörténeti kutatások mellett.

A feldolgozások eredményeinek a birtokában sokkal jobban fogjuk látni azokat a pontokat, ahol a kisiskolás nyelvi tekintetben valóban kap az iskolától, de jobban fogjuk látni a tankönyvek összehangolatlanságából fakadó hátráltató tényezőket is. Igazi módszertani szakmunka is csak ilyen alapkutatások után készíthető el.

Az anyanyelvi nevelésnek sok neuralgikus pontja van az olvasástanításon kívül az írástanítás, a helyesírás és a fogalmazás területén is. Fejlesztő munkánk közülük a fogalmazás területét ölelte még fel, ugyanis az írás és a helyesírás tekintetében S. Kis Lajosné már eddig is tekintélyes felméréseket végzett tanszékünkön.

A fogalmazástanítás a szövegtan megújulásával vált képessé arra, hogy kinőjön a napi praktikumból, bár a korábbi kutatások során olyan, méltatlanul

feledésbe merült kitűnő elméleti szakmunka készült, mint Baranyai Erzsébet és Lénárt Edit *Az írásbeli közlés gondolkodáslélektani vonásai* című könyve (Akadémiai Kiadó, Bp. 1959. 315).

A gyermeki fogalmazások vizsgálatát még a 6-os kutatási főirány keretében működő egyetemközi témabizottság irányítása alatt kezdtük el 1979-ben, és kapcsolatba kerültünk a szegedi egyetemen Deme László által elindított nagyszabású vizsgálatokkal, melyek keretében B. Fejes Katalin foglalkozott a kisiskolások munkáival (Egy korosztály írásbeli nyelvhasználatának alakulása. Kandidátusi értekezés, 1986.). Ez a munkánk érintkezett a kaposvári komplex anyanyelvi kísérlettel is. A továbbiak során a M 20/84. sz. kutatásunk keretében a kötőszók megjelenését mértük fel 3–4. osztályosok fogalmazásaiban, ennek már összegzése is van Tóth Andrea tanulmányában.

Az alsó tagozaton folyó anyanyelvi nevelés színvonalának emelése azonban nem merülhet ki az egyes részdiszciplínák feltáratlan területeinek a kimunkálásában. Ez csak akkor lehet sikeres, ha történetileg is megalapozott, számba veszi az eddig elért eredményeket, kellő távlatban szemléli jelenünk problémáit. Tanszékünkön Adamik Tamásné volt az, aki kandidátusi disszertációjában (Budapest, 1984.) — elemezve a dualizmus kori népoktatás századelőig tartó szakaszának olvasó- és nyelvtankönyveit — megszívlelendő tanulságok sorát tárta fel, és sokat eloszlatozott a tantárgytörténeti babonák ködéből. Ezt a munkáját folytatva Könyves-Tóth Lillával és Fleckenstein Sándornéval egy ábécétörténet kéziratát készítette el a Tankönyvkiadó számára, és egyéves külföldi ösztöndíjat nyert el a kérdés alaposabb, nemzetközi szintű tanulmányozására.

Ehhez az oktatói munkához kapcsolódik a tudományos diákköri mozgalom (TDK) keretében folyó munka, melynek során nyelvtanírók kismonográfiái készültek el. Közülük Cserenyecz Ágnes „Árvay József nyelvtanírói munkássága” című dolgozata a Magyar Nyelvtudományi Társaság pályázatán második díjat nyert, Kapitányné Dertil Edit pedig „Komáromy Lajos nyelvtanírói munkássága” című 66 oldalas dolgozatával ugyancsak díjazásban részesült (MNY. 81 [1985.]: 508–12).

Ha a tanszéki műhelymunka külső eredményeinél tartunk, nem mehetünk el az OTDK sikerei mellett, melyek jól mutatják, hogy az oktatói érdeklődés és főiskolánk lehetőségei milyen irányú nyelvészeti bűvárműködést tesznek még lehetővé. Ez a terület a névtan. Cs. Nagy Lajos nyelvjárási és névtani diákköre részt vesz a Pest megyei földrajzi névgyűjtésben. Jónéhány község névanyaga készült el. Közülük Császi Ildikó „Dabas földrajzi nevei” c. dolgozata az 1985. évi OTDK-n első díjas lett. Adamik Tamásné inkább a személynévgyűjtés felé irányítja tanítványait. Közülük Kovács Andrea „Alsórákos személynévei” c. munkája lett szintén első díjas 1985-ben.

Csak elismerés illeti tanszékünk munkájába bekapcsolódó hallgatóinkat, hiszen a tanítóságra készülve matematikával, énekekkel stb. éppolyan intenzíven kell foglalkozniuk, mint a magyarral magas heti óraszámok mellett, ami sokszor éppen kiöli az egyéni kezdeményezést, és erősen csökkenti a hallgatói vállalkozói kedvet.

Ez a fejlesztést is vállaló nyelvészeti oktató munka intézményünkben szorosan kapcsolódik a módszertani képzéssel. A két kategória nem is választható el egymástól, s éppen ez teszi lehetővé az igazi munkakapcsolatot tanár és hallgató között. Ezen az úton vagyunk kapcsolatban a kisiskolásokkal is, így nyelvhasználatuk kutatása nem ad hoc felmérésekre támaszkodhat, hanem

adva van a közvetlen megfigyelés lehetősége is. S nem utolsó sorban a szakvezető tanítókkal kialakult munkakapcsolat is igen gyümölcsözővé válhat a tan-széki műhely számára.

Sajátos, intenzív nyelvművelő tevékenységként kapcsolódik az 1970-es években önállósult beszédművelés-oktatás a nyelvi és módszertani képzéshez. A hiányos előképzettség ugyanis nagyon megterheli az oktató munkát, pedig ez magyar nyelvből tartalmában és céljában is más, mint a középiskolai, ahol a magyar az általános műveltség szempontjából kiemelkedő fontosságú humán tantárgy. A tanítóképzőben: a magyar s z a k t á r g y. A tanítónak igen alapos nyelvi szakmai ismeretekre van szüksége, hiszen a magyar nyelv tanítása jórészt rajtuk áll vagy bukik. Egy gyerek, aki tizenkét évig jár iskolába, a magyar nyelv óráinak valamivel több mint 40%-át az általános iskola alsó tagozatában kapja, a következő nyolc év magyartanáraira nem jut az órák 60%-a. Ezért jelent sokat a beszédművelés léte: kiegészíti és teljessé teszi a tanítójelöltek nyelvi képzését. Feladatkörének kimunkálásában széles körű publikációs tevékenységével nagyban részt vett Maleticsné Riba Magdolna.

A grammatika mellett tehát a szinkrón nyelvészet minden ága megjelenik az intézményünkben folyó nyelvfejlesztő tevékenységben. Jelenleg még csak a kezdeti stádium vége felé vagyunk. Valószínű, hogy a felgyűlt eredmények értékesítése új fejezete lesz ennek a munkának.

Hangay Zoltán

Szaknyelv és szubjektivitás*

Mind az előadás címe, mind a vizsgált nyelvi anyag kezelési szempontjai meg kívánják, hogy röviden vázoljuk azt az elméleti hátteret, amelybe a szaknyelvvel kapcsolatos mondanivalónk ágyazódik. Utalni kívánunk a nyelvtudomány legutóbbi, néhány évtizedre visszamenő mozgására, véleményünk szerint kettős tudományos paradigma-váltást hozó eredményeire, mivel meggyőződésünk, hogy bármely nyelvhasználati típus vagy nyelvi variáns bármely aspektusból végzett elemzése — legyen szó akár történeti anyag feldolgozásáról, akár lexikográfiai jellegű célkitűzésről, akár a grammatikai struktúra meghatározott elemeire irányuló vizsgálódásokról — megkívánja az általános nyelvészeti szempont érvényesítését, az elemzés meghatározott elméleti keretekbe való beillesztését. Az elméleti háttér vázolása után arról szólnunk részletesebben, hogy mit értünk a szubjektivitás nyelvi megnyilvánulásain egy lazább, illetve egy szűkebb értelmezésben, és pedig a megnyilatkozások jelentést hordozó elemei vonatkozásában, illetve a szövegszerveződés szintjén, amelynek egyes jellemzőit ugyancsak a nyelvi szubjektivitás sajátos kifejeződésének tekintjük. Szubjektivitás-felfogásunk plasztikusabbá tétele érdekében kísérletet teszünk arra, hogy elhelyezzük azoknak a vele szoros összefüggésben álló jelenségeknek a körében, illetve részben elhatároljuk azoktól, amelyek finom és rendkívül igényes leírását Péter Mihály végezte el, többek között „Érzelemkifejtés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben” című tanulmányában.

Dolgozatunk a továbbiakban számot ad a fenti szempontok alapján végzett elemzéseinkről, különböző típusú, magyar és francia nyelvű, külkereskedelmi, illetve közgazdasági jellegű szakszövegeken. A munka megkezdésekor abból a feltételezésből indultunk ki, hogy nincs olyan szakszöveg, amely ne viselné magán kisebb vagy nagyobb mértékben a szöveg — beszélő, író alkotójának —, a szubjektumnak a jegyeit. A szakmai kommunikáció egyik igen elterjedt fajtája, a szakmai dialógus esetén ez nem is lehet feltételezés, hanem evidencia. Az egyéb szóbeli, illetve az írott szakmai szövegek szubjektív elemekkel való telítődése — azaz egy, szükség esetén meghatározható szubjektivitási index — pedig szoros korrelációt mutat a kommunikációs kontextus egyes tényezőinek, különösen a partnernek vagy hallgatónak a (nem kizárólag szociális) státuszával, illetve minőségével.

1. Elméleti szempontból nem tudunk eltekinteni attól a forradalmi változástól, amelyet Chomsky 1957-es könyve, illetve Katz és Fodor 1963-as dolgozata hozott a XX. századi nyelvtudomány történetében. Ebben a vonatkozásban csupán annak megállapítására szorítkozunk, hogy a) A generatív nyelvelmélet már kibontakozásakor azzal az igénnyel lépett fel, hogy nyelvelmélet legyen, szemben a korábbi behaviorista, illetve pozitivistá nyelvelfogással és pszichológiával, valamint a nyelvi jelenségek empirista

* A Magyar Nyelvtudományi Társaság 1986. március 18-i ülésén elhangzott előadás.

szemléletével; b) Forradalminak kell tekintenünk a mondatszemantika problémájának felmerülését, szemben a korábbi, még Lyons munkáira is jellemző strukturalista szemantikával. „Maradandónak bizonyult az a felismerés, hogy a szemantikának szervesen kell épülnie a szintaxisra, hogy a mondatok szemantikai értelmezése lehetetlen a szintaxis által nyújtott információk nélkül” (Telegdi 356); c) A generatív nyelvelmélet elkötelezettsége a realizmus mellett, s az az igény, hogy egy elmélet általában „ne csak a tényekkel, hanem a rivális hipotézisekkel összehasonlító formában nyerjen kidolgozást” (Kelemen 195), olyan ösztönző erővel ruházta fel a generatív nyelvelméletet, amely végső soron a lökést adta a hatvanas és hetvenes évek újabb forradalmi változásainak a nyelvtudomány területén.

A Chomsky-féle kompetencia- és performanciafogalom merev elkülönítése, az a tény, hogy sem Chomsky, sem Katz és Fodor nem veszi figyelembe a jelentés meghatározásában a külvilág, a társadalmi környezet, a kultúra és egyéb tényezők hatását, tehát valamennyi nyelvi produktum vizsgálatát magára a nyelvre, a kizárólag informatív vonásokkal rendelkező kód vizsgálatára korlátozzák, heves vitákat váltott ki és újabb kutatási területeket tárt fel a nyelvészet számára. Bourdieu-re hivatkozunk az említett elméleti álláspont hiányosságainak érzékeltetésére: „Chomsky kizár minden kapcsolatot a nyelvi kifejezések funkciói és azok strukturális jellemzői között, a nyelv formális tulajdonságait helyezi előtérbe a funkcionális kötöttségekkel szemben, a struktúrát a használattal szemben, felértékeli az egészen az abszurditás határáig elfogadhatónak tekintett beszéd belső koherenciáját a maga »nem grammatikális«, pusztán formális logikájával a szituációhoz való alkalmazkodással szemben, holott ennek a hiánya a legteljesebb mértékben koherens beszédet is abszurdá minősíti. Chomsky így egy olyan nyelvész örök idők óta táplált illúziójának esik áldozatul, aki elfelejti, hogy a nyelv rendeltetése az, hogy beszéljék, hogy csak akkor van beszéd, ha valakihez szól egy bizonyos helyzetben: Chomsky csak a cél nélkül való és ezért minden célra megfelelő beszédet ismeri, illetve ismeri el (legalábbis implicite), és azt a kimeríthetetlen kompetenciát, amely elégséges a beszéd létrehozásához; ez a fajta beszéd valamennyi szituációban működik, mert a valóságban egyikhez sem igazodik” (Bourdieu 23). Hasonlóképpen nyilatkozik Strawson is, de hivatkozhatnánk Hymes-ra, Labovra, s a beszédaktus-elmélet és a „francia nyelvészeti iskola” képviselőire egyaránt: „Nem is remélhetjük, hogy megértjük a nyelvet (. . .), ha nem értjük meg a beszédet. Nem remélhetjük, hogy megértjük a beszédet, ha nem vesszük figyelembe a kommunikációs célt”, s ha nem törekszünk annak felismerésére, „hogyan hat a megnyilatkozás kontextusa arra, amit mondunk” (Strawson 32).

A nyelv megismerése terén eredménnyel munkálkodó nyelvészeti irányzatok közül ma már egy sem mellőzheti a beszédszituáció, a diskurzus kontextusának számbavételét, integrálását valamilyen szempontból a nyelvreírásba. Az irányzatok a változatosság ellenére rendelkeznek néhány olyan közös vonással, amelyek lehetővé teszik rokonításukat. A nyelvet nem csupán az információközlés eszközének tekintik. Például Ducrot így fogalmaz: „A nyelvet már nem a Saussure-féle kód értelmében határozzuk meg, mint a kommunikáció eszközt, hanem játéknak tekintjük, pontosabban olyasvalaminek, ami játék-szabályokat állít fel, és pedig a való élettel nagymértékben egyező játék szabályait” (Ducrot 1972. 5). Továbbá, a verbális kommunikáció Jakobson által meghatározott elidegeníthetetlen tényezői közül valamennyi irányzat számon tartja bizonyos mértékben a beszélőt és a hallgatót, akik, ha nem is azonosíthatók minden esetben, virtuálisan mindig részesei a beszédnek, jelenlétük, tevékenységük beszűrődik a nyelvi anyagba is. A beszéd — s ez alól a szakmai tárgyú beszéd, a szakmai célú nyelvhasználat sem kivétel — olyan esemény, amely a beszélő felek között zajlik le, melynek során kimunkálódik a jelentés, amelyhez részben tudatosan, részben nem, de mindkét fél hozzájárul. Ez, a nyelvi leírásnál a beszéd tényezőire is hivatkozó, így többnyire pragmatikainak tekintett nyelvészet egyik

irányzata Benveniste utódának vallja magát, amikor a szubjektivitás megnyilvánulásait veszi számba a beszédben (Benveniste 1966). Dolgozatunk is ezt a fajta megközelítési módot teszi magáévá, mert úgy ítéljük meg, hogy túlzás nélkül állítható: ez hatott a legtermékenyítőbben napjaink legfrissebb kutatásaira és eredményeire, a logikai szemantika problémafelvetéseire, a referálással kapcsolatos kérdéskör kiterjeszkedésére, az igeidők és igemódok pragmatikai vetületeinek előtérbe kerülésére, stb. egyaránt. Úgy véljük, hogy a szubjektivitás ilyen irányú felfogása a szaknyelv vizsgálatának sem mellőzhető szempontja.

2. A megnyilatkozással kapcsolatos álláspontok, s a nyelvi szubjektivitás vonatkozásában belőlük adódó következtetések megvilágítása érdekében ismételten Jakobsonra és Benveniste-re, illetve Anscombre-ra és Ducrot-ra kell hivatkoznunk. Az igei kategóriák osztályozása alkalmával Jakobson a következő, alapvető megkülönböztetést teszi: „Különbséget kell tennünk a megnyilatkozás és annak tárgya, a nyilatkozat között” (Jakobson 181). Benveniste véleménye a következő: „A megnyilatkozás nem más, mint a nyelv működtetése az individuális alkalmazás során” (Benveniste 1970. 12). Anscombre és Ducrot így fogalmaz: „A megnyilatkozás számunkra nyelvi tevékenység, amelyet a nyelvhasználó gyakorol abban a pillanatban, amikor beszél” (Anscombre—Ducrot 18). Nyilvánvaló, hogy a nyilatkozat realizálásának ténye nem ragadható meg a nyelvészeti vizsgálat eszközeivel; megragadhatóak viszont azok a nyomok, azok a nyelvi jelenségek, amelyek a nyelvi termékben a megnyilatkozás bizonyos tényezőire utalnak. Lazább értelemben a beszéd kereteinek bármely elemére utalhatnak ezek a nyelvi tények, szűkebb értelemben pedig arra, hogy milyen módon nyilvánul meg a beszélő jelenléte, állásfoglalása, egyéni attitűdje az általa létrehozott nyilatkozatokban, amit a Benveniste-féle meghatározás szerint nyelvi szubjektivitásnak nevezünk. Kerbrat—Orecchioni megfogalmazása szerint ez a fajta vizsgálat azoknak a nyelvi vonatkozásban konvencionált eljárásoknak és eszközöknek a regisztrálását jelenti, „amelyekkel a beszélő rányomja saját bélyegét nyilatkozatára, explicit vagy implicit módon beírja magát az üzenetbe” (Kerbrat—Orecchioni 32).

Felmerül most az a kérdés, hogyan határolható el a fenti értelemben felfogott szubjektivitás a szöveg vagy beszéd affektív és expresszív vonatkozásaitól, illetve stílustól. Az elhatároláshoz segítségül hívjuk Péter Mihály említett tanulmányát s a stílussal foglalkozó egy korábbi dolgozatát. Egyetértünk véleményével, miszerint „a szó jelentésében mint az adott nyelvközösség által megformált kollektív tudati tartalomban a valóság visszatükrözésének és értékelésének mozzanatai szoros egységet alkotnak” (Péter 1978. 223). Az affektivitást a szubjektivitás egyik kifejeződési területének tekintjük, s arra próbálunk törekedni, hogy osztályozzuk az értékelő mozzanat különböző fajtáit, illetve megállapításokat tegyünk előfordulási gyakoriságukkal kapcsolatban a külgazdasági jellegű szakmai diskurzustípusokban. Az affektivitás tehát szűkebb terjedelmű, mint a szubjektivitás, s jóval behatároltabb, mint a stílus, ami „a tág értelemben vett kontextusnak, azaz a kommunikációs helyzetnek megfelelő nyelvi változat” (Péter 1978. 223).

Nem véletlen, hogy a szaknyelv megnevezésére széles körökben elterjedt a *funkcionális stílus* kifejezés; Péter Mihály is így határozza meg a társadalmi élet jelentősebb szféráiban használatos nyelvi változatokat. Sem terjedelemben, sem a vizsgált nyelvi jelenségek lefedésében nem azonosítható tehát a stílussal az, amit a szubjektivitás körébe tartozó nyelvi tényeknek nevezünk. Szorosan kapcsolódik az előbbiekhöz a nyelvi expresszivitás, a nyelvi eszközök olyan használata, amely „a kommunikáció hatékonyságának fokozása érdekében a jelenlévő(k) figyelmét magukra a nyelvi eszközökre, a nyelvi megformálás módjára is vonja”, s gyakran „a nyelvi közlemény érzelmi-értékelő mozzanatai kiemelésének szolgálatában áll” (Péter 1984. 231–3). Nyilvánvaló, hogy az általunk

— Benveniste nyomán — nyelvi szubjektivitásnak tekintett jelenség ennél jóval szélesebb körű, s bár nem nélkülözi a felhívó szándékot, nem is kíván arra különösebb hangsúlyt helyezni.

3. A szubjektivitás — azaz a beszélőre-beszélőkre utaló nyelvi elemek — fajtáit és gyakoriságát nagymértékben meghatározza az, hogy milyen formát ölt a partner jelenléte: jelen van-e fizikailag vagy sem, alkalma van-e a válaszadásra vagy nincs. Ennek értelmében négyfajta partneri minőség határolható el, s valamennyi típus gyakran fordul elő a gazdasági életben, a külgazdasági tevékenység során:

a) Jelen van és bekapcsolódik a kommunikációba a gazdasági tárgyú megbeszélés, interjú, kerekasztal-beszélgetés, üzleti tárgyalás stb. alkalmával.

b) A partner jelen van, de nem kapcsolódik be a kommunikációba, mint például egy gazdasági jellegű előadás hallgatósága. Megjegyzendő viszont, hogy ez a részvétel többnyire csak látszólag passzív. Így Roland Barthes többek között a következőket állapítja meg beszélői státuszával kapcsolatban a „szemináriumon”: „Akár akarom, akár nem, véleménycsere metszéspontja vagyok” (Barthes 52).

c) Nincs jelen, de bekapcsolódik a kommunikációba, erre az esetre szolgáltat példát a telefonbeszélgetés.

d) A partner nincs jelen, s nem részese a kommunikációnak: ide sorolható a legtöbb írásbeli közlés, a levélváltás kivételével, amikor a partner válaszol, de reakciója késleltetett a fizikai távolság és az időkülönbség miatt.

Két olyan, közös töről fakadó jelenségre kívánjuk felhívni a figyelmet aktuális mondanivalónk margóján a partner jelenlétével kapcsolatban a beszélői megnyilatkozásokban, amelyek argumentációs szándékok hordozói: „Amikor beszélünk valakivel, akarva-akaratlanul is mindig arra törekszünk, hogy megtaláljuk vele a közös hangot — vagy azért, hogy elnyerjük partnerünk tetszését, vagy egyszerűen csak meg akarjuk értetni magunkat, . . . mindenestre felhasználjuk a címzett szavait” — mondja Jakobson, s így csatlakozik a hallgatóság megnyerését fontosnak tartó szerzők és szónokok sorához (Jakobson 33). Az említett jelenség figyelemre méltó változata a polifónia, amelyről Bahtyin fejti ki első ízben nézeteit, többek között „Le marxisme et la philosophie du langage” című munkájában (Bahtyin 1977.). Ez a többszólamúság, a valódi vagy vélt partner szavainak bennfoglalása a beszélői beszédben kiváló eszköz az argumentációs célzatú konkatenáció indítására.

A beszélő, illetve a hallgató milyensége megszabja továbbá azt, hogy ezoterikus szövegről van-e szó vagy egyéb, olyan szakmai tárgyú szövegről, amely az ismeretterjesztés körébe sorolható, s szélesebb közönség számára írta szakember vagy a szakmai kérdésekben tájékozott szerző.

4. A beszélőre való utalás valamilyen formában mindig jellemző a megnyilatkozásokra. Ez a tény, illetve az utalás intenzitása, mint mondtuk, módot nyújt a diskurzustípusok elkülönítésére. Van olyan megközelítés, amely az explicitnek vagy autonómnak nevezett típust állítja szembe az implicittel, a szituációs diskurzustípussal. Ezzel a megkülönböztetéssel találkozhatunk a Prágai Nyelvészeti Kör téziseiben is, amely két alapvető kategóriára hívja fel a figyelmet. Az egyikben a nyelvhasználat a szituációhoz kötődik, a nyelven kívüli tényekre utaló elemekkel egészül ki; itt elsősorban a mindennapi nyelvhasználatáról van szó. A másik kategóriára az jellemző, hogy kizárólag nyelvi tényezők alakítják ki a szöveget mint a lehetőségekhez képest zárt egységet. Pontosságra, a leírás teljességére törekszik a szövegalkotó, elsősorban terminus értékű szavak és ítélet értékű mondatok alkalmazásával; ez a meghatározás főképp a tudományos jellegű nyelvhasználatra illik. Érdeemes figyelembe vennünk a tézisekben megfogalmazott oppozíciót,

bár nem szükségszerű ezt a mindennapi konverzáció és a tudományos szöveg szembeállítással azonosítanunk. Ennek értelmében, a merev szembeállítás létjogosultságának elvitatásával azt igyekeztünk megvizsgálni a külgazdasági tárgyú szövegekben, hogy mennyire telítettek a beszélőre való utalás megnyilvánulásaival és annak különböző fokozataival.

A beszélőre, annak időbeli és térbeli elhelyezkedésére utaló nyelvi elemek kettős természetét elsőként Peirce amerikai szemiotikus írta le (Peirce 1975.): ezek az elemek — *én, te, itt, most* stb. — egyidejűleg szimbólumok, azaz a nyelvi kódhoz tartozó szavak (az említett szavak a magyar nyelv lexikai állományához tartoznak), s ugyanakkor indexek, azaz olyan jelek, amelyek a beszédsszituáció valamely elemére utalnak (az *én* arra utal, aki ebben a pillanatban, ezen a helyen beszél).

Ezek az indexikális nyelvi jelek különböző grammatikai kategóriákba rendezhetők. Így a következőkre hívhatjuk fel a figyelmet: a személyes névmások első és második személye, a harmadik személyt eltávolítjuk (mint deiktikus forma, anaforikus szerepet tölt be, valamely, az adott megnyilatkozást megelőző elemre utal); a mutató névmások; az időre és helyre utaló határozószók; a jelen körül szerveződő igeidők (a francia igeidőket Benveniste nagyszerű párhuzamba állította, a besorolás kritériuma az, hogy a „történeti” vagy a „beszédhez tartozó” időt jelölik-e); a lexika egy meghatározott rétege: az igék közül ide tartoznak a performatív, valamint a vélekedést kifejező igék; a főnevek és melléknévek közül azok, amelyek szemantikai jegyei között szerepel az affektív vagy az értékelő jegy; továbbá azok a modalizáló elemek, amelyek mondathatározóként a beszélő állításával kapcsolatos értékelésre utalnak; végül a szintaktikai funkciók, vagyis az alany — állítmány páros közül az utóbbi különböző módozatokban utal a megnyilatkozás körülményeire. Ennek értelmében a beszélői állásfoglalásra utaló valamennyi grammatikai elem az állítmányhoz tartozik, sohasem az alanyhoz. Ez a tény módot nyújt arra, különösen a francia nyelvben, hogy kiemeljük az integrált modalizáló részeket. Így gyakorta figyelhetők meg kiemelt, illetve integrált grammatikai szinonimaváltozatok, ha megfelelésük nem is köthető szigorú szabályokhoz.

5. A fenti kategóriák közül egyeseket előtérbe állítottunk, hiszen valamennyi vizsgálata messze meghaladná jelenlegi lehetőségeinket. Ezek alapján több magyar és francia (kül)gazdasági tárgyú szöveget vizsgáltunk meg. A korrelációs adatok gyűjtése során nem törekedtünk szigorú, számszerű dokumentálásra. Inkább a tendenciaszerűség meghatározását tekintettük feladatunknak, azt, hogy a beszélőre utalás mely fajtái lehetők fel nagyobb előfordulással az egyes szövegtípusokban. A vizsgált szövegek a következők voltak: a gazdasági sajtóban közölt interjúk magyar és francia gazdasági szakértőkével, valamint rádió- és tv-viták. Leszűkített szövegkorpuszunk címjegyzéke:

- A. Le très vain crédit sélectif (L'Express, 1984. aug. 10.)
- B. Le véritable horizon de notre industrie, c'est le monde (Le Monde, 1983. nov. 16.)
- C. L. Jospin és S. Veil tv-vitája, 1983. nov.
- D. A külkereskedelem helye a gazdaságban (Külkereskedelmünk 40 éve: Külgazdaság, 1985/4.)
- E. A kelet–nyugati kapcsolatok (Közgazdasági Szemle, 1985. febr.)
- F. HVG-interjú (1985. ápr. 27.)

A szövegválogatás során különös tekintettel voltunk az interjúkra és vitákra, mert megfigyeléseink szerint ebben a diskurzustípusban kitüntetett szerep jut a beszélőre utaló elemeknek. Esetenként maga az információ is ennek a célnak, a beszélői állásfoglalás

hangsúlyozásának, érvényre juttatásának szolgálatában áll. Megfigyeltük továbbá, hogy a magyar ajkú partnerek eszmecseréje elsősorban mérsékelt beállítottságú, a megértésre, többnyire megértetésre törekvő szakemberek beszélgetéséről ad képet; az alkalmazott lexikai elemek szubjektív vonásai nem annyira az emotív szemantikai jegy kategóriája köré csoportosíthatók, mint inkább a különböző minőségekkel, illetve az állításokkal kapcsolatos explicit vagy implicit beszélői becslés körébe tartoznak. A francia partnerek a vita során gyakran ütnek meg polemikus hangot is, s ilyenkor nem csupán az affektív és expresszív elemek tömege figyelhető meg, hanem az alkalmazott kifejezőmód nemegyszer a vita megszakításának veszélyével jár.

A magyar és a francia szövegek összevetése a markánsabban megnyilvánuló grammatikai kategóriák szerint a következőkre enged következtetni:

— A személyes névmások és birtokos jelzők általában jóval gyakoribbak a hangzó, mint az írott szövegben, a franciában azonban elsősorban a mozgósító szándékú szövegekben domináns a használatuk. Így például a B szöveg jellemző fordulatai a következők: *notre commerce extérieur, notre balance commerciale, chez nous, telle mesure . . . pourrait nous permettre, il nous faut exporter, faire comprendre à nos entreprises*, stb. A tárgyszerűbb, emotív szempontból semlegesebb magyar szövegek mégis jóval nagyobb számban tartalmaznak deiktikus elemeket, aminek okai részben a nyelvi rendszerek különbözőségéből, részben pedig mentalitásbeli eltérésekből adódnak. A birtokosra utalás gyakorisága a magyarban az utóbbi kritériumhoz köthető. Ez pontosabban azt jelenti, hogy sűrűn jut szóhoz a kollektív feladó az egyéni beszélővel szemben, gyakoribb az intézmény nevében beszélés, mint az egyéni nézet hangoztatása a gazdasági jelenségek megítélésében. Így a D-vel jelölt magyar írásban nagyszámban fordulnak elő a következő szerkezetek: *külkereskedelmünk, gazdaságunk, külkereskedelmi forgalmunk, gazdaságpolitikánk*, a nemzetközi munkamegosztásban való *részvételünk*, stb. A személyes névmással alkotott igei szerkezetek összevetésénél a számszerűség elsősorban a nyelvi-strukturális kötöttségek miatt toldódik el a magyar javára, hiszen a francia nyelvben a szenvedő szerkezet kiváló eszköz arra, hogy háttérbe utaljuk az egyéni beszélőt. Figyelembe véve azonban, hogy a gazdasági tárgyú szöveg többnyire ideológia hordozója is az ismertető szándék mellett, a szövegegész irányultsága, valamiért vagy valami ellen érvelő jellege döntheti csak el egyes esetekben, hogy a kollektív feladó előtérbe állítása a szövegalkotó azonosulásaként fogható-e fel az elmondottakkal, vagy éppen ellenkezőleg, a felelősség elhárítására tesz így kísérletet. Úgy tűnik, hogy az utóbbi értelmezés mellett voksol Ducrot, amikor a beszélői állásfoglalás háttérbe állításának egy sajátos esetét, a forrásra való hivatkozást elemzi (Ducrot 1977. 42). Véleménye szerint ez az eljárás az állítás modalizálására szolgál, s azonosítható a sugallt jelentéssel, mivel törölhető. Következésképpen nem a beszélő felelős az értelmezésért, így érthetően nő a távolság a beszélő és a beszéd tárgya között. Erre szolgáltatnak példát a D és E szöveg következő fordulatai: *gyakran mondjuk; gyakran történik utalás arra; a felek úgy értékelték a helyzetet, hogy, . . .* stb.

A deiktikusok egyéb kategóriái közül a mutató névmások és névmási jelzők gyakran fordulnak elő mind a hangzó, mind az írott szövegben. Szerepükről csupán annyit tartunk szükségesnek megemlíteni, hogy többnyire anaforikusak, szövegelőzményre utalnak, kevésbé szolgálnak a beszélők vagy a beszéd tárgyának térbeli elhelyezésére, különösen az utóbbi szövegtípusban.

Az időre és helyre utaló határozószók számszerűleg kisebb vagy nagyobb mértékű előfordulása szoros korrelációt mutat a szöveg aktualizáltsági fokával. Főleg a hangzó szövegben, pontosabban a párbeszédben találhatók nagyobb mennyiségben.

— A névszók: a főnevek és mellénevek, valamint az utóbbiakhoz társítható határozók a szubjektív állásfoglalás kifejezésének gazdag tárházát alkotják. A szakmai szövegben a legtöbb főnév és melléknév a szakmai referenciavilág objektumainak és azok tulaj-

donságainak leírására szolgál. Ám egyben más, az előbbiektől elválaszthatatlan információt is tartalmazhatnak: a szöveg alkotójának értékelését, pozitív vagy negatív becslését, illetve emocionális reakciójának, affektív attitűdjének kifejezését.

A főnév önmagában lebecsülésre vagy éppen ellenkezőleg, felértékelésre utaló szemantikai jeggyel rendelkezik. A vizsgált szövegekben nem találtunk izolált formában is elemeket e jegyekkel, ami arra enged következtetni, hogy stílusmeghatározó jelentőséggel bírnak. A korpusz viszonylagos változatossága ellenére is azonos stílusérték hordozóinak tekintjük az egyes szövegeket, mivel nem foglalkoztunk sem a reklám körébe tartozó nyelvi anyaggal, sem olyan polemikus jellegű beszéddel vagy írással, amelynek alkotója kizárólag a partner diszkreditálására vagy megsemmisítésére törekszik.

A gazdasági tárgyú kommunikáció során használt denotatív lexikai elemeket többnyire a társuló melléknév affektív jegye tágítja s ruházza fel a beszélői becslésre utaló szubjektív értékkel. A melléknévek szemantikai jegye a nagyságra vagy mértékre, jóra/rosszra, a helyénvalóságra, illetve az igazra/hamisra vonatkoztatható. Vizsgálataink során megállapítottuk, hogy a francia nyelv jelzői szerepet betöltő lexikai állománya ebben a szövegtípusban gazdagabb az értékelt mozzanatot rejtő elemekben, mint a magyar nyelv, például: *l'indexation des salaires, irrationnelle et dangereuse, urgente* nécessité, une présentation un peu *abusive*, stb. A magyar a mértékkel kapcsolatosan tesz több észrevételt: *egyszerű* követő, *jelentős* befolyásoló, *meglehetős* egyoldalúság, stb.

Gyakori jelenség az, hogy önmagában a jelzős összetétel egyik eleme sem telített a szubjektív megítélés jegyével, viszont az adott összetétel már gazdagodik ezzel a vonással. A tartalmi gazdagodásra sor kerülhet a kapcsolódás pusztá ténye következtében, vagy a tágabb szövegösszefüggésből adódó értelmezés segítségével: *objectif premier, un enjeu majeur, une importante bureaucratie*, illetve a *külgazdasági politika egyéni* arcúlat, a *gazdasági tömörülés vezető* ereje, stb. A szövegkörnyezet hatása következtében válhatnak metaforákká az ilyen, elsősorban két vagy több elemből álló lexikai egységek, amelyeknek változatos, színes tömege a gazdasági nyelvhasználat egyik meghatározó stílusjegye az általunk ismert valamennyi európai nyelvben.

A nyelven kívüli valóság tényei, a dolgok vagy fogalmak megnevezésével kapcsolatban fel kell hívunk a figyelmet egy olyan jelenségre, amelyre nem szolgáltat ugyan példát korpuszunk, mégis jellemzőnek tekinthető a gazdasági szaknyelvben. Így bizonyos gazdasági jelenségek vagy gazdaságpolitikai összefüggések ismertetése során találkozhatunk a magyarban az *árkiigazítás*, az *egyensúlyi helyzet javítása*, az *olajtermelés mérséklődése*, stb. kifejezésekkel, akárcsak a szemantikailag hasonlóan jellemezhető *politique de rigueur, dérégulation, indexation des prix sur* . . . , stb. kifejezésekkel a francia nyelvben. Az esetek többségében nem tekinthetők szakszavaknak, a szakterminológia részének ezek a megnevezések, hanem inkább eufemizmusok, amelyek a gazdasági nehézségek keserű pirulájának könnyebb lenyeletését segítik elő. Gyakran előfordul az is, hogy szakszavakká válnak, amikor a bevezetésüket megkövetelő gazdasági valóság tartósnak bizonyul, s tendencia- vagy törvényszerűség nyelvi kifejeződését biztosítják. Megjegyzendő, hogy a kifejezés magvát alkotó főnév legtöbbször képzett, deverbális származék, így az ígéhez tartozó szemantikai jegyekkel jellemezhető, azok affektív vagy emotív vonatkozásaival egyetemben.

— Viszonylag homogén csoportot alkotnak azok a határozók, amelyek igei konstituensek, s többnyire jelzős szerkezetté transzformálhatók mind a francia, mind a magyar nyelvben: *altérer arbitrairement, résolutement* tourné vers, une économie *largement* ouvert, vagy *meglehetősen* egyoldalú, *lényegesen* nagyobb, stb. Értelemszerűen jellemzőjük az, hogy az alapjukat képező melléknév szemantikai jegyeinek hordozói, így rendelkezhetnek a becslés, értékelés mozzanatával.

Valódi modalizáló elemeknek kell viszont tekintenünk azokat a mondathatározó-

kat, amelyek sajátos szintaktikai eszközökkel kiemelhetők az adott megnyilatkozásból, s vagy explicit, vagy implicit módon utalnak a beszélői állásfoglalásra az állított tartalommal kapcsolatban. Így a francia gazdasági szakszövegekben gyakran fordulnak elő a személytelen szerkezettel kiemelhető *vraiment*, *évidemment*, *certainement* stb. határozók, illetve a *természetesen*, *kétségtelen*, *köztudott* stb. magyar alakok.

Külön csoportként vizsgálhatók azok a határozók, amelyek argumentatív funkciót töltenek be: *en réalité*, *en fait*, *de fait*, *forcément*, a magyarban *alapvetően*, *valóban*, *mindenképpen* stb. Ezek a határozók többféle vizsgálati szempontnak is alávetethetők: lehetnek konstituensek vagy mondathatározók, modalizáló elemek vagy argumentatívok stb. Ez utóbbi szerepükben értékük nem vizsgálható elszigetelten egy megnyilatkozásban, mivel korábbi állításra utalnak, a szövegelözmény egyes részeihez kötődnek. Következésképpen konklúziót erősítenek vagy konklúziót vetnek el.

(A szöveg) La sélectivité permettrait de respecter les priorités souhaitables. Qu'en est-il en fait?

(F szöveg) — Kik jelenthetnek konkurenciát egy olyan nagyvállalatnak, ahol közel négyezer embert foglalkoztatnak?

— Szerelőkapacitásunkat tekintve *valóban* mi vagyunk a legnagyobbak a szakmában, *ám ugyanezt ipari háttérünkről nem mondhatjuk el*.

— Az igék több vonatkozásban is lehetnek a beszélői becslés, a szubjektív véleményalkotás hordozói az állított tartalommal kapcsolatban. Eltekintünk itt az igék szemantikai jegyek szerinti vizsgálatától, mivel pusztán a szöveggörnyezet ismeretében, a tágabban értelmezett beszédssituáció adatai nélkül nem áll módunkban helytálló megállapításokat tenni azzal kapcsolatban, hogy a beszélő vagy a partner szubjektív megítélésével szoros összefüggésben álló performatív, pontosabban lokució — verbális viselkedést jelölő — vélekedést vagy érzelmi attitűdöt közvetítő igék milyen jelentésárnyalatok, azaz feltételezések vagy sugallt jelentések hordozói az adott megnyilatkozásokban. Megfigyelés tárgyává tesszük viszont a szubjektív állásfoglalásra par excellence utaló modális igéket, illetve az azok funkcióját beöltő igemódokat.

A propozicionális tartalomra vonatkozó beszélői becslés a bizonyosságtól a bizonytalanságig, a fenntartásig vagy elutasításig terjed. Ennek kifejezésére szolgálnak egyes igemódok és módbeli segédigék, alkalmazásukra a beszélői szándékok és a mondat szintaktikai kötöttségei függvényében kerül sor. Az állítás-elfogadás és fenntartás kifejezésére egyszerűen tudja felhasználni a francia a kijelentő és a feltételes módot, amit az A szöveg egyik részlete példáz:

En réservant des avantages à certaines catégories d'emprunteurs, le gouvernement *serait* autrement perspicace que le marché, qui, s'il existait, *serait réputé* „aveugle”. Cette forme d'économie dirigée *est*, en outre, appréciée par les syndicats, car elle *rend* nécessaire une importante bureaucratie. En un mot, la sélectivité *permettrait* de faire respecter, dans la distribution des fonds disponibles, toujours insuffisants, les priorités souhaitables. Qu'en *est-il* en fait?

Az állítások és fenntartások váltakozása a korábban említett polifóniára utal. A kijelentő mód lehetővé teszi a szerzőnek, hogy saját hangját ruházza fel az evidencia erejével, míg a feltételes módban álló igék mások állítását reprodukálják, éspedig a szerző részéről a kétség, az elutasítás érzékeltetésével.

Néha a magyar nyelv is él a feltételes móddal a kételkedés kifejezésére, de jóval ritkábban, korpuszunkban erre nem találtunk példát. Megfigyeléseink szerint az igemódok szegénysége mellett gazdag határozói készlettel rendelkezik a magyar nyelv a beszélői fenntartások kifejezésére, így az *esetleg*, *talán*, *a tervek szerint* stb. alakok emelhetők ki elsősorban a megnyilatkozásokból.

Míg a francia az igemódokkal, illetve a *devoir* és *pouvoir* módbeli segédigékkel jut-

tatja érvényre a szubjektív megítélés finom árnyalatait, a magyar a határozók mellett a *-hat, -het* módosító toldalék alkalmazásával is hozzájárul a viszonylag csekély mértékben felhasználható modalizáló igemódok pótlásához. Az E szöveg tanúsága szerint: ellensúlyt is *jelenthetnek*, a problémák *megoldhatók*, a politikai ciklusok egyetlen központi döntés útján *kormányozhatók*, stb. Az ígéhez kapcsolódó morféma a jelentésárnyalatok tömegét viseli, s esetenként többféle értelmezést is lehetővé tesz a kontextustól függően. A magyar gazdasági szaknyelvben rendkívül gyakran fordulnak elő ezek az alakok.

6. A szubjektum döntésének az eredménye az, amit a világról mond, amit partnereivel közölni akar. Szubjektivitás kifejezése az, ahogyan ennek érdekében saját állásfoglalását is tükrözteti a nyelv lexikai készletének és grammatikai eszközeinek célszerű megválogatásával.

Az egyéni álláspont kifejezését erősítik továbbá a szövegszervezés módozatai, amelyek vizsgálatát sokan már nem a nyelvészet, hanem a stilisztika érdeklődési körébe utalják. Véleményünk szerint a nyelvtudomány előrehaladásával egyre kevésbé tarthatják magukat a kettő merev elhatárolására irányuló erőfeszítések. Az előfeltevések elmélete, a sugallt jelentés problematikája és a nyelvi argumentáció vizsgálatának kibontakozása eleven kapcsolódási pontokat tár fel a nyelvtudomány korábban egymástól távolesőnek tekintett területei között. Így az ismétlés, a felsorolás, a példa adása, a fokozás, az oppozícióba állítás stb. vizsgálata ma már a szövegegészből kiindulva, a szövegszerveződés problémáinak feltárása mentén történik. Nem csupán jellemző stílusjegyként tartjuk már számon ezeket a jelenségeket, hanem a szervezett szöveg olyan egységeiként, amelyek a nyelvi produktum közvetítésével az „univers du discours” főbb tényezőiről is tudósítanak. Így a beszélőről mint szubjektumról, a beszélő szándékairól, végső soron a partnerről is mondanak valamit, akihez igazodik a beszélő, akit befolyásolni akar. A szöveggrammatika tárgykörébe tartozó, korábban többnyire csak a stilisztikus vagy logikus érdeklődésére számot tartó nyelvi jelenségek szerepe esetenként meghatározó a gazdasági tárgyú kommunikációban. Ez mindenképpen érthető, hiszen a szigorú értelemben vett gazdasági szakszöveg szerzője is a közvélemény formálására tart igényt, s ezt a hiteles adatok és a hiánytalan okfejtés mellett azzal szolgálja a legjobban, ha a rendelkezésére álló nyelvi eszközökkel kontrapontozza, sűríti vagy hangsúlyozza mondanivalóját.

IRODALOM

- Anscombre, J.-C.—Ducrot, O.: L'argumentation dans la langue. In: *Langages* 42, Párizs, 1976. 5—27.
- Barthes, R.: Au séminaire. In: *L'Arc* 56, Párizs, 1974. 48—56.
- Bakhtine, M.: Le marxisme et la philosophie du langage. Minuit, Párizs, 1977.
- Benveniste, E.: Problèmes de linguistique générale I. Gallimard, Párizs, 1966.
- Benveniste, E.: L'appareil formel de l'énonciation. In: *Langages* 17, Párizs, 1970. 12—8.
- Bourdieu, P.: L'économie des échanges linguistiques. In: *Langue Française* 34, Párizs, 1977. 17—34.
- Ducrot, O.: Dire et ne pas dire. Hermann, Párizs, 1972.
- Ducrot, O.: Présupposés et sous-entendus. In: *Stratégies discursives*. Presses et Universitaires de Lyon, 1977. 33—43.
- Jakobson, R.: Essais de linguistique générale. Minuit, Párizs, 1963.
- Kelemen J.: A modern nyelvészeti irányzatok néhány filozófiai aspektusa. In: „A nemes hölgy és a szolgálóleány”. Gondolat, Budapest, 1984.
- Kerbrat-Orecchioni, C.: L'énonciation — de la subjectivité dans le langage. Armand Colin, Párizs, 1980.
- Peirce, C. S.: A jelek felosztása. In: *A jel tudománya*. Gondolat, Budapest, 1975. 19—42.

Péter M.: Jegyzetek a funkcionális nyelvhasonlításról. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XII. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1978. 221–31.

Péter M.: Érzelemkifejtés, stílusérték és expresszivitás a nyelvben. In: Általános Nyelvészeti Tanulmányok XV. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984. 219–35.

Strawson, P. F.: Phrase et acte de parole. In: *Langages* 17. Párizs, 1970. 19–33.

Telegdi Zs.: Szöveggyűjtemény az általános nyelvészet tanulmányozásához. Tankönyvkiadó, Budapest, 1972.

Berényi Pálné

Német jövevényszavak a hosszúperesztegi nyelvjárásban

Vajon hány német eredetű jövevényszó él egy nyugat-dunántúli magyar község, nevezetesen szülőfalum, Hosszúpereszteg nyelvjárásában? A kérdés feltételére és megválaszolására az ötletet Szabó Józsefnek *A nagykoványi nyelvjárás jövevényszavai* című tanulmánya adta (Nyr. 110 [1986.]: 197–201). Bőngészgetve az írásban szereplő német jövevényszavak felsorolását, meglepődve tapasztaltam, hogy túlnyomó többségüket jól ismerem, mivel ezek a hosszúperesztegi tájnyelvben is előfordulnak, s bizonyos beszédhelyzetekben — például amikor hazalátogatok, és magamnál idősebb emberekkel elegyedem szóba — én is használom őket még ma is.

De hát mi van azon meglepődni való, hogy két dunántúli település lakosságának szókincsében rengeteg az azonosság? Mindenekelőtt az, hogy a két falu meglehetősen távol esik egymástól, légvonalban is nagyobb a távolság százötven kilométernél. S van rá még egy okom: Szabó József elmondja, hogy Nagykoványiban már a XVIII. században is éltek német ajkú lakosok, a XIX. század közepe óta pedig számottevő a közvetlen német nyelvi hatás, amikor is a „német nyelvű lakosok betelepülése a Bach-korszakban öltött nagyobb méreteket, de a helybeli magyar lakosság létszámához viszonyítva ez sem volt olyan nagy arányú, hogy a falu etnikai, nyelvjárási arculatát lényegesen megváltoztatta volna”.

Hosszúperesztegen viszont közvetlen német hatással nem számolhatunk sem újabban, sem a régebbi századokban, mivel a falu lakossága, legalábbis az utóbbi négy-száz évben, amelyre adataim vannak, folyamatosan színmagyar. Igaz, hogy Ausztriához viszonylag közel esik, most — vagyis Trianon óta — mintegy hatvan kilométerre, ám a hosszúperesztegi népek, a katonákon kívül, sohasem kerültek rendszeres kapcsolatba németül beszélőkkel. Honnan hát akkor a német eredetű szavak viszonylag nagy száma? A szavak rétegnyelvi elhelyezkedése szerint más és más válasz adható a kérdésre. Azt hiszem, hogy a katonaelettel összefüggő szavak elterjedésének magyarázatát a legkönynyebb megadni, mert annak idején, vagyis az Osztrák–Magyar Monarchia fennállása alatt a hosszúperesztegi legények is zömmel közös ezredekben szolgáltak, amelyekben a vezénylés nyelve a német volt. Az ide sorolható szavakat egytől-egyig öreg bakáktól és huszároktól hallottam, amikor katonaidejükről meséltek; a mai fiatalok szókészletéből természetesen már hiányoznak az olyan szavak, mint *akrikatul*, *faszul*, *cukszfirer*, *frájer* stb.

Könnyen magyarázható a falusi ipari mesterségek szerszámainak német elnevezése is. Ismeretes, hogy az ipar meghonosításában évszázadokon keresztül döntő szerepük volt a közvetlen német kapcsolatoknak. Mindezt figyelembe véve is marad persze jövevényszó jócskán a hosszúperesztegi tájnyelvben, amelyeket egyes-egyedül a köznyelvvél való erőteljes kölcsönhatásból kell származtatnunk.

Úgy vélem, hogy mind a nagykoványi, mind a hosszúperesztegi tájnyelv német eredetű szókészlete zömében azonos a köznyelvi szókinccsel. Emiatt aztán nem kis fejtörést okoz, hogy az ember milyen szavakat soroljon be a listába. Abban teljes mértékben egyetérték Szabó Józseffel, hogy „azokat a német eredetű elemeket, amelyek már nagyon

régén meghonosodtak nyelvünkben (*borbély, farsang, gallér, herceg, torony* stb.)”, ne vegyük föl a szójegyzékbe. Ő azonban kihagyta az olyan szokat is, mint a *cucli, dözni, kapszli, pakli, smirgli, tromf* stb., mivel ezek szerinte országszerte ismeretesek. Egyedül itt van vitám a szerzővel.

Azt gondolom, hogy ez a csoportosítás nem szerencsés, mert semmiféle hiteles mércénk sincsen annak eldöntésére, hogy melyik szó minősüljön országosan elterjednek. Mert ha a *kapszli*, a *dözni* és még sok más társuk közismertnek tekinthető, akkor ugyanilyen megfontolásból például a *dunsztol*, a *kukker*, a *maródi* stb. miért tájnyelvi szó? Hiszen lépten-nyomon használjuk őket a mindennapi beszédben. Tolnában éppúgy, mint Budapesten vagy Szabolcs-Szatmár megyében.

Én a saját szójegyzékem összeállításakor a szülőfalumban ismert, illetve használt német jövevényszavak közül elsősorban azokat lajstromoztam, amelyek szerepelnek — megfelelő alakban — Bakos Ferenc Idegen szavak és kifejezések szótárában. Egyebek közt azért is, mert ezeknek a hangalakjukról közismertségük ellenére is lerí az idegen eredet.

A gyűjteményembe fölvetett szavak másfél—két emberöltő nyelvhasználatát tükrözik. Egy részük régies, illetve ritkán, csupán kevesek által használt szó. Gyerekkoromból még élénken emlékszem bizonyos szavakra, amelyek már akkor is csak az idősebb férfiak elbeszéléseiben fordultak elő, ilyenek voltak a régi katonalélet szavai egytől egyig. Ezek közül egyik-másik manapság már csak a szőlőhegyen, elvétve, borozás közben hangzik el, amikor valamelyik régi öreg viselt dolgai vagy nevezetes mondásai kerülnek szóba. Negyven-ötven évvel ezelőtt Hosszúperesztegen még mindenki a *himpér* szót használta, én például az egyik tanító úrtól hallottam először: „A *himpért* úgy kell mondani, hogy *málna*.” Ma viszont már mindenki a *málnát* ismeri, legföljebb a nagyon öregek, a nyolevan év fölöttiek beszédében fordulhat elő a *himpér*. Hasonlóképpen számos német eredetű szó (*snapszli, sufni, alpakka* stb.) meg csak a fiatalabb nemzedék körében él; az öregek talán meg sem értik ezeket.

Ilyenformán is igazolódik, hogy a nyelv nem stabil képződmény, folytonos változásban van, naponta új szók keletkeznek, régi szók elhalnak benne. Eszébe jut aztán az embernek az is, hogy a társadalmi rétegződés milyen mély nyomot hagy a nyelvhasználatban is, hiszen más-más szavak bukkannak elő a különböző foglalkozású emberek beszédében, ezen kívül bizonyos differenciák az életkor szerint is adódnak; még egy ilyen egyszerű felmérésben sem kerülhető ki a történeti rétegződés, mint ez a mostani.

A hosszúperesztegi tájnyelv német jövevényszavainak listája a következő (a csillaggal jelöltek Szabó Józsefnél is szerepelnek):

abcug 'fuj! le vele!'

*abriktul** 1. 'ujoncot kiképez', 2. 'gyereket megver'

agyusztul 'ruhát átalakít'

akkurátus 1. 'pontos', 2. 'szórszálhasogató'

alezánc 'mindegy'

állé 'széles erdei út'

alpakka 'ezüstözött evőeszköz'

*ándung** 'kedv, hangulat'

angin 'belső vánkoshuzat'

*ánizslag** 'kénlap'

attak 'roham, vágta'

*avanzsúl** 'előlép'

*avizál** 'értesít'

bajné 'szurony'

*bakter** 1. 'éjjeliőr', 2. 'vasúti őr'

ballon 1. 'ruhaanyag', 2. 'nagy üvegedény'

bankett 'díszvacsora'

bászli 'ügyefogyott'

*bekáfful** 'berüg'

*berliner** 'kötött nagykendő'

*berukkul** 'katonának bevonul'

betli 'játszmafajta az ultiban'

bezupál 'továbbszolgáló katona marad'

bicikli 'kerékpár'

biléta 'jegy'

birgeri 'csizmafajta'

blanketta 'szelvény'

blattot ver 'kártyázik'
boksz 1. 'cipőkrém', 2. 'ökölvívás'
bokszul 'verekedik'
*bukksza** 'pénztárca'
bunker 'óvóhely'
buzeráns 'homoszezszerű'
buzerál '(valakit) bosszant'

*cajni** 'ruhaszegély'
*cakompakk** 'mindenestül'
cal '2,5 centiméter'
*calostag** 'összehajtogatható mérőeszköz'
*cejj** 'férfimunkaruha anyaga'
cekk 'számla'
cekker 'kukoricacsuhéból készült szatyor'
*cenzár** 'ügynök'
*cibak** 'katonakenyér'
cidrízik 'fázik'
ciha 'vánkoshuzat'
cikkcakk 'zegzugos vonal, összevisszaság'
cilinder 'lámpaüveg'
ciment 'cement'
coff 'hajfonat'
cucli 'szopóka csecsemő számára'
cukszfírer 'szakaszvezető'
culáger 'segédmunkás kőművesek mellett'
*curikk** 'hátra, visszakozz!'
*curikkul** 'hátrafelé megy'
cvikipuszi 'a csók egy fajtája'

cséza 'hintőszerű lovaskocsi'
*csicsedli** 'aprópénz'
csuszpejz 'főzelék'

dajjer 'hajhullám'
dajjerol 'hullámosít'
dekung 'fedezék, bunker'
derkedli 'zsírban süített tézstaféleség'
*dinsztül** 'párol'
dózni 'cigarettatárca'
dragonyos 'lovaskatona'
drapp 'homokszín'
drukker 'szurkoló'
drukkul 'szurkol'
*dunsztos** (üveg) befőttes (üveg)
durkmars 1. 'jászma fajta az ultiban', 2. 'hasmenés'

egál 1. 'egyforma, mindegy', 2. 'döntetlen a tekében'

*egrecéroz** 'erőszakosan irányít, ugráltat (valakit)'
eleváter 'felvonókészülék a cséplőgépnél'
elriferál 'elszerez'
*encvejre** 'egykeetőre'
*eszácjg** 'evőeszköz'

*fájintos** 'nagyon finom'
fájjer 'kártyajáték'
fájjerozik 'fájert játszik'
falc 'horony'
fándli 'a kőműves serpenyője'
farmatring 'lőszerszám'
*fars** 'hamis'
*fasérozott** 'vagdalthús'
fásli 'köttözópólya'
(be)fásliz 'beteker'
*faszul** 'a katonaságnál vételez'
fatigra megy 'tönkre megy'
fatter 'apa'
fazon 'minta'
fecni 'papírdarab'
*féderes kocsi** 'rugós kocsi'
fédervejsz 'sikpor'
*fejront** 'vége a munkának'
felcsér 'egészségügyi katona'
ferbli 'kártyajáték'
férc 'cérna'
fércül 'ölt'
*férhang** = függöny
*férslag** 'nagy láda'
*fertál** 'negyed'
fertig 'kész'
fess 'csinos'
feszt 'folyton, szüntelenül'
fiplikus 'ravasz'
finánc 'pénzügyőr'
fináncsláb 'a dohány gerébje, azaz vastag szála (a cigarettában)'
firnejsz 'ragasztó, csiriz'
fiks 'biztos'
*fikszumfertig** 'teljesen kész'
flancul 'divatozik'
flanel 'bolyhos ruhaanyag'
*flaszer** 'kövezet'
flekk '(a cipő talpára vert) bőrdarab'
flótás 1. 'fúvós hangszerezen játszó zenész', 2. 'ügyetlen ember'
*forhant** 'használt'

*jölöstököm** 'reggeli'
*frász** 'nyavalya'
frászkarika 'enyhe szitkozódás'
frájer 'örvezető'
frottír 'törölközőfajta'
fuccs '(valami) tönkremegy'
(be)fuccsul 'a huszonegyezésben elsokall'
fuga '(két téglá közötti) rés'
furnér 'falemez'
*furvéter** 'csaló, lódító'
fuserál 'összetákol'
fuszekli 'zokni'

gálic 'rézgálic'
garnérung 'köret'
gatter 'körfűrész'
geller 'vissza- vagy oldalra pattanó (lövédék)'
gibic 'a kártyásokat figyelő személy'
gibicül 'beleszól a kártyajátékba'
(ki)glancul 'kifényesít'
glatt 'fényes selyem'
gléda 'sor'
gojzer (varrott) csizma 'vízhatlan csizma'
grenadérmars 'krumplis tészta'
*gültül** '(a tekészésben) fogadást köt'
gvittek (vagyunk) 'rendben van a dolog'

háklis 'nyűgös'
haltverda 'állj! ki vagy?'
hángedli 'előke (a kisgyermek nyakában)'
*haptág** 'vigyázzállás'
*héber** 'borszívó, lopó'
hecc 'ugratás, bosszantás'
heccül 'ingerel, ugrat'
*hergott** '(hétszentségít) káromkodás'
himpellér 'gazember'
*himpér** 'málna'
hobli 'a kőműves simítója'
hozentróger 'nadrágtartó'
hullkör 'a vakolat lekerekítése'

istráng 'lószerszám'

*jáger** 'erdész'
juszt 'csak azért is'

kalucsni 'sárcipő'
kamásli 'cipőre gombolható lábszárvédő'
kamerád 'német katona'

kantin 'üzlet a laktanyában'
kapli 'a cipőfelsőrész kemény eleje'
kapszli 'gyutacs'
kaput 'elromlott, vége van'
karmonádli 'sertéskaraj'
*kászli** 'alacsony szekrény'
kateszter '1600 négyszögöles hold'
kirukkul 1. 'a katona kivonul', 2. '(valaki) kitesz magáért'
*kiszni** 'kisebb láda, rekesz'
klappul 'egyezik'
klofful 'kiver'
klozet 'vécé, árnyékszék'
komandéroz 'vezényel'
konfeg 'csemege'
kontó 'számla'
koszt 'élelem'
kosztul 'étkezik'
*kóter** 1. 'fogda a laktanyában', 2. 'kisgyerek járókája'
koton 'gumióvszer'
kovártél 'szállás'
kovártélos '(katonát) elszállásol'
krampusz 'ijesztő, maskarába öltözött ember'
kráfli 'hajas tészta'
kravál 'felfordulás, rendetlenség'
kredenc 'konyhai szekrény'
krupp 'virágágy'
kucséber 'kereskedő'
*kuffer** 'katonaláda, bőrönd'
kugli 1. 'teke', 2. 'kalács (kuglóf)'
kujon 'nőcsábász'
*kukker** 'távcső'
*kukkerul** 'távcsővel néz (valamit)'
kuncsaft 'vevő'
*kunszt** 'ügyesség'
kupleráj 'bordélyház'
kuplung 'tengelykapcsoló'
kurbli 'hajtókar'
kurugla 'szénvonó'

láger 'tábor'
lajbi 'mellény'
lajt 'vízszállító kocsi'
langaléta 'hosszúra nőtt ember'
lénung 'zsold'
línzer 'omlós sütemény'
lóden 'vastag kabátanyag'
loknis 'hullámos'

lump (fráter) 'részeges (ember)'
lutrányos 'protestáns'
lutri 1. 'szerencsejáték, 2. 'bizonytalan'

madrac 'derékalj'
májszter 'mester'
*májter** 'habarcs'
májteroz 'bevakol'
marmaládé 'német katonák lekvárja'
maródi 'beteg'
mars 'lódulj'
*masni** 'szalagsokor'
mauzerpuska 'német lőfegyver'
medália 'érem, kitüntetés'
megkrepál 1. 'elromlik', 2. 'megdőglik'
menázi 'élelem a katonaságnál'
*monér** 'baj, gond'
mór 'pelyvás sár'
*móring** 'hozomány'
móroz '(a falon, a lakás padlózatán) lyukat
 mórral betapaszt'
muff 'kézmelegítő'
mutring 'gombolyag'
mutter 'anya'

necc 'horgolás'
neccül 'horgol, kézimunkázik'
nitt 'laposfejű szeg'
nittül 'szegeccsel'
nokedli 'galuska'
nudli 'burgonyás főtt tészta'

őbester 'ezredes'
obsitos 'kiszolgált katona'
oktál 'nyolcad része (valaminek)'
őnéász 'bemondás a huszonegyjátékban'
ordenánc 'küldőnc a hadseregben'

pakli 'csomag, tasak'
pallér 'munkavezető'
*pánvádli** 'kisvasút'
parget 'meleg, bolyhos pamutszövet (barhent)'
*parola** 'kézfogás tenyérbe csapással'
*parolázik** 'kezet fog'
paroli 'fegyvernemet jelző ruhacsík (a zubony hajtókáján)'
partéka 'áru'
partfis 'kefesepró'
passzent 'odaillő

passzió 'szenvedély'
passzul 'illik (valamihez)'
patent 'kapocs'
patron 'töltény'
patrontáska 'tölténytáska'
patrul 'járőr'
 (savanyú) *pejsli** 'szalontüdő'
pekk 'balszerencse'
penzli 'ecset'
percent 'százalék'
pertli 'keskeny szalag'
*pilinga** 'késpenge'
pint 'ürmérték (másfél liter)'
placc 'üres terület'
platni 'tűzhely lapja'
plé 'bádog'
*polhert** 'tűzhely'
porkoláb 'katonai fogda óre'
prezbors 'disznósajt'
prezent 'ajándék'
prezli 'zsemlemorzsa'
priccs 'deszkából összeütött fekhely az istállóban'
prófunt 'katonakenyér'
pucer 'tisztiszolga'
puder 'hintőpor'
pult 'elárusítóhely'
*puruszlí** 'ujjas mellény'
pusli 'köteg széna'
puspánt 'örökzöld díszcserje, bukszus'

*rabsic** 'orvvadász'
ráf 'keréksín'
ramazuri 'felfordulás, rendetlenség'
raplis 'rigolyás'
rászli 'melegítőrács a tűzhely fölött'
rébezli 'ribizli'
*réf** 'rőf (hosszmérték)'
regiment 'ezred'
reguta 'katonának besorozott fiatal'
*rékli** 'női blúz'
reszkér 'kockázat'
reszkéroz 'megkockáztat'
resztült 'pirított'
reterál 'hátrál'
reterát 'véce, árnyékszék'
*riferál** 'elszerez'
rigli 'tolózár'
 (be) *rigliz* 'bezár'
ringlis 'körhinta'

ripszropsz 'összecsapva, hirtelen'
roló 'redőny'
rumli 'rendetlenség'

sablon 'minta'
saccul 'számszerűleg becsül'
salabakter 'rozzant, vén ember'
saller 'gumifolt'
*sámedli** 'zsámoly'
sarcsi 'katonai rang'
satíroz 'ceruzával sűrűn vonalaz'
seft 'üzlet, haszonszerzés'
seftül 'üzletel'
serbi 'éjjeliedény'
sifon 'vászonzéleség'
*sifonér** 'ruhásszekrény'
silinga 'füles fűzfakosár'
*simfül** 'ócsárol'
simléder 'sapkaellenző'
*sindő** 'tetőcserép'
*sindölöz** 'cserepez'
sláger 'új nóta'
slájer 'fátyol, uszály'
slampos 'elhanyagolt külsejű'
slingül 'gomblyukat kivarr'
slukk 'szippantás'
slussz 'kész, vége'
smérgli 'dörzspapír'
smucig 'kicsinyes, fukar'
snapsz 'pálinka'
snapszli 'kártyajáték (hatvanhatos)'
spakli 'simítókés'
spacéroz 'sétál'
spejz 'éléskamra'
speditér (kocsi) 'gumikerekes kocsi'
spekulál 'töpreng, kigondol (valamit)'
spekulánt 'furfangos, ravasz ember'
spicevas 'sarokvas'
spicli 'besúgó'
spiller 'nagy kártyás, hamiskártyás'
spiné 'nőszemély'
spion 'kém'
spórmeszer 'nagyon takarékos'
spóru 'takarékoskodik'
spriccul 'fröcsköl'
spulni 'orsó'
srág 'saroglya'
srég 'ferde'
srét 'sörét'
srétes 1. 'apró, bogyós', 2. 'sörétes puská'

sróf 'csavar'
staferung 'hozomány'
 (ki) *staferungoz* 'hozománnyal ellát'
stampedli 'pálinkás pohárka'
*staneszli** 'papírzacsó'
sterc 'pirított lisztből és burgonyából készített étel'
stíglie 'tengelice madár'
*stimmül** 'hozzáillik (valamihez)'
stokedli 'támla nélküli szék'
stupli 'üvegbe való parafadugó'
stoppul 'harisnyát javít'
stráj 'vonal'
stramm 'beleváló (ember)'
strapa 'fáradozás'
strici 'gazember'
studéroz '(valamin) töri a fejét'
stuka 'zuhanóbombázó'
sturmlénia 'rohamvonal'
*suber** 'tolódeszka a szekér elején'
subickol 'fényesít, tisztít'
*sublat** 'fiókos szekrény'
sufni 'fészer'
*sujszter** 'cipész'
suviks 'cipőkrém'
svadron 'lovasszázad'
svindli 'csalás'

szaft 'mártás, lé'
szanítéc 'sebesültszállító katona'
szekál 'bosszant'
*szekánt** 'másokat bosszantó (ember)'
szoldát 'katona'
szossz 'mártás'
szufla 'levegő, erő'

tasli 'pofon'
tauglik 'alkalmas'
*telázsi** 'polcos állvány'
tipli 'faék'
*tislér** 'asztalos'
trampli 'esetlen'
trappul 'vágat'
trén 'vonatoszlop'
tromf 1. 'dac', 2. 'adu (kártyában)'
tromful 'dacol'
*trottyli** 'puhány, tehetetlen, ügyefogyott'

umberlát 'hordozható díszes sátoztető a körmeneten'

*vándli** 'tekepálya oldallapja'
vándlizik 1. 'a golyó a pálya oldallapjához
ütődik', 2. 'csavarog'
*vejling** 'nagy mosogatótál'
vekker 'ébresztőóra'
vegni 'hosszúkás alakú kenyér'
*vertáful** 'éjjelez'
vigéc 1. 'ügynök', 2. 'szélhámos'
*vikszul** 'fényesít'
*vindó** 'zsirosbödön'

vinkli 'derékszög'
virtigli 'derék ember, tősgyökeres férfi'
zacc 'kávéüledék'
zupa 'leves a katonaságnál'
zupás 'továbbszolgáló a hadseregben'
*zsalugáter** 'ablaksötétítő-tábla'
zsanér 'sarokpánt'
zsenéroz 'feszélyez'
zséter 'fejősjátár'

P. Kovács Imre

Az autonóm nyelvészet empiriavitája

1. Empirikus tudomány-e a saussure-i hagyományokon nyugvó „autonóm nyelvészet”? E kérdés áll annak a vitának a középpontjában, amely a hetvenes évek kezdetén bontakozott ki, és mindmáig változatlan hevességgel, egyre szélesebb körben folyik nyelvészek, nyelvfilozófusok és tudományelméleti szakemberek részvételével. A vita kialakulásában jelentős szerepet játszottak az autonóm nyelvészet kiteljesedésének tekintett transzformációs generatív grammatika korai változatának módszertani nehézségei; így, noha a vita résztvevői megállapításaik érvényességét kiterjesztik az autonóm nyelvészet egészére, az általános következtetések alapjául szolgáló elemzések elsősorban a generatív szintaxis területéről származnak.

A vita jelentősége kettős. Egyrészt, a kérdésfelvetés háttérében meghúzódó tudományfelfogás szerint a tudományos elméletek igazolásának szempontjából alapvető annak eldöntése, hogy tételeik az „anyagi valóság” folyamataira vonatkoznak-e, vagy sem.¹ Másrészt, az autonóm nyelvészet empiria-vitája sarkított formában hozott felszínre egy sor olyan — a tudományág alapjait érintő és ezért a nyelvészek szélesebb körének érdeklődésére is számot tartó — problémát, amelyek megoldása elengedhetetlenül szükséges a nyelvészeti megismerés sajátosságainak megértéséhez. Ide tartozik mindenekelőtt a nyelvi szabályok logikai szerkezetének kérdése, a nyelvész rendelkezésére álló adatok jellemzése, a nyelvi intuíciónak szerepe a nyelvtan felépítésében, vagy az a kérdés, hogy az autonóm nyelvészet magyarázó vagy explikatív tudomány-e.

A jelen dolgozat célja, hogy röviden összefoglalja az autonóm nyelvészet empirikus tartalmáról folyó eszmecsere során elhangzott legfontosabb érveket és ellenérveket (anélkül, hogy részletes történeti áttekintést kívánna nyújtani), majd megfogalmazza azokat a tanulságokat, amelyek a vita jelenlegi állásánál egy lehetséges megoldás irányába mutatnak és — ezzel összefüggésben — egy, a nyelvészeti elméletek módszertani jellegzetességeit az eddiginél pontosabban láttató tudományelméleti szemléletmódot körvonalaznak.

2. A vita kirobbanásában a következő tényezők játszottak szerepet.

Először, Chomsky és követői messzemenőkéig hangsúlyozták ugyan, hogy a generatív nyelvészetet a modern empirikus természettudományok mintájára kívánják fel-

¹ A logikai empirizmus számára az empirikus ellenőrizhetőség a tudományosság alapvető feltételét jelentette; a matematika és a logika tételein kívül értelmetlennek minősült minden olyan kijelentés, amelynek empirikus tartalma nem volt igazolható. Ezért az empirikus ellenőrizhetőség megfelelő kritériumának kidolgozása szükségképpen a tudományelmélet egyik központi feladatává vált. Bár az empirikus igazolhatóság és a tudományosság merev azonosítása a későbbiekben feloldódott (s a jelenleg elfogadott tudományelméleti nézet nem is fogadja el), nyilván jelentős szerepet játszott abban, hogy Chomsky és követői egy, a tudományosság normáit minden tekintetben kielégítő empirikus elmélet kidolgozására törekedtek az autonóm nyelvészet hagyományainak szellemében.

építeni, de elmulasztották a természettudományos elméletek és a nyelvtanok közti feltételezett analógia pontos kifejtését és bizonyítását. Így joggal merül fel az a kérdés, hogy a nyelvtanok tényleges felépítése, a kutatás eljárásai, az ellenőrzés módja mennyiben felel meg az eredeti célkitűzéseknek.

Másodszor, Chomsky műveiben számos, egymásnak ellentmondó módszertani megállapítás mutatható ki: pl. a nyelvtan és a jelenségek magyarázatára törekvő empirikus természettudományos elméletek közötti analógiára utaló megjegyzések mellett olyanok is előfordulnak, amelyekből az előbbiek explikatív, nem empirikus, társadalomtudományos jellege következik.²

Harmadszor, még ha el is fogadjuk, hogy a generatív nyelvészet fejlődésének kezdeti szakaszában a megfigyelhető tényeknek valóban fontos szerep jut, a későbbiekben kétségtávolúlag egyre inkább a közvetlenül meg nem figyelhető jelenségek kerülnek az érdeklődés homlokterébe (pl. a kompetencia, vagy a nyelv elsajátításának képessége). Ez a folyamat — bár önmagában nem jelent érvet a generatív nyelvészet empirikus tartalma ellen — a tudományelméleti szempontokra is tekintettel lévő indoklás hiányában támadási felületet nyújt azok számára, akik kétségbe vonják a generatív nyelvészet tudomány-módszertani előfeltevéseinek helyességét.

Végül, az autonóm nyelvészet empirikus jellegével szemben elhangzott véleménynyilvánítások fontos elemét alkotják annak az érvrendszernek, amely a generatív nyelvészetet nem tekinti az emberi nyelv működésének megismerését megfelelően szolgáló eszköznek. Bizonyos tudomány-módszertani problémák megoldatlansága természet-szerűleg megkérdőjelezheti a tárgytudományos eredmények jelentőségét.³

‘A következő két idézet jól szemlélteti azokat az ellentmondásokat, amelyek a nyelvészeti elméletek tudomány-módszertani tulajdonságainak megállapítása során felépnek. Chomsky egyfelől párhuzamot von a nyelvészeti és a természettudományos elméletek között: „Alapvető kérdésünk, amely a nyelvi szerkezet egész taglalásán végigvonnul, a nyelvtan igazolásának problémája. L nyelvтана lényegében L nyelv elmélete. Minden tudomány véges számú megfigyelésen alapszik, s a megfigyelt jelenségeket összefüggésbe hozni, az új jelenségeket pedig előre megmondani oly módon próbálja, hogy általános törvényeket szerkeszt, olyan hipotetikus konstruktumok fogalmait használva fel (pl. a fizikában), mint a ‘tömeg’ és az ‘elektron’. Az angol nyelv egy nyelvтана hasonlóképpen a megnyilatkozások (megfigyelések) véges korpuszán alapszik, s bizonyos nyelvtani szabályokat (törvényeket) tartalmaz, amelyek konkrét fonémák, fráziscsoportok stb. egységeiben vannak megfogalmazva. Ez utóbbiak az angol nyelv hipotetikus konstruktumai. E szabályok strukturális összefüggéseket fejeznek ki a korpusz és azok között a végtelen számú mondatok között, amiket a nyelvтан a korpuszon túl generál (predikciók). Feladatunk azoknak a kritériumoknak a kidolgozása és megvilágítása, amelyek segítségével kiválaszthatjuk minden egyes nyelv helyes nyelvтанát, vagyis e nyelvek helyes elméletét.” Másfelől elismeri a nyelvi adatok és a nyelvтанok értékelésének intuitív alapjait, a nyelvi szabályok normatív jellegét és a nyelvész fő feladatának az intuitív ismeretek ex plikálását tekinti, ami semmiképpen sem egyeztethető össze azzal a fenti idézetben megfogalmazott kijelentéssel, hogy a nyelvтан megfigyelésekre épülő törvények alkotják, s ezek igazolása megegyezik a természettudományokban szokásos gyakorlattal: „... tételezzük fel, hogy rendelkezünk az angol nyelv nyelvтані mondatainak intuitív ismeretével, és kérdezzük meg, miféle nyelvтан lesz képes ezeket hatékony és tanulságos módon létrehozni. Ily módon az az ismerős feladat áll előttünk, hogy intuitív fogalmakat magyarázzunk [we thus face a familiar task of ex plication of some intuitive concept] — a jelen esetben a ‘nyelvtani’ az angol nyelvben, és általánosabban, a ‘nyelvtani’ fogalmát.” (N. Chomsky: Szintaktikai struktúrák. In. Antal L. szerk.: Modern nyelvelméleti szöveggyűjtemény VI/1, Tankönyvkiadó, 1986. 49. és 14. Kiemelés tőlem, K. A.)

³ Ugyanis az autonóm nyelvészetben, ahogy azt többen kimutatták, a meta- és a tárgytudományos szint nem különül el egymástól. L. mindenekelött W. Oesterreicher: Sprachtheorie und Theorie der Sprachwissenschaft. Heidelberg, 1979.

3. Az eltelt egy-másfél évtizedben az egymással összezsúpoló két érvrendszer és a mögöttük meghúzódó kétféle szemléletmód lényegét tekintve nem változott: a tudományos kutatás egységét hirdető, a logikai empirizmusban gyökerező analitikus tudományelméleti felfogás áll szemben⁴ azzal a hermeneutikai és neowittgensteiniánus elemeket tartalmazó nézettel, amely alapvető különbséget lát a természet folyamatait és az embert vizsgáló tudományágak között.⁵ Azonban, míg a vita első szakaszában jobbra olyan szakemberek hallatták hangjukat, akik valójában nem ismerték a generatív nyelvészeti kutatómunka gyakorlatát, s vagy a tudományelmélet felől, vagy pedig egy rivális nyelvészeti elmélet szemléletével közeledtek hozzá, addig a második szakaszban, melynek kezdete a nyolcvanas évek elejére tehető (tehát némi lemaradással követi a generatív nyelvelméletben a hetvenes-nyolcvanas évek fordulóján bekövetkezett döntő változásokat), gyakorló nyelvészek is szóhoz jutottak, s így az elemzések, érvek és ellenérvek — az alapkoncepciók változatlansága mellett — jóval árnyaltabbá váltak..

A vita folyamán az empirikus tartalom kérdését mindkét tábor az empirikus elméletek szerkezetéről, funkciójáról és értékeléséről kialakult és hosszú időn át érvényesnek tekintett ún. „elfogadott nézet” háttérére vetítve tárgyalta. E nézet szerint egy ideális empirikus elmélet szerkezete olyan axiomatikus rendszerként építhető fel, amely egyértelmű módon kapcsolja össze az elméleti (tehát megfigyelhető) jelenségekre közvetlenül vissza nem vezethető fogalmakat és a megfigyelhető folyamatok leírásait; az axiómák és a belőlük levezetett tételek alkotják az elmélet általános törvényeit. Az elméletek értékelésének legfőbb elve, hogy minden elméletnek meghatározott módon empirikusan ellenőrizhetőnek kell lennie. Bármilyen eltérők voltak is az empirikus ellenőrizhetőség kritériumának megfogalmazására tett kísérletek, az autonóm nyelvészet empiria-vitája során Karl Popper javaslata vált általánosan elfogadottá: e javaslat szerint csupán a térben és időben lejátszódó események alapján cáfolható kijelentések empirikus tartalmának ellenőrzése lehetséges. Ugyancsak egyetértés alakult ki arról, hogy az empirikus elméleteket alkotó általános törvények fő funkciója a tények, események, folyamatok magyarázata és a magyarázatok bár vitatott, de kellően megalapozott alternatíva hiányában mégis legmegfelelőbbnek tartott ábrázolása a deduktív-nomologikus magyarázatok Hempel—Oppenheim-sémája.⁷ Az empiria-vita középpontjában tehát szükségképpen a cáfolható-

⁴ Ebben az értelemben foglalnak állást az autonóm nyelvészet empirikus jellege mellett pl. a következő munkák: D. Wunderlich: Grundlagen der Linguistik. Reinbek bei Hamburg, 1974; H.-H. Lieb: Rekonstruktive Wissenschaftstheorie und empirische Wissenschaft. In: D. Wunderlich szerk.: Wissenschaftstheorie der Linguistik. Kronberg, 1976; R. P. Botha: The conduct of linguistic inquiry. The Hague—Paris—New York, 1981; H. Janssen: Linguistische Erklärung und Begründung, Frankfurt/M., 1983. A sor természetesen folytatható, részletes bibliográfiára terjedelmi okokból nem törekedhetünk.

⁵ E. Bense és E. Itkonen később bemutatásra kerülő munkái mellett érdemes megemlíteni a következő jellemző műveket: K.-O. Apel: Noam Chomskys Sprachtheorie und die Philosophie der Gegenwart. In: Uő: Transformation der Philosophie. Frankfurt, 1973; H. Andersen: Der Erklärungsgehalt linguistischer Theorien. München, 1974; Oesterreicher i. m.; H.-U. Boas: Formal versus explanatory generalizations in generative transformational grammar. Tübingen, 1984.

⁶ Ilyen árnyalt elemzést nyújt pl. Boas a hermeneutika és Janssen az analitikus tudományelmélet keretében.

⁷ A Hempel—Oppenheim-séma szerint a deduktív-nomologikus magyarázatoknál a magyarázandó tényről rögzítő kijelentés (explanandum) logikailag következik a magyarázatot adó összefüggésekből (explanans):

	$T_1, T_2, \dots T_n$	(általános törvény-kijelentések)
Magyarázó	$F_1, F_2, \dots F_n$	(a kezdeti vagy előzetes feltételekre vonatkozó kijelentések)
Magyarázandó	E	(az adott tény vagy eseményt leíró kijelentés)

ság áll, mely egyaránt kapcsolódik a nyelvészeti hipotézisek ellenőrzésének és a nyelvészeti magyarázatok szerkezetének kérdéséhez.

Mivel a Hempel–Oppenheim-séma szerint a tudományos magyarázatok akkor helyesek, ha mind a magyarázó részben szereplő általános kijelentés, mind a magyarázandó tényt vagy eseményt rögzítő kijelentés empirikus tartalommal rendelkezik, az autonóm nyelvészet empiria-problémája így is megfogalmazható: amennyiben a nyelvészeti magyarázatok szerkezetét — elfogadva a generativisták állítását — a Hempel–Oppenheim-séma mintájára képzeljük el, igazolható-e a magyarázó és a magyarázandó kijelentések empirikus tartalma?

E kérdésre többek között azért nem könnyű válaszolni, mert a generatív nyelvészeti munkákból nem derül ki egyértelműen, hogy mi tekinthető „magyarázandó nyelvi ténynek”: mondatok; mondatok helyességét állító kijelentések; az anyanyelvi beszélőnek az a képessége, hogy jól formált mondatokat hozzon létre; szabályok; szabályok rendszere; stb. Az eddigi elemzések nem térnek ki az összes lehetséges esetre, ám a hermeneutika képviselői elegendőnek tartják két gondolatmenet alapján bizonyítani, hogy a generatív grammatikában nem elégíthetők ki a magyarázható empirikus tényekkel szemben támasztott követelmények. Az egyik gondolatmenetet E. Bense fogalmazta meg elsőként,⁸ aki két lehetőséget vizsgál meg: a mondatokat és az anyanyelvi beszélő mondatalkotó képességét. Mind a „mondat”, mind a „képesség” olyan absztrakció azonban, amely a popperi értelemben véve semmiképpen sem tekinthető térben és időben lejátszódó eseménynek. Ezért a következő dilemma vetődik fel: vagy valamilyen absztrakt fogalmat adunk meg magyarázandóként és akkor helyes következtetési sémához jutunk ugyan, de a magyarázat nem lesz empirikus; vagy pedig a magyarázandót a beszélő térben és időben elhangzó nyilatkozataival azonosítjuk, ami kétségtávol biztosítja a magyarázandó tények empirikus jellegét, azonban helytelenné teszi a következtetést, mivel nem világos, hogy azok a nyelvtani szabályok, amelyek ezeket a tényeket magyarázzák, milyen kapcsolatban állnak az említett beszélői megnyilvánulásokkal. A másik gondolatmenetet E. Itkonen dolgozta ki,⁹ aki szerint a generatív magyarázatok mondatok helyességét magyarázzák (pl. „Az x mondat nyelvtanilag helyes”), ezért a magyarázandó mindig egy *n o r m á t* fogalmaz meg; ám a normák nem térben és időben végbemenő folyamatok, tehát ismét le kell mondanunk arról, hogy empirikus tények magyarázatáról beszéljünk.

Térjünk most rá a generatív magyarázatok magyarázó részében szereplő szabály-kijelentések empirikus tartalmának kérdésére!¹⁰ A hermeneutikai keretben gondolkodó tudományfilozófusok elemzéseinek eredményét E. Itkonen foglalta össze, és ötvözte egységes gondolatmenettté. Itkonen mindenekelőtt élesen megkülönbözteti egymástól a törvényszerűségeket és a normákat, s a nyelvi szabályokat az utóbbiak közé sorolja. Ugyanis az elfogadott nézet szerint a törvényszerűségek ellenpéldák segítségével cáfolhatók, ezzel szemben a normákat nem cáfolják meg az esetleges ellenpéldák, s így — mivel

A helyes magyarázatoknak a következő feltételeket kell kielégíteniük: (a) A magyarázandónak logikailag helyesen kell következnie a magyarázóból. (b) A magyarázónak legalább egy törvény-kijelentést kell tartalmaznia. (c) A magyarázónak empirikus tartalommal kell rendelkeznie. (d) A magyarázónak igaznak kell lennie. Az (a) és a (c) feltételből következően az empirikus tartalom követelménye a magyarázandóra is vonatkozik.

⁸ E. Bense: *Die Beurteilung linguistischer Theorien*. Tübingen, 1978.

⁹ E. Itkonen: *Grammatical theory and metascience*. Amsterdam, 1978.

¹⁰ A „szabály” fogalma általában kétféleképpen érthető. Egyrészt az emberi viselkedést, magatartást, cselekvést, gondolkodást irányító normaként, mely éppen e cselekvésben, magatartásban, gondolkodásban testesül meg. Másrészt olyan kijelentésként, amely az iménti értelemben vett „szabályokat” jelöli. Ez utóbbiakat nevezzük szabály-kijelentéseknek.

az ellenpélda, vagyis a norma megsértése a norma érvényességének szempontjából lényegtelen — a normákat mindig a teljes bizonyosság erejével ismerjük. Tehát, ha egy deduktív-nomologikus magyarázat magyarázandója hamis, ez szükségképpen cáfolja a magyarázó részben szereplő törvényszerűséget, de egy nyelvtani magyarázat magyarázandójának helytelensége nem vezet a szabály-kijelentés cáfolásához. Ezért a szabály-kijelentések szükségszerűen igazak és így igazságuk megállapításához nincs szükség térben és időben lejátszódó események vizsgálatára, hanem csupán arra, hogy tudatosítsuk mindazt, amit már eleve ismerünk. Így a nyelvészeti megismerés alapján véve nem más, mint a nyelvi intuíción tudatosítása, azaz elméleti szabály-kijelentésekké való átalakítása. Ez a folyamat pedig a carnapi értelemben vett explikációval azonos, mely olyan „a priori” tudományágak eszköze, mint pl. a logika. Következésképpen a generatív grammatika nem magyarázó, hanem explikatív elmélet.¹¹

A nyelvtan és a logikai vagy aritmetikai rendszerek közötti analógiának fontos szerep jutott abban a gondolatmenetben is, amely a nyelvtanok ellenőrzési eljárásainak elemzése alapján próbálja meg bizonyítani a generatív nyelvészet nem-empirikus jellegét. E tekintetben Itkonen szerint az analógia lényege a következő. Egy nyelvtan ellenőrzése során azt vizsgáljuk, hogy elő tudja-e állítani az adott nyelv összes helyes mondatát, és csak a helyes mondatokat. Ugyanezt a követelményt támasztjuk a logikai rendszerekkel szemben is, azzal a különbséggel, hogy a kulcsfogalom nem a helyesség, hanem az érvényesség kategóriája. J. D. Ringen az analógia bizonyításánál egy további szempontot vet fel. Abból indul ki, hogy állításaik ellenőrzésénél a generatív nyelvészek sohasem folytatnak széles körű vizsgálatot az informánsok körében, az ellenőrzés elégséges feltétele egyetlen informáns töredékes nyelvi intuíciónak rögzítése. Az elemi aritmetikában szintén egy megbízható informáns (pl. saját magunk) intuíciónjára támaszkodva ellenőrizzük kijelentéseink (pl. $3 + 4 = 4 + 3$) helyességét.¹² Az analógia kimutatását követően Itkonen és Ringen gondolatmenete azonos vágányon halad tovább, és a következőképpen foglalható össze:

- (1) A nyelvtanok és a logikai, ill. aritmetikai rendszerek szerkezete, valamint az ellenőrzés módja között analógia áll fenn.
- (2) A logikai és az aritmetikai rendszerek az elfogadott kritérium szerint nem empirikusak.
- (3) Tehát a nyelvtanok sem empirikusak.

E gondolatmenet végkövetkeztetése — vagyis a generatív (és ezzel együtt az autonóm) nyelvészet empirikus jellegét tagadó kijelentés — akkor válik hamissá, ha vagy a nyelvtan és a logika (aritmetika) közötti analógiát sikerül megcáfolni, vagy pedig azt az állítást, hogy az utóbbi az elfogadott fogalommeghatározás szerint nem empirikus.

4. Vizsgáljuk most meg azokat az érveket, amelyekkel az analitikus tudományelmélet talaján álló kutatók — az imént ismertetett kihívásokra válaszolva — az autonóm nyelvészet empirikus tartalmának védelmére keltek.

E. Bense-nek a magyarázandó nyelvi tényekre vonatkozó elemzésével kapcsolatban H. Janssen fejtette ki ellenvéleményét. Ennek lényege, hogy túl szigorúnak ítéli az empirikus ellenőrizhetőség popperi fogalmát, és Hempel egyes írásaira támaszkodva azt hangsúlyozza, hogy a magyarázandóban megengedhetők bizonyos absztrakciók. Ez az érvelés azonban azért nem mérvadó, mert nem a magyarázandó empirikus tartalmát

¹¹ Explikációnak azt a folyamatot szokás nevezni, amelynek során egy intuitíve ismert fogalmat egy precíz és pontos kifejezéssel helyettesítünk. Az előbbi többnyire egy természetes nyelv, az utóbbi pedig egy (formális) elméleti nyelv része.

¹² J. D. Ringen: Linguistic facts. In: D. Cohen—J. Wirth (szerk.): Testing linguistic hypotheses. New York, 1975.

bizonyítja az a d o t t feltétel mellett, hanem ezt a feltételt megváltoztatva jut a Bense-ével ellentétes következtetésre — az empirikus tartalom kritériumának gyengítésével természetesen triviálisan hamissá válnak a hermeneutikusok következtetései. Ezen túlmenően azonban Janssen azt is állítja, hogy amennyiben a beszélőnek a mondatok helyességét vagy helytelenségét megállapító ítéletét tekintjük magyarázandó nyelvi ténynek, a szűkebb értelemben vett empirikusság-fogalom mellett is helyes deduktív-nomologikus magyarázathoz jutunk. Ezzel Janssen hallgatólagosan elismeri a magyarázandó normatív jellegét, s így Itkonen tételének cáfolásához azt kellene kimutatnia, hogy a beszélői ítéletek megfogalmazásai olyasmire utalnak, amelyek normativitásuk ellenére is térben és időben lejátszódó eseményeknek tekinthetők. Ezzel azonban adós marad.¹³

Janssennel ellentétben I. Niiniluoto egyszerű példák¹⁴ alapján érvel mind a mondatok helyességét állító vagy tagadó beszélői ítéletek, mind a szabály-kijelentések empirikus ellenőrizhetősége mellett. Így pl. az a szabály-kijelentés, hogy „A magyarban a határozott névelő a főnév előtt áll” (= D) empirikusan igazolható a következő, megfigyelést rögzítő kijelentés alapján: „Egy megbízható magyar anyanyelvű beszélő azt mondja, hogy egyetért D-vel.” (Hasonló módon érvelhetünk a beszélői ítéletek esetében is, kiegészítve ezzel Janssen fenti gondolatmenetét.) Itkonen válaszában elismeri ugyan, hogy az igazolhatóság tekintetében a normákat megfogalmazó szabály-kijelentések és a térben-időben bekövetkező események induktív általánosításaiként megadott törvény-kijelentések hasonló módon viselkedhetnek, de gyökeresen másképp ítéli meg cáfolhatóságuk kérdését.¹⁵ Itkonen ezzel kapcsolatos érvelését az a vita hozta a legvilágosabban felszínre, amely közte és Ö. Dahl között zajlott le a hetvenes évek végén.¹⁶ Vegyük a következő példát:

- A 1 Hipotézis: Melegítéskor minden fém kitágul.
 2 Ellenőrzési szituáció: Az y objektum fém.
 3 Az ellenőrzés eredménye: Melegítéskor y nem tágul ki. Tehát a hipotézist megcáfoltuk.
- B 1 Hipotézis: A határozott névelő minden magyar mondatban a főnév előtt áll.
 2 Ellenőrzési szituáció: A *Lány a bejött* szerkezet magyar mondat.
 3 Az ellenőrzés eredménye: A *Lány a bejött* szerkezetben a határozott névelő nem a főnév előtt áll.

A kérdés tehát az, hogy a B esetben az ellenőrzés eredménye megcáfolja-e hipotézist? Dahl itt azt hangsúlyozza, hogy az az állítás, amely szerint a *Lány a bejött* szerkezet magyar mondat hamis, és ezért az ellenőrzési szituáció valójában nem áll fenn. Abból a pusztán tényből, hogy a *Lány a bejött* szerkezet elhangzott, nem következtethetünk a szabály-kijelentés hamisságára, hanem csupán arra, hogy vagy a hipotézis hamis, vagy a szóban forgó kifejezés nem magyar mondat. De ugyanez érvényes a törvény-kijelentés esetében is, ha nem tudjuk, hogy y fém. Az ellenőrzési eljárás végeredménye ebben az esetben sem tenné lehetővé a hipotézis cáfolását, mindössze arra következtethetnénk, hogy vagy a hipotézis hamis, vagy y nem fém, hanem valami egyéb. Ezért a törvény-kijelentés és a szabály-kijelentés a cáfolhatóság szempontjából azonos módon viselkedik.

Itkonen mindenekelőtt elfogadja Dahl azon megállapítását, hogy a nyelvi szabály-kijelentés ellenőrzését szolgáló szituáció nem áll fenn, mert ha B3 igaz, ami B1 cáfolása-

¹³ Janssen i. m. 46—50.

¹⁴ I. Niiniluoto: Language, norms and truth. Acta Philosophica Fennica 32. 1981.

¹⁵ Itkonen új könyvében válaszol részletesen Niiniluoto érveire. L. Itkonen: Causality in linguistic theory. London, 1984. 56—61.

¹⁶ A vita anyaga megtalálható a következő tanulmánygyűjteményben: Th. A. Perry (szerk.): Evidence and argumentation in linguistics. Berlin, 1980.

nak előfeltétele, akkor B2 szükségszerűen hamis. A lényeg ezért az, hogy míg A2 és A3 együttes igazságának lehetősége kétségkívül fennáll, addig — ahogy azt Dahl, teljes összhangban az elfogadott tudományelméleti nézettel, maga mutatta ki — B2 és B3 nem lehet egyidejűleg igaz, ami azonos B1 cáfolhatatlanságával.

Azzal az érveléssel szemben, amely a nyelvtan és a logika, ill. aritmetika értékelési eljárásainak analógiájából kiindulva következtet az előbbi nem-empirikus jellegére, az ellenvélemények kizárólag Itkonen és Ringen gondolatmenetének (1) premisszáját veszik célba, és az analógia tarthatatlanságát kísérlik meg bizonyítani. Így pl. Niiniluoto abban látja a nyelvi és a logikai szabályok közti alapvető különbséget, hogy az előbbiek történelmileg változatlanok és akarattunktól függetlenek, a természetes nyelvek szerkezetét meghatározó szabályrendszer azonban egy adott közösség történelmileg változó társadalmi terméke. Itkonen válaszában — Wittgensteinra hivatkozva — elutasítja a logika ilyen jellemzését, kiemelve, hogy a logikai szabályok — csakúgy, mint a nyelvek — tanulás során elsajátított társadalmi meghatározottságú ismeretek, sőt bizonyítható a mi logikánktól vagy aritmetikánktól gyökeresen különböző logikák vagy aritmetikák létezése. E tekintetben tehát nincs különbség a logika és a nyelv szabályai között. De a logika és a nyelvészet mégsem tekinthető empirikusnak, mert attól kezdve, hogy egy normát megtanultunk, intuíciónk révén ismerjük azt, így a normákat vizsgáló tudományágakat intuitív jellegük állítja szembe a tények, folyamatok, események megfigyelésére épülő tudományágakkal.¹⁷

Az elmondottakat összegezve tehát megállapíthatjuk azt az alapvető ellentmondást, amely a vita jelenlegi állását jellemzi. Egyfelől, az analitikus tudományelmélet szellemében gondolkodó szakembereknek nem sikerült elég hatékony érveket kovácsolniuk az autonóm nyelvészet nem empirikus jellegét kimondó tétellel szemben. Másfelől, a hermeneutikusoknak az a következtetése, amely a nyelvi szabályrendszer kutatását a pusztá fogalomelemzésre szűkíti, szöges ellentétben áll az autonóm nyelvészet célkitűzéseivel, kívánalmaival, a gyakorló nyelvészeknek a saját tevékenységük tudománymódszertani alapjaira vonatkozó felfogásával. Az ellentmondás nyilvánvalóan akkor oldható fel, ha megtaláljuk a hermeneutikai állásponttal szemben elhangzott gondolatmenetek kudarcának okát. Ez feltehetőleg abban rejlik, hogy az ellenérvek mindegyike Itkonen és Ringen következtetéseinek (1) premisszáját támadja, mely a nyelvtan és a logika/aritmetika rendszerei közötti analógiát mondja ki. A helyes megoldás ezért vélhetően a másik premissza tagadása lesz.

Ezen a ponton — úgy vélem — Itkonen maga adja kezünkbe azt az érvet, amelyvel az autonóm nyelvészet empirikus tartalmát — az empirikus ellenőrizhetőség kritériumának megváltoztatása nélkül — bizonyítani lehet. Ugyanis abból, hogy különböző logikák és aritmetikai rendszerek léteznek és hogy a közöttük fennálló különbségek társadalmi okokkal magyarázhatók — éppen a wittgensteini felfogás következetes értelmezése alapján —, az következik, hogy e tudományágak kialakulása végső soron visszavezethető a környező valóság folyamatainak tapasztalati megfigyelésére és az anyagi tárgyakkal való érintkezés konvencionálizált formáira. Ezt a következtetést azonban, mely egyenesen adódik fent ismertetett álláspontjából, Itkonen semmiképpen sem fogadhatja el. Egyrészt azért nem, mert önmagát cáfolná meg, hiszen az empirikus és a nem empirikus tudományágak éles megkülönböztetése itt már nem lenne tovább fenntartható — legalábbis, ha az utóbbiak paradigmatis példáinak a logikát és az aritmetikát tekintjük. Másrészt, el kellene ismernie, hogy a tudományos megismerés kognitív, fogalmi összetevői minden esetben a tapasztalati valósággal bonyolult kapcsolatban álló társadalmi tényezők termékei. Ez pedig ellentmond az elfogadott nézetnek. Az auto-

¹⁷ L. a 15. jegyzetet.

nóm nyelvészet empiria-problémájának megoldására ezért akkor találhatunk rá, ha sikerül egy olyan jól megalapozott tudományelméleti rendszert találni, amely a logika vagy az aritmetika sajátosságait nem az empirikus tartalom hiányával magyarázza, hanem az adott konvenciók sajátos és csak e tudományágak fogalomalkotását jellemző szerkezetével, ill. ez utóbbinak az anyagi valósághoz fűződő viszonyával.

5. A tudományelméletben az utóbbi évtizedben kibontakozó (tudás)szociológiai fordulat, mindenekelőtt annak D. Bloor és mások nevéhez fűződő ún. „erős programja”, mely egyes értékelések szerint egy — az eddig elfogadott tudományelméleti nézetet felváltó — új paradigma kialakulásához vezethet,¹⁸ lehetőséget nyújt arra, hogy rákérdezzünk a hermeneutikusok kulcsfogalmainak (mint pl. „norma”, „szabály”, „intuíció”) pszichológiai és szociológiai alapjaira. E program alap gondolata az, hogy a tudományos racionalitás követelményeit nem a priori alapelvek szerint kell igazolni, hanem a létrejöttükben konstitutív szerepet játszó szociológiai tényezők vizsgálatával kell magyarázni. Ez a szemlélet a tudományos megismerést wittgensteini értelemben vett nyelvjátéknak tekinti, annak összes — tudásszociológiai szempontból lényeges — következményével együtt. Az autonóm nyelvészet empiria-vitájával kapcsolatban e szociológiai keret következő mozzanatait kell kiemelni.

Bloor rendszerében fontos helyet foglal el J. S. Mill matematika-felfogásának újraértékelése. Mill kiindulópontja az, hogy az aritmetikai műveletek alapját tárgyakkal végzett műveletek (ezek elrendezése, osztályozása, csoportosítása), s így a tárgyak tulajdonságaival és viselkedésével kapcsolatos megfigyelhető tapasztalatok alkotják. Ez a kiindulópont azonban Millnél egy olyan pszichologista álláspontba torkollik, amely önmagában tarthatatlannak bizonyul. Bloor kimutatja, hogy Mill pszichologizmusa — egy szociológiai komponenssel kiegészülve — megalapozhat egy olyan koherens elméleti keretet, amelyben egyértelműen kidomborodik az aritmetika (logika) empirikus tartalma anélkül, hogy a Mill felfogásával szemben elhangzott jogos kritikai észrevételek érvényüket vesztenék. A tárgyak viselkedését Bloor olyan modellnek tekinti, amely gondolkodásunkat bizonyos társadalmilag rögzült, ritualizált sémák formájában irányítja és mely — mint általában a modellek — analogikus és metaforikus folyamatok révén kiterjeszthető a közvetlen tapasztalaton túlmutató esetekre is. Ily módon az aritmetikai szabályok normatívítása nem mond ellent annak, hogy e szabályok, csakhogy, mint az, amit aritmetikai intuíciónak tekintünk, a közvetlen empirikus tapasztalatban gyökereznek.¹⁹

Amennyiben elfogadjuk Bloor következtetését, az aritmetika (logika) és a generatív nyelvészet (autonóm nyelvészet) közötti analógia egyértelműen az utóbbi empirikus jellegét igazolja. Bár ez elvben elegendő lenne a vita lezárásához, mégis érdemes röviden megmutatni, hogy a tudományelmélet szociológiai fordulatának tükrében hogyan értelmezhető a vita másik sarkalatos pontja, a nyelvi normákat megfogalmazó kijelentések állítólagos cáfolhatatlanságának kérdése.

Az „erős program” magáévá teszi azt a wittgensteini nézetet, amely szerint az aritmetikai szabályok egyes tapasztalatait megfigyelések szociológiailag meghatározott kiválasztására vezethetők vissza, s így a tapasztalat más elemeinek kiemelésével mindig

¹⁸ A tudományelméletben bekövetkezett szociológiai fordulatot több magyar nyelvű tanulmány is ismerteti, ezért részletesebb bemutatására itt nem térünk ki. L. mindenekeelőtt: Fehér M.: Naturalizált vs. szocializált episztemológia. *Filozófiai Figyelő* 1985/3; Uő: A tudásszociológia mint tudományelmélet. *Janus* I. 3.

¹⁹ D. Bloor: *Knowledge and social imagery*. London, 1976.

²⁰ A *szociális*, ill. *szociológiai* terminussal arra kívánok utalni, hogy azok a tényezők, amelyeket a 4. pont végén megfogalmazott következtetés „társadalminak” nevez, nem azonosíthatók a tudányszociológia jól ismert és gyakran vulgarizáló megállapításaival, hanem a tudásszociológia „erős programjának” szellemében érten-

cáfolhatók. A szabályok jelentése nem kötelezhet arra, hogy a szabályban foglalt ismert esetek mintájára kezeljük az új eseteket is, csupán azon feltevés létjogosultságát támaszthatja alá, hogy az új esetek is a korábbiakhoz hasonló módon viselkednek majd.²¹ De a feltevés nem bizonyosság. Így egy szabály kényszerítő ereje nem jelentésében, hanem abban a társadalmilag kialakult szokásban vagy hagyományban rejlik, hogy a *z a d o t t* tapasztalatot alkalmazzuk modellként, s nem másokat.

A nyelvészet és az aritmetika (logika) analógiája alapján tehát a nyelvészet szabály-kijelentései konkrét tapasztalati eseményekben gyökereznek (modellek) és a szabályok elfogadhatósága mindig a tapasztalatok *b i z o n y o s* összetevőinek kiemelésével függ össze.²² Ezért az a kijelentés, hogy a magyarban a határozott névelő a főnév előtt áll, mindig cáfolható lesz, ha a rendelkezésre álló tapasztalati anyagot más célok, más érdekek tükrében értelmezzük (de ugyanez áll a többi tudományra is). Ha történetesen más modelleket választunk ki (sarkított példaként megemlíthetjük pl. a konkrét költészet egyes műveit), s ezek analogikus és metaforikus kiterjesztéseit használjuk fel, a fenti szabály egyértelműen cáfolható lesz: azaz, fennáll annak lehetősége, hogy — az 5. pontban említett példánál maradva — B2 és B3 egyidejűleg igaz legyen.

6. Végeredményben az elmondottakból azt a megállapítást szűrhetjük le, hogy az autonóm nyelvészet empirikus tartalmáról folyó vita egyértelműen eldönthető, s lehetőség nyílik arra is, hogy tisztázzunk olyan alapvető kérdéseket, mint pl. a nyelvtani szabályok, vagy a nyelvész intuíciónak viszonya az anyagi valósághoz, ill. a társadalmi-szociális-szociológiai folyamatokhoz. Ennek előfeltétele, hogy a tudományelmélet feladatának ne az egyes tudományos eljárások minősítését tekintsük, hanem ezek oksági magyarázatát. Ezen az úton haladva talán eljuthatunk egy olyan — régóta várt — tudományelméleti gondolkodásmóddhoz, amely közelebb vihet a nyelvészeti megismerés sajátosságainak megértéséhez, mint az eddigi próbálkozások.²³

Kertész András

dők. A kettő közötti különbséget Fehér M. így jellemzi: „A mindmáig elfogadott . . . tudományfilozófia . . . a mindenkori tudósközösségeket úgy tekintette, mint egymással felcserélhető absztrakt individuumok egyszerű aggregátumát, strukturálatlan halmazát. A tágabb közösséget, a társadalmat pedig, ami körülvette a tudósokét, teljesen figyelmen kívül hagyta — s ezt a senki földjét azután a vulgárszociologizálók (köztük a vulgármarxisták) vehették birtokukba, nagy eredményként könyvelve el, hogy rámutattak arra a . . . tényre, hogy a társadalom megrendeléseket ad a tudósoknak és finanszírozza őket. Vagy azt, hogy egyes tudósok . . . politikai, gazdasági, erkölcsi, vagy fizikai kényszer, illetve érdek folytán hajlandók voltak . . . elferdíteni az igazságot. A tudásszociológia viszont szándéka szerint arról akar számot adni, hogy mi szabja meg azt, hogy mi számít valódi tudásnak, racionális gondolkodásnak, konkluzív érvelésnek egy adott korban, továbbá, hogy miért változnak meg a racionalitás standardjai.” A tudásszociológia mint tudományelmélet, 50—1.

²¹ Ez a tétel összefügg Wittgenstein „finitizmusával”: azzal a nézetével, hogy egy szó vagy kifejezés adott jelentése nem határozza meg későbbi alkalmazásait. Vö. még D. Bloor: Wittgenstein: A social theory of knowledge. London, 1983.

²² Ez a megfogalmazás egyfajta relativizmust sejtet, melyet azonban a tudásszociológia „erős programja” — legalábbis részben — mégis elkerül. E kérdés tárgyalására azonban a jelen összefüggésben nincs mód.

²³ És talán megszívelhetjük Vekerdi László tanácsát is: „. . . ha valóban meg akarjuk érteni a tudományt s szerepét a társadalomban és történelemben, nem állhatunk meg a falszifikacionalizmus, empirizmus vagy racionalizmus többé-kevésbé sablonosított tudományképeinél, hanem sokkal teljesebb kontextusban, világképekkel, valóságokkal, mítoszokkal, babonákkal és áltudományokkal együtt, az emberi fejlődés teljes történeti dimenziójába ágyazottan kell vizsgálni. Nem tudománycentrikusan, hanem embercentrikusan.” (Vekerdi L.: A „falszifikációs módszertől” a „módszeres módszerelenségig”. In: A tudományfejlődés-elmélet problémái. A filozófia időszerű kérdései. Budapest, 1980. 113.)

Szent Amerigo = Szent Imre

Martin Waldseemüller geográfus 1507-ben javasolta, hogy nevezzék el a nyugati féltekén fekvő földrészt fölfedezőjéről, *Americus Vespucciról* *Ameriká-nak* azon az alapon, hogy *Europa* és *Asia* is latin nőnemű alak. Régi keletfi és széles körben elterjedt meggyőződés nálunk, hogy ez a keresztnév és így a földrész neve valamiképpen a mi *Emericus*-unkból származik.

Ha az ember a nagy, sok kötetes olasz és spanyol lexikonokat lapozza, és ennek a kérdésnek akar utánanézni, nem lehet azt mondani, hogy tagadják ezt az állítást. Egyszerűen semmit sem tudnak róla. A névtudományi munkák¹ pedig Vespucci keresztnévét az *Amalrich* germán névből eredeztetik; az *Emerico*-, *Emericus*-ról ebben a vonatkozásban szó sincs, sőt ezt is ugyanezzel a germán névvel hozzák kapcsolatba.² Sajnos nem tudom, hogy ez névtörténetileg (elsősorban olasz nyelvészeti szempontból) megalapozott tétel-e, vagy csak egyszerű feltevés. Ezért nem tudom cáfolni; ellenben megpróbálom más oldalról megközelíteni a dolgot, és igazunkat megvédelmezni.

Mint már említettem, a nevezetes utazó és földrajztudós, *Vespucci* (1453–1512) keresztnévének korabeli latin formája *Americus* volt, olasz formája pedig *Amerigo*, illetve *Amerigho* — általában az előbbi. Olaszul — nem latinul — van följegyezve a neve a firenzei Battistero afféle keresztelési anyakönyvében³ 1453. március 18-án, hétfőn. Eszerint *Amerigho* és *Matteo* az ő két keresztnéve, atyja *Nastagio* (*Anasztáz*), nagyapja szintén *Amerigho*. Ugyanezt a leszármazást igazolja Giuseppe Richa jezsuitának Firenze templomainak történetéről 1754-től 1762-ig megjelent 10 kötetes műve⁴ hozzátéve, hogy a dédapa, mint az apa, megint *Stagio* (*Anasztáz*).

Mint látjuk, a *Vespucci*-családban öröklődő név az *Amerigo*. Nem mondható, hogy gyakori név az akkori Firenzében, de tudunk néhány kortársról, akinek ez volt a keresztnéve. Közülük a legnevezetesebb *Amerigo Corsini* firenzei érsek (†1433), nagyjából kortársa az említett idősebb *Amerigo Vespucci*-nak, a felfedező nagyapjának. (Most csak mellékesen jegyezzük meg, hogy ő egy 1414-es latin nyelvű oklevélben nem mint *Americus*, hanem mint *Aimerigus de Corsinis* szerepel.⁵)

Látnivaló, hogy a kialakult kétnévűség korában vagyunk, és a felsorolt nevek keresztnévek. Az egyház, amely az ókorban teljes érdektelenséget mutatott a nevek tekintetében, és amely a középkor derekáig a névadás területén semmire sem kötelezte híveit, a XIV. századtól kezdte egyre inkább kívánni a keresztség alkalmával valamely szent névének felvételét. Különösebb erőlyre nem volt szükség, mert ez az előző száza-

¹ L. pl. Egger, Carolus: *Lexicon nominvm virorvm et mvliervm*. Roma, 1963². 15.

² Uo. 81.

³ Opera Santa Maria del Fiore, Firenze. Registri atti battesimali del Fonte di S. Giovanni di Firenze (1450–60), 94.

⁴ Notizie storiche delle chiese Fiorentine. IV. 26.

⁵ Richa i. m. V. 220–1.

dokban úgyszólván magától megvalósult. (A középkor vége felé kezdődik a védőszent tisztelete és a névnap ünneplése is.)

Ilyen körülmények közt el sem képzelhető, hogy egy ilyen előkelő, jómódú és Firenze vallási életében is kiemelkedő szerepet játszó családnak, mint amilyenek a Vespucciak voltak, a tagjai ne szentek nevét viselték volna keresztnévül. És ki az a szent, akit ott és akkor *Amerigo* néven ismertek? A mi Szent Imrénk. Van erre kétségtelen bizonyítékunk.

Firenze közelében van — ma ennek külvárosa — Ponte a Mensola. Temploma, illetve a mellette épült kolostor Szent Mártonnak van szentelve: *San Martino a Mensola*. Főoltárának képe — Wolf Rózsi fedezte fel és ismertette először 1930-ban — triptichon, amely minden bizonnyal az adományozó család tagjainak védőszentjeit ábrázolja: balról Szent Mária Magdolnát, Szent Miklóst és Szent Katalint, jobbról Szent Mártont, Szent Gergely pápát és Remete Szent Antalt. Középen magának a donátornak, Giuliano Amerigo Zatinak a védőszentjei: a Madonnától jobbra (a szemlélőnek balra) Szent Julianus, a másik oldalán pedig Szent Imre. Szerencsénkre a szentek neve is oda van írva. Ami bennünket érdekel: *Sco* (a többi esetekben is így rövidítve) *AMERIGHO D UNGHERIA* — és a dátum is *MCCCLXXXI Ottobre*. Hogy Szent Imre az ábrázolt szent, azt az ő életéből vett, lejjebb a predellán látható jelenet is bizonyítja: Feszület előtt térdel, mögötte imádkozik a jegyese, Szent István pedig nézi őket az ajtó résén át.

Mindez perdöntően igazolja, hogy a XIV–XV. századi Firenzének a számára az *Amerigo* név a magyar Szent Imrére utalt. A vitás kérdést így nézve nem lehet kétség a mi Szent Imrénknek és Amerika nevének a kapcsolatáról. Ám a vázolt gondolatmenet nem nyelvészeti fejtegetés semmit sem mond ki arról, hogy hogyan lett a magyar földön kialakult névből, illetve annak latinósított alakjából az olasz *Amerigo*, illetve ennek latinósított formája, az *Americus*. (Valószínű, hogy névkeveredés történt a magyar és a nyugati nyelvészekről hangoztatott *Amalrich* germán név között.) Az is további kutatást igényelne, hogy Szent Imre kultusza hogyan, mikor, milyen mértékben terjedt el hazánk határain kívül, így elsősorban Itália földjén.

Fekete Antal

Népetimológias névalakulatok Kunszentmárton XVIII–XIX. századi anyakönyveiből

A névtan tudományának még az avatottabb művelői közül is sokan vélekednek úgy, hogy a kételemű személynevek kialakulása és megszilárdulása a XVI–XVII. századra az alsóbb néprétegek körében is befejeződött, ezért aztán a családnevek későbbi változását kevésbé vizsgálják.

A Kunszentmárton anyakönyveiben található nevek névélettani szempontú vizsgálata arról győzött meg, hogy ott — és minden bizonnyal más, településtörténeti szempontból hasonló helyeken is — később is változik a nevek jelentős része, és mert ezek a változások az utóbbi 300 évben történtek, már írásban, összefüggésükben vizsgálhatók.

Nem is lehet ez másként, hiszen a XVIII. században és a XIX. század elején a történelmi Magyarország legészakibb megyéiből (Trencsén, Turóc, Árva, Liptó, Szepes, Sáros stb.) az Alföldre települő, többségükben szlovák, kisebb számban lengyel parasztoknak, német, morva kereskedőknek, iparosoknak, az erdélyi vidékekről érkező vlach pásztoroknak, örmény kereskedőknek, a letelepülő zsidóknak stb. nem volt mindig családnevük, vagy ha

volt is, az új közösség nem fogadta el, mert sokszor ki sem tudta ejteni. Talán a név viselője sem ragaszkodott nevének eredeti alakjához, mert titkolni akarta származását, hisz akadályozta a beilleszkedésben, már kivívott társadalmi rangához nem tartotta méltónak.

Az anyakönyvezés bemondás alapján történt, s a szomszéd, ismerős; bába természetesen azt a nevet mondta be, amelyen a bejegyzettet emlegetni szokták, ezért aztán némelykor a névváltozatok tömege mutatható ki ugyanazon személyre, s olykor éppen ezen változatok valamelyike rögződött, vált „ősi” magyar névvé.

Az itt következő névalakulatokat a szakirodalomban a népetimológiás jelenségek körébe sorolják. A közösség a számára jelentéssel nem bíró hangalakot a népetimológiával úgy formálja, hogy az jelentsen valamit.

A szlovák *stoklas* ~ *stoklasa* 'gabonarozsok (*Bromus secalinus*)' növény-névből magyarázható *Sztohlás Károly* (1773) családnéve. Érdekes azonban, hogy a szlovák nyelvet otthonról beszélő Dobrosi Dénesné kartársnőm e név alapjának a szintén szlovák *stokráska* 'százszorszép (*Bellis perennis*)' virágnevet gondolta. E családnévnek a következő változatait találtam: *Stoklása* (1774) ~ *Sztochosz* (1777) ~ *Szász* (1784) ~ *Ezer Kalas* (1774) ~ *Száz* (1776) ~ *Százkalász* (1778) ~ *Sok* (1811)? ~ *Kalász* (1783) ~ *Kalászska* (1811) ~ *Kalászký* (1803) ~ *Halász* (1790) ~ *Kárász* (1782). A változatok sokaságában azt a szándékot kell látnunk, hogy a közösség a számára legalkalmasabb névalakot keresi. Végül a *Tóth* név rögződött.

Hruby János lánya házasságot köt 1761-ben, de rendszeresen *Rubin*, *Rubint Anná*-nak születnek gyermekei a házasodáskor bejegyzett apától. A szlovák *hruby* szó jelentése 'vastag'.

A *Dropa* ~ *Tropa* családnév előzménye lehet a szlovák *drob* 'apróság' jelentésű főnév (Kiss Lajos közlése), én inkább a szlovák *drop* 'túzok' madárnévre gondolok. Ennek a névváltozatnak mintegy 40 évig (1775–1815 között) gyakran található *Topa* alakja is, 1820-ban pedig *Roka*.

Hirgus János (1773) már korábban is szerepel *Horgosként* (1764), lánya pedig *Horgas* (1788). *Novotta Rozália* (1815) korábban *Nóta* (1814); *Mendrál Mária* (1778) *Hernád* (1780) lesz. A *Kaló* (1720) családnévet *Kalpag*-nak (1725) ~ *Kalapos*-nak (1733) alakítják, de itt az sem zárható ki, hogy viselője kalpagot, kalapot is árult, hiszen kereskedő (görög) volt.

Gyakran változnak népetimológiával a közösség számára ismeretlen helynévből származó családnévek. A *Borsik*-ből (1805) *Borsa* (1813) ~ *Borsó* (1820) válik; a *Gedei*-ből (1801) *Gedvai* (1826) ~ *Geda* (1813); a *Maczonkai*-ből (1749–1772) *Maczy* (1755) ~ *Maczó* (1752) ~ *Maczkó* (1758); a *Kaszavits*-ből (1799) – e családnév *Kasza*-tővét az egykori Trencsén megyei *Kasza* kisközség nevéből származtatom – *Kaszaviszi* (1827) ~ *Kasznyi* (1828) ~ *Kaszlis* (1831); a *Murányi*-ből (1763-től) *Muhar* (1802); a *Paraszakai*-ből (1763) *Poroszkai* (1767) és *Poroszlay* (1778); a *Profetzkai*-ből (1834) és *Pruszkai*-ből (1827) *Pruszlík* (1834); a *Sávoiyi*-ből (1763) *Savó* (1757); a *Szbirovszki*-ből (1770) *Bizovszki* (1774) ~ *Bisztongy* (1776) ~ *Pisóczki* (1824) s ebből *Pisa* (1788); a *Viglás*-ből (1826) *Villás* (1828); a *Stibrik*-ből (1825) ~ *Zsibrita*-ből (1792) *Ibrik* (1795). Minden bizonnyal a Nyitra megyei *Sissó* helynévből származik a *Sisah* (1805) ~ *Sisak* (1828), hiszen van *Sissay* (1810) alakja is; íráshiba is lehet a *Gutai* (1731-től) *Guta* (1776) változata.

A csak szórványosan jelentkező adatok nem teszik lehetővé a vitathatatlan etimológiát, de talán mégsem járunk távol a helyes magyarázattól, ha

a *Mondok* (1764) ~ *Mongyik* (1776) névalakulatokat a *Mándok* helynévvel hozzuk kapcsolatba (lehet szavajárási név is); a *Karvas* (1771–1800) nevet, amely később *Vas*-sá is rövidült, a Zólyom megyei *Alsó-* vagy *Felsőkarvacz* helynévből származtatjuk, a ma is élő *Meleg* családnevet pedig a *Mellek* Bars megyéből.

A népetimológiás alakok létrejöttében nagy szerepet játszik az az igény is, hogy olyan típusú név keletkezzék, amelyből viszonylag sok van. A kisnemes *Wladár András* (1744) neve *Ladányi*-vá (1760) alakul, egyik utóda pedig 1803-ban *Zsadány*. A szlovák *vladár* jelentése 'uralkodó'. Szlovák főre (*hlad-*) vezethető vissza a *Halada* (1796) is, amelynek található *Vadlaki* (1780) változata is. A cigány *Puzma* (1810) ~ *Pusama* (1839) *Pusamay*-vá (1831), végül *Pozsonyi*-vá (1839) alakul, a lengyel jövevény *Kalimbák* (1736) neve pedig *Kalifai*-vá (1752).

Ha nem tudják a teljes névalakot jelentést hordozóvá tenni, megelégednek annak egy részével is: *Klein Pint*-et (1741) írnak a korábbi *Klempin* (1740) helyett, amely a német *Klempner* 'bádogos' jelentésű szóból származik; *Kéklóvics*-ot (1812) a *Klinkovics* (1792) helyett; s a bajorországi *Pettenkofen* helységnév származéka az anyagomban található *Pettenkuffer* (1762) ~ *Pettenkoffer* (1764) ~ *Pethnikuffer* (1762) serfőző családneve (szintén Kiss Lajos közlése, akinek itt köszönöm meg lektori megjegyzéseit).

Tudálékosan elemző írásnak látszik a *Kis Marky* (1797) írása az általános *Késmárky* helyett.

Nem dönthető el, hogy a *Reltegh* (1812) és *Retek* (1814) váltakozása ide tartozik-e, mert fordítás is lehet: a német *Rettich* jelentése ugyanis valóban 'reték (*Raphanus sativus*)'. A németben otthonos *Mayer* ~ *Meier* név *Majerin*-né (1779) ~ *Majorinó*-vá (1778) válik, mert anyakönyvünkben nőt jelöl.

A horvát vagy szerb *Draž* családnév lehet az előzménye a Kunszentmártonban 1733-ban feljegyzett *Drás*-nak ~ *Darás*-nak (1735), illetve *Rádás*-nak. A *Rádás* napjainkig az egyik *Tóth* nevű család ragadványneve 'ráadás (*Draufgabe*)' jelentésben.

Néha éppen az alakok változatos sokasága miatt nehéz a pontosabb származtatás. A *Kubason* (1823) a következő fontosabb alakokban fordul elő: *Kubucz* (1755) ~ *Kupis* (1751) ~ *Kupecz* (1759) ~ *Gubó* (1799). A magyarázatot nehezíti, hogy volt Trencsénben *Kubási* nevű település, de a *Jakab* keresztnév szlovák alakja is *Kubó*.

Még az ismert családnevek is változhatnak. A *Márkus* (1758–) családnévnek ilyen alakulatait találtam: *Markoss* (1778) ~ *Máros* (1787). Kérdés azonban, hogyan hangzottak ezek az alakok, és a bejegyző milyen jelentésre gondolt. Ide tartozik a *Karkus* (1734) ~ *Karikás* (1742) is.

Már állami jóváhagyással történhetett a következő névváltozás: az 1852-ben nősülő *Gersenbrandt József* lánya 1877-ben *Gemesbernát Terézia* néven megy férjhez.

E névalakulatok elemzése során hasznos településtörténeti, nyelvtörténeti, néprajzi stb. tanulságokat vonhatunk le, másrészt a fenti példák is jól bizonyítják népünk névalkotó találékonyságát, gyakran humorát, de arra is utalnak, hogy magyarnak vélt névanyagunk egy részének alapját a körülötünk élő — most már bennünk is továbbélő — nemzetiségek szolgáltatták.

Kakuk Máttyás

Nyelvművelő cikkek sajtószemléje 1975—1976

Ez az összefoglalás folytatása a Nyr. alábbi évfolyamaiban megjelent szemléknek: 1953: 229—35; 1954: 26—33, 191—6; 1955: 242—6, 359—65, 466—73; 1956: 161—73, 381—6; 1957: 496—503; 1961: 356—65; 1963: 477—89; 1967: 80—91; 1969: 147—59; 1972: 105—30; 1975: 95—110; 1976: 479—98; 1981: 236—51; 1984: 108—26.

38 újságból 902 közleményt dolgoztunk föl. Megosztásuk a következő (zárójelben a továbbiakban használandó rövidítés, utána az 1975-ben és az 1976-ban megjelent nyelvi cikkek száma):

a) *N a p i l a p o k*: Esti Hírlap (EH — 49 — 51), Magyar Hírlap (MH — 26 — 37), Magyar Nemzet (MN — 37 — 19), Népszabadság (Nszb — 10 — 12), Népszava (Nszv — 18 — 6); Észak-Magyarország (ÉM — 3 — 0), Dél-Magyarország (DM — 63 — 28), Hajdú-Bihari Napló (HBN — 30 — 15), Kisalföld (Ka — 4 — 7), (Veszprémi) Napló (N — 7 — 22), Somogyi Néplap (SN — 10 — 8), Vas Népe (VN — 1 — 0)

b) *H e t i l a p o k*: Élet és Irodalom (ÉI — 8 — 6), Élet és Tudomány (ÉT — 95 — 97), Hétfői Hírek (HH — 3 — 4), Magyar Ifhúság (MI — 1 — 0), Magyarország (M — 18 — 10), Rádió- és Televízióújság (RTv — 13 — 18)

c) *F o l y ó i r a t o k*: Alföld (A — 0 — 1), Életünk (É — 0 — 0), Jelenkor (J — 3 — 0), Kortárs (Kt — 0 — 1), Kritika (Kr — 23 — 9), Napjaink (Nj — 0 — 2), Palócföld (P — 1 — 2), Tiszatáj (Tt — 0 — 0), Valóság (V — 5 — 4)

d) *S z a k l a p o k*: Gyorsírók és Gépirók Lapja (GyGL — 2 — 1), Könyvtáros (Kv — 0 — 2), Közalkalmazott (Kal — 0 — 1), Köznevelés (Kn — 12 — 9), Magyar Pedagógia (MP — 0 — 1), Magyartanítás (Mt — 13 — 8), Magyar Tudomány (MT — 15 — 10), Műszaki Élet (MÉ — 5 — 0), Népművelés (Nm — 20 — 13), Pedagógiai Szemle (PSz — 3 — 2), Typographia (T — 0 — 0).

1975-ben 497, 1976-ban 405 cikk jelent meg. E nagy mennyiség miatt szemlénkben külön nem foglalkozunk azokkal a rövidebb írásokkal, hírekkel, amelyek a nyelvművelés szempontjából kevésbé fontosak, vagy egyedi voltak miatt nem illeszkednek témáink sorába. Töröltük a nyelvészeti munkák ismertetésével kapcsolatos utolsó fejezetet.

Az anyaggyűjtést Novotny Júlia irányította, az összeállítás Zimányi Árpád munkája.

I. A nyelvművelésről általában

Grétsy László kimerítően válaszol arra a kérdésre, hogy van-e foganatja a nyelvművelésnek (ÉI 1975. máj. 3. 1). — Hajdú Péter bemutatja a 25 éves Nyelvtudományi Intézet tevékenységét, újabb terveit (MT 1975. 199), és beszámol az Akadémia közgyűlésére való fölkészülésről (MT 1976. 257). — A DM hasábjain Végh J. Mihály részletesen elemzi nyelvünk három évtizedes változásait (1975. jún. 29. 7), és társadalmi ügynek nevezi a valódi nyelvművelést (1975. ápr. 27. 7).

A nyelv és a társadalom összefüggését többféleképpen is megközelítik. Bárczi Géza szerint egész műveltségünk anyanyelvünkön alapszik (Kn 1975. 2. 3). — Ugyanerről a témáról ír Sebestyén Árpád (HBN 1975. ápr. 13. 9) és Szabolcsi Anna (Kn 1976. 35. 12). — Az MTA másfél évszázados nyelvápoló munkásságáról közöl összegzést Benkő Loránd (MH 1975. jún. 28. III) és Szabolcsi Miklós (M 1976. máj. 9. 23). — A nyelv-művelés hatását, eredményeit mutatja be Szántó Jenő (Nszb 1976. márc. 21. 8). — Bernáth László az előbeszéd fontosságára hívja föl a figyelmet (EH 1976. márc. 19. 2).

Néhány cikk érinti az általános nyelvészet témakörét, valamint szemlélteti a nyelvészet és más tudományágak egyre szorosabb kapcsolatát. Olvashatunk a nyelv-hasonlításról (Hary Györgyné; V 1976. 10. 94), a szociolingvisztikáról (Kelemen János; V 1976. 1. 113), a szövegtanról (Erdei Grünwald Mihály; M 1976. febr. 8. 26 és Nagy Ferenc; Kn 1976. 11. 9). — Két cikk bizonyítja a matematika és a nyelvészet összefüggéseit (Trencsényi Tamás; Nszv 1975. ápr. 4. 24 és Papp Ferenc; Kn 1976. 14. 11), és megtudhatjuk, hogyan alkalmaznak nyelvészeti módszereket a kriminálisztikában (Nagy Ferenc; MN 1975. jan. 12. 13).

II. Kiejtés

A helyes kiejtés és a szép magyar beszéd követendő példának terjesztésében fontos szerep jut a rádióknak, a színházknak. Nem véletlenül bemondók és színművészek a jó ügy szolgálatának élharcosai. Péchy Blanka vállalta az azóta már mozgalommá nőtt „Beszélni nehéz” című rádióműsor megszervezését és vezetését, amiről két cikket írt (RTv 1975. 4. 6 és RTv 1976. 9. 2). — A sorozatra hamar fölfigyelt a DM (T. L.; 1976. szept. 3. 5). — Bánffy György bírálja egyes színészek érthetetlen beszédét (MH 1975. márc. 29. III). — Fischer Sándor a nyilvánosan megszólalók felelősségét hangsúlyozza, majd példákkal ecseteli a beszédromlást (EH 1975. júl. 8. 2). — Bózsöny Ferenc rádióbemondó arról nyilatkozik, hogyan kell ügyelnünk a helyes magyarságra és az idegen szavak kiejtésére (EH 1975. máj. 23. 4). — Kiskalmár Éva tévébemondó a hangsúlyozás nehézségeit és buktatóit mutatja be (MH 1975. okt. 23. 6). — A rádió és a tévé riport-alanyainak beszéde gyakran érthetetlenül gyors, hadaró. Vajon a rohanó élet tehet erről? — teszi föl a kérdést Kálmán Béla (MN 1976. nov. 14. 13).

A tévében hallott idegen nevek (pl. *Brescia*, *Ecevit*) kiejtéséről írnak a következő cikkek: Szombathy Viktor: MH 1975. máj. 24. III; (-nt): Nm 1975. 4. 38; Ivanics Mária; ÉT 1975. 3. 105; Ladó János; ÉT 1976. 22. 1014. — Az idegen eredetű betűszók, rövidítések kiejtését (*BBC*, *CGT*) a magyar nyelv szabályaihoz kellene igazítani (Rozslyai György; ÉT 1976. 24. 1133). — Sok nehézséget okoznak az angol szavak (Ungvári Tamás: RTv 1975. 5. 5 és Földényi; RTv 1976. 41. 8), de gyakori a pontatlanság olyan, közkeletű idegen szók esetében, mint pl. a *meteorológia*, *kooperál*, *koordinál*, *ideológia* (Kálmán Béla: ÉT 1975. 44. 2096).

Az ÉT — amely mindig kiemelkedő nyelvművelő tevékenységet végzett — új sorozatot indított 1975-ben „Hogyan írjuk — miképp mondjuk?” címmel. Botos Imre tollából másfél év alatt 50 kiejtési magyarázatot olvashattunk. Csupán példaként néhány időszerű név: *Berlinguer*, *Martin Dzur*, *Le Duan*, *Thatcher*. Szerepeltek még földrajzi nevek és nyelvünkbe újonnan érkező angol közszók.

Az MN rovatában vita bontakozott ki a zárt é használatáról még 1974 utolsó negyedében. A lezárás után a két év alatt mindössze egyetlen cikk foglalkozott ezzel a témával, mintegy utóhangként számol be a hang tanításáról (Gerencsér Éva: MN 1975. febr. 9. 13).

A tánadalénekesek dalszövegkiejtése nem megfelelő, mert sokszor elnyelik a hosszú magánhangzókat és hadarnak (Szombathy Viktor: ÉT 1975. 40. 1910). — Az MTA támogatásával fizikusok kutatják beszédhangjainkat (Tarnóczy Tamás: MH 1976. márc. 6. 6). — Csupán egy cikk szól a nyelvjárásokról, ebben Szabó Károly a mai palóc sajátosságokat taglalja. Hatásuk az ország beszédkultúrájára pozitív és negatív (P 1976. 2. 23). — A következő szavak kiejtéséről és helyesírásáról esik szó: *Széchenyi*, *Cházár*, *Dessewffy*, *Wesselényi* (Kálmán Béla: ÉT 1975. 1. 18), *Rákóczi*, *Bartha* (Pásztor Emil: ÉT 1976. 17. 814), *Roosevelt* (Péter László: DM 1976. okt. 26. 4).

Tábori András tanácsokat ad a helyes lélegzetvételtől (RTv 1975. 8. 5). — Szoros kapcsolatban van ezzel a mondatok tagolása. Néhány félreértelmezhető példát mutat be T. Lovas Rózsa (MH 1976. aug. 14. 6). — A hanglejtési hibák már fölsem tűnnek napjainkban — állapítja meg Péchy Blanka. Sajnos túl nehéznek bizonyul az írásjelek érzékeltetése (MN 1975. jan. 18. 7). — A felszólító mondatok kérdő hanglejtését helyteleníti Szende Tamás (MN 1975. dec. 14. 13). — A metró hangosbeszélőjén naponta megfigyelhető hangsúlyozási hibákat pellengérez ki Kovalovszky Miklós (MN 1975. nov. 7. 7).

Többen kifejtik azt a gondolatot, hogy egyes felnőttek a gyermekek beszédét utánózzák. A szabálytalan kiejtés mellett találkozhatunk hibás nyelvtani szerkezetekkel, mindez azonban árt a beszélni tanuló kisgyerekeknek (Mizser Lajos: KM 1975. nov. 1. 6). — Az SN cikkírója gügyögőknek nevezi azokat, akik a beszélni tanulók mintájára elnyelik a hangok egy részét: „Négyéa kukoricát — négyért a kukoricát” (I. L.: 1975. aug. 30. 5). — A gyermek beszédhibáit logopédus segítségével minél hamarabb orvosolni kell, ajánlja Palotás Gábor (MH 1975. febr. 8. III). — G. Tímár György kifogásolja a fiatalok túl hangos beszédét. Ezzel szemben naponta azt is tapasztalja, hogy az iskolában érthetetlenül halk a tanulók felelete. „Egy magyartanár jegyzetfüzetéből” címmel sürgeti a helyes artikulációt, a szavak teljes kiejtését (MH 1975. júl. 5. III).

III. Szókincs

A gazdag cikkanyag felöleli a szókincstan minden területét. Általános kérdésekkel foglalkozik az EH: áttekinti szókészletünk nagyságát és rétegződését, meghatározza a lexikai egység fogalmát (szerző nélkül: 1976. márc. 27. 3). — Ugyanerről, valamint az egyéni szókincs terjedelméről közöl fejtegetést az N (szerző nélkül: 1976. aug. 15. 5).

1. Szaknyelvek

Az EH szól az elektronika terminus technicusairól (szerző nélkül: 1975. jan. 23. 6), megmagyarázza a legújabb kémiai elemek nevének eredetét (Gauser Károly: 1975. jan.

28. 4), beszámol a szabványosítás és a műszaki nyelv kifejezéseinek egységesítéséről (cs. b. j.: 1976. nov. 30. 4) és a jövőkutatás szaknyelvéről (szerző nélkül: 1976. dec. 22. 6). — Nyelvújító pályázatot hirdetett a Magyar Kereskedelmi Kamara a piacszervezés és kapcsolatos idegen szók magyartására. A kezdeményezés nem hozott lényeges változást, hiszen egy évtized elteltével is gyakorta találkozunk ezekkel a kifejezésekkel: *marketing*, *public relations*, *image* (szerző nélkül: MN 1975. ápr. 22. 9). — További példák bizonyítják, hogy ez a téma az érdeklődés homlokterébe került: írt róla az EH (szerző nélkül: 1976. dec. 11. 6), és kifejtette gondolatait Pusztai István. Szerinte nem lenne szabad megengedni, hogy a sokakat érintő terület csupán keveseknek legyen érthető, mivel elszaporodtak az idegen szavak (MH 1975. aug. 23. 6).

Pusztai István tanulmányozta az ü z e m e k n y e l v é t. Elemezte az öntészek (MH 1976. nov. 20. 6) és a motorszerelők szókészletét (MH 1975. nov. 22. 6). Utóbbi cikkében szemlélteti a jól sikerült szaknyelvi metaforákat, amelyek műszaki nyelvünk virágai. — Kolozsvári Grandpierre Emil úgy látja, hogy a szakmai nyelv eltávolodik a köznyelvtől (Kr 1975. 11. 12). — Azonban másként vélekedik erről Földesi József: ő a két nyelvi réteg gyors összefonódásával jellemzi korunkat. A politikai és a közgazdasági szakkifejezések hamar megjelennek a mindennapok szóhasználatában (MH 1975. aug. 17. 5). — Kolozsvári G. E. szabászati nyelvről szóló fejtegetése (Kr 1975. 10. 6) bírálatot kapott, mivel Török Gábor vitába száll több megállapítással (DM 1975. dec. 7. 8).

Keszeg József fölhívja olvasóit a vezetéstudományi szakszókészlet magyarosítására (MÉ 1975. 1. 6). — Bozsik Valéria javaslatokat tesz, és a szakfordítás nehézségeit elemzi (MÉ 1975. 14. 7). — Keszeg József újabb cikkben igyekszik meggyőzni a szakembereket arról, hogy az idegen kifejezések helyett magyar elnevezéseket használjanak (MÉ 1975. 17. 7).

2. Idegen szavak

Szilágyi Ferenc a megfelelő stílusértékű magyar szó használatára biztat az idegennel szemben (MN 1976. dec. 12. 13). — Nyirkos István arra keres választ, hogy miképp lehet a magyar megfelelőt szélesebb körben terjeszteni (HBN 1975. ápr. 13. 10). — Az idegen szavak fölösleges használatáról olvashatunk Gábor István tollából (Kn 1975. 39. 7) és az ÉM hasábjain (hej: 1975. máj. 25. 4). — Kovalovszky Miklós példáit a vendéglátás és a szórakozás köréből meríti. Szállodák, éttermek, zenekarok idegen nevét sorolja és sokallja (MH 1975. aug. 9. 6).

Az ÉT hét írása illik témánkhoz. Kemény Gábor fölveti a szómagyarító pályázatok lehetőségét, és megállapítja, hogy nem az idegen szavak elleni harc a nyelv művelés legfőbb feladata, bár sok a tennivalónk (1976. 1929 és 2234). — Kifogásolják a következőket: *ulminisztráció* (Huszár Ágnes; 1975. 881), *komplex* (Kronstein Gábor: 1976. 861), *poloveci* (táncok) (Kálmán Béla: 1976. 1005), *Alpesek, annalesek* (May István; 1976. 1478), *stand, puceráj* (Szilágyi Ferenc: 1976. 2174). — Példák más lapokból: *infrastruktúra* (Péter László MN 1976. jún. 13. 7), *shop, shoppingol* (szerző nélkül: ÉI 1976. 51. 9). — Vajk Vera más témák mellett említi az idegen szavak használatát (Nszv 1976. márc. 21. 8). — Rada Tibor hibáztatja a *black-box*-nak *fekete doboz*-ként való fordítását (MÉ 1975. 8. 7).

A M lapjain közérdeklődésre számot tartó írások vallanak a nyelv művelő terület népszerűségéről: Karácson Jenő: 1975. márc. 23. 31; Szalkai Pál: jún. 8. 31; K. M.; aug. 24. 31; Fischer Sándor: 1976. ápr. 25. 21; Kiss Márió: júl. 4. 31.

3. Rövidítések

E. Kiss Sándor cikkei a m o z a i k s z a v a k alkotásának módjait mutatják be (HBN 1975. márc. 1. 5 és ápr. 19. 5). — A túlságosan is elszaporodó rövidítések között számos furcsa vagy rossz hangzású található, pl. *BÉKÖT, TOVAFÉM, MŰKI, MAK* (szerző nélkül: EH 1975. máj. 26. 5). — A betűszók kiejtését és helyesírását foglalja rendszerbe Molnár József (RTv 1975. 6. 9).

4. Nevek

a) s z e m é l y n e v e k. Családneveink nagy része mesterségek emlékeit őrzi (Mizser Lajos: ÉT 1975. 59). — Bedecs Éva ismerteti a nők névviselési szabályait (M 1976. 7. 29). — Női utónevek jelentését tudhatjuk meg az SN-ből (B. I.; 1976. márc. 15).

8). — Czippán György beszámol arról, hogy változnak a naptárba kerülő nevek (HH 1975. ápr. 6. 6). — Ugyanó részletesen áttekinti a névváltoztatás és -magyarosítás történetét, szokásait, szabályait (M 1975. júl. 20. 24). — Hajdú Mihálynak a becenevekről szóló munkásságát három lap ismerteti (EH 1975. jan. 29. 12; DM 1975. febr. 4. 4 és SN 1975. febr. 5. 5). — A Péter és a Pál beceneveiből származó családneveket Mizser Lajos gyűjtötte össze (ÉT 1976. 894). — A *Soós* elválasztását hibáztatja Pásztor Emil (ÉT 1976. 1101). — Ladó János tanácsokat ad az utónév kiválasztásához (EH 1976. aug. 14. 2). — A HBN azt fejtegeti, hogy az írók miként keresztelik el hőseiket műveikben (— y —: 1975. ápr. 13. 11). — Az idegen eredetű, ritkább utónevek elterjedését nehezményezi a DM (Sz. M.: 1976. nov. 21. 8). — Olvashatunk a német névadás divatjáról (Polgár András: EH 1976. okt. 27. 6) — Végül két jelentésmagyarázat: *Bertalan* (Mizser Lajos: ÉT 1975. 823), *Hankó* (Ladó János: RTv 1976. 38. 9).

b) földrajzi nevek. A nyelvészeti és helytörténeti értékű földrajzi névgyűjtésről számol be a Veszprém megyei N (Molnár Zoltán: 1976. ápr. 14. 4 és Hoffmann Sándor; 1976. ápr. 28. 6). — Palkó István a Szombathelyi Tanárképző Főiskoláról irányítja a megyéjükben folyó gyűjtést (EH 1975. ápr. 3. 16). — Ugyanezzel a céllal alakult a város honismereti bizottsága (szerző nélkül: EH 1976. dec. 30. 2). — Kovalovszky Miklós a Tolna megyei névgyűjtés kapcsán mondja el gondolatait a mozgalom jelentőségéről (ÉI 1975. jún. 7. 1). — Hasonló értékmérés kezdődik Kecskeméten is (szerző nélkül: EH 1976. máj. 19. 8). — Szegeden a régi városrészek nevének megőrzésére buzdít Péter László (DM 1976. nov. 21. 6).

Etimológiai magyarázatok és egyéb névtani kérdések: *Szovát* eredete (Juhani Nagy János: HBN 1976. júl. 13. 5), magyar helynevek keletkezése (szerző nélkül: EH 1976. dec. 9. 4 és Csorna Béla: DM 1976. dec. 28. 4), legrövidebb nevű hazai településeink szófejtése (Sz. T.: DM 1975. jún. 28. 4), a *Lóczy-temető* elnevezés magyarázata (Kecskés Tibor: N 1976. jan. 7. 4), új városrészek megnevezése (A. Kovács Tamás: EH 1976. dec. 10. 4), a *bolív*—*bolíviai* helyessége (Takács Géza; MH 1975. júl. 12. III).

A hasonló vagy azonos megye-, megyeszékhely- és folyónevek összefüggését idézi föl Szilágyi Ferenc (ÉT 1975. 974). — A lap egy másik cikkében Vásárhelyi Tamás arra hoz példát, hogy mikor nem kell lefordítani az idegen tulajdonneveket (1975. 662). — Híres emberek doktorátusát is kiteszik a róluk elnevezett intézmények neve elé. Ezt a gyakorlatot helyteleníti Szabó Ernő (Nm 1975. 4. 34).

c) egyéb nevek. Az új utcanévrendeletet ismerteti Pethes Sándor (HH 1976. ápr. 5. 5). — Vele kapcsolatos véleményeknek ad nyilvánosságot az M (Szakolyi Endre: 1975. jún. 8. 20 és Nagy Károly; 1975. aug. 10. 31). — Az *Őrs vezér tere* elnevezést nyelvtörőnek minősíti az EH glosszafője (A. Kovács Tamás: 1975. jan. 18. 5).

Az intézménynevekben föllelhető helyesírási hibákat javítja ki Hernádi Sándor (ET 1976. 2530). — A hosszú és bonyolult megnevezéseket kifogásolja Kovalovszky Miklós (MH 1976. júl. 31. 6).

Huszár Ágnes jellegzetes állatneveinket idézi föl (ÉT 1976. 1316). — Feledésbe merülő virág- és növénynevekről szól Márkus Zoltán (N 1976. máj. 19. 5).

5. Szóalkotásmódok

Az elmúlt három évtized politikai, társadalmi és tudományos változásai új szavainkban is tükröződnek. Végh J. Mihály bőséges példaanyagot mutat be ennek szemléltetésére (DM 1975. júl. 27. 7 és aug. 24. 8). — A túlságosan hosszú szavakról megállapítja, hogy az új szónak nem kell meghatározást tartalmaznia, hanem elég megneveznie a fogalmat (DM 1976. febr. 29. 8). — Grétsy László szerint a nyelv gazdagodásának fő forrása az ifjúság nyelve (HH 1976. márc. 29. 3), és a televíziónak is sokat köszönhetünk

új szókapcsolatok közismertté válásában (RTv 1975. 15. 6). — Az MH foglalkozik a jelöletlen szóösszetételekkel (Szilágyi Ferenc: 1976. jan. 10. 6), a logikátlanak tűnő kifejezésekkel (Kovalovszky Miklós: 1976. febr. 14. 6) és az igeképzéssel (Szilágyi Ferenc: 1976. jún. 5. 6). — Nyelvi infantilizmusnak nevezzük azt az új szóképzési divatot, amikor közneveinket gyermeknyelvi hatásra agyonbecézzük, pl. *Balcsi, szabi, hüsi* (-k: EH 1976. máj. 13. 8).

IV. Szavak jelentése és használata

A jelentéstan kapcsolatos cikkek száma elég nagy, megközelíti a 120-at. Az ÉT több írását szenteli ennek a témának: Mizser Lajos bemutatja a jelentéstudást (1976. 515), a túlzott sűrítést (uő: 1976. 1905), Novotny Júlia pedig az *olaj* szó egyre terebélyesedő családját (1975. 1365), Hernádi S. Kálmán a játékos szóteremtést veszi szemügyre (1975. 2462).

1. Szótörténet

A *szendvics* és a *bojkott* eredetét mutatja be az SN (szerző nélkül: dec. 28. 8). — Berzsenyit olvasva Szilágyi Ferenc elgondolkodik az *ácsorog*, a *cimbora* és néhány egyéb szó múltján (MH 1976. okt. 9. 6). — Lőrincze Lajos a *borravaló* szavunkról ír (MN 1975. febr. 9. 13). — Ugyanő elemzi a *metssze* és a *messe* különbségét, kialakulását, és megállapítása szerint napjainkban már inkább csak az első alak tekinthető helyesnek (MN 1975. ápr. 13. 13). — Tompa József a múltunkban kutat, amikor a *szittyá* elnevezésünket vizsgálja (MN 1975. aug. 10. 13).

Börcsök Vince népünk hagyományvilágát igyekezett összefoglalóan föltárni háromrészes sorozatában. Ezzel hozzájárult tájnyelvi szavaink, szólásaink megismertetéséhez, megőrzéséhez (DM 1975. szept. 13. 4; okt. 18. 4 és okt. 29. 5). — Kiss Lajos főként szláv eredetű jövevény- és tükörszavaink származásának felderítésével és jelentésmagyarázatával foglalkozik (DM 1975. jún. 21. 4). — Az ÉT a következő szavak kialakulását követi nyomon: *bölcsselem* (Mizser Lajos: 1976. 518), *tallér* (Posgay Ildikó: 1976. 1430), *meghibásodik* (Tiszamarti Antal: 1976. 1620), *bajorka*, *lengyelke*, *tatárka* (Ladó János: 1976. 1677). — Honnan származik a *pacák*? A szó múltját Kiss Lajos fedi föl (EH 1975. febr. 21. 4). — A *Waterloo* helynév latin eredetű utótagjáról Szerb Elek és Vittay Győző mond véleményt (M 1975. 9. 31).

2. Szólásmagyarázat

Régi közmondást elevenít föl Végh J. Mihály (DM 1975. nov. 2. 7). — Olvashatunk a szüreti időszak bölcs mondásairól (szerző nélkül: EH 1976. nov. 4. 4). — Manapság is időszerűek a munkával kapcsolatos szólások (szerző nélkül: DM 1976. jan. 9. 8). — Raisz Rózsa arra figyelmeztet, hogy meg kell tanulnunk szólásaink pontos jelentését és hangulati értékét (ÉT 1976. 2037). — Egyes szavak köré csoportosuló szólások: *kutya* (Rozslyai György: ÉT 1975. 2264), *macska* (Varga Katalin: ÉT 1976. 1246), *csillag* (Heltainé Nagy Erzsébet: ÉT 1976. 2485). — Történelmi vonatkozású szólásaink magyarázata sokszor érdekfeszítő (Sándor Györgyné: RTv 1975. 18. 3).

3. Jelentésmagyarázat

Az ÉT rovatában gazdag jelentéstani anyaggal találkozunk. Az alábbiakat mind ez a lap dolgozta föl: *nőm — nejem* (Tiszamarti Antal: 1975. 333), *őnjáró* (Fekésházy

Géza: 1975. 460), *legoptimálisabb* (Horváth István: 1975. 1187), *karambol*, *éllovas* (Mizser Lajos: 1975. 1814), *darab — egész* (Tiszamarti Antal: 1975. 2167), *egyhangúan* (Tompai József: 1976. 9), *szentjánoskenyér* (Erdélyi Sándor: 1976. 322), *intendáns* (É. Kiss Sándor: 1976. 351), *szolgálatom* (Szombathelyi Viktor: 1976. 1166), *pamflet* (Kálmán Béla: 1975. 551), *a gyerek — gyermek* stílári és hangulati különbsége (Rozsly György: 1976. 2447).

Az MN hasábjain megjelent témák: az étkezéssel kapcsolatos kifejezések jelentés-tana (T. Lovas Rózsa: 1975. jan. 12. 13), *kerület* (Péter László: 1975. márc. 9. 13), *néném — nővérem* (uó: 1976. jan. 11. 13), *úr* (Huszár Ágnes: 1976. jún. 13. 13), *szák* (Morvay Péter: 1976. szept. 7. 13).

Bajor Nagy Ernő a fiatalok nyelvében megfigyelhető jelentésváltozások szemléletességét bizonyítja. Szűkebb használati körben elfogadja a *megpattan*, *jó fej*, *menő* kifejezéseket, szavakat (MH 1975. nov. 15. 6). — Fölvetődik a kérdés, hogy miért kell a *jegylyukasztó* készüléket *jegyérvényesítő*-nek nevezni (L. F.: DM 1976. jan. 13. 5). — A szavak átvitt értelmű használatába beleérződik az eredeti jelentés, ami sokszor vezethet képzavarhoz. Huszár Ágnes jól érzékelteti mindezt a *tolmácsol* ige példájával (ÉT 1975. 1042).

Az Nm lapjain értelmezett szavak: *mobilitás* (Z. Fodor: 1975. 1. 25), *motiváció* (uó: 1975. 2. 12), *életmód*, *életvitel* (uó.: 1975. 4. 34), *szakkör* (Harangi László: 1975. 11. 16).

Ancsel Éva szavaink filozófiájáról elmélkedik. Foglalkozik a beszéd közösségi jellegével és az üres szavakkal (RTV 1975. 6. 5). — Kaposy Miklós terjengős magyartalan kifejezések megfejtését adja (uo. 1975. 32. 8). — Vargha Balázs a *hát* töltelékszó szerepéről ír (uo. 1976. 8. 6), Péter Rózsa az *eredő* és az *eredet* fölcserélését kifogásolja (uo. 1976. 10. 6).

További jelentésmagyarázatok: *monopólium* — a „marxizmus monopóliuma” kifejezés kapcsán (H. R. G.: Kr 1975. 6. 12), *fajta* — összehasonlítva a *faj*-jal (Podani János: M 1975. júl. 13. 31), *műlik* (Kovalovszky Miklós: MH 1976. szept. 25. 6), *homlokzat* (Pusztai István: MH 1976. jún. 12. 6), *mészárlás* (MH 1976. júl. 3. 6).

4. Szóhasználat

Már az előző pontban bemutatott jelentésmagyarázatok egy része is érintette a helyes szóhasználat kérdését, de az alábbi, bőséges anyagot szinte teljesen a nyelvhelyesség szempontja jellemzi.

Az SN kifogásolja a *bonyolít* szót a *lebonyolít* helyett (M. G.: 1975. aug. 30. 8), általában szól a helytelenül használt magyar és idegen szavakról (Paál László: 1976. márc. 25. 5), elemzi Berzsenyi költői nyelvének tájszavait (Szilágyi Ferenc: 1976. júl. 8. 5).

Az MN rovatában nyolc cikk jelent meg ehhez a témához kapcsolódva. Tiszamarti Antal a *felett* névutó hibás használatát ostromozza (1975. ápr. 13. 13), Péter László ellenzi az *-os*, *-es*, *-ös* melléknévképzőnek a számnevekkel együtt történő alkalmazását, pl. az *1975-ös év* (1975. máj. 11. 13). — Szij Rezső a divatos idegen szavak közül bírálja a *delegációt*, a *szituációt* és a *tendenciát* (1975. máj. 11. 13), Kovalovszky Miklós sokallja a töltelékszóvá silányult *feltétlenül* alakot (uo.). — Újfajta névutó a *terén*, de Péter László nem fogadja el ebben a nyelvi szerepben (1975. aug. 10. 13). — Elharapódzott *magas* szavunk abban a beszédkörnyezetben, amikor átvitt értelemben, más szinonimák helyett mondják (Tompai József: 1975. nov. 7. 13). — A „Vigyázat, magasfeszültség!” helyett egyszerűbb megfogalmazást ajánl Péter László „Vigyázat, áram!” formában (1976. okt. 11. 13) — I. Gallasy Magdolna a köznyelvi használatból kikopó szavakat idéz (1976. dec. 13. 13).

A névutók vadhajításait nyesegeti Molnár Zoltán (N 1975. okt. 11. 7). — A *munka-erő* hibás használatát mutatja be a magyar nyelv hetére készített nyelvművelő írás (J. N. J.: HBN 1975. ápr. 18. 5). — Csapó György erőteljesen sürgeti a fölösleges idegen szavak használatának megszüntetését és a pontos szóhasználatot (MH 1975. júl. 9. 9). — Nikolényi István megfigyelte, hogy az *amatőr* újabban rosszálló értelmű jelentésárnyalatot vett magára (DM 1975. jan. 11. 5).

A megszokottól eltérően használt vagy a túl gyakran fölbukkanó divatszavak ellen többen szót emeltek. Kifogásolták az alábbiakat: *odafigyel* (Sámbokréthy Péter: MH 1975. okt. 18. 6), *zanzásít* (Bakos József: MH 1975. dec. 13. 6), *megelőzően, követően* (Török Gábor: MH 1976. dec. III), *informálódik* (Szabó Magdolna: DM 1976. nov. 14. 8), *történelmi, csúcs-* (Mizser Lajos: MH 1975. jún. 14. III). — A divatszavakkal kapcsolatos általános megjegyzéseket olvashatunk az EH cikkében (szerző nélkül: 1976. szept. 28. 4).

A DM sokszor kipellengérezte az igényes beszédben kerülendő fordulatokat: általános megjegyzések (Szabó Magdolna: 1976. máj. 9. 8), *megelőzően* (Török Gábor: 1976. jún. 13. 8), *újszerű, látványos* (Szabó Magdolna: 1976. júl. 4. 8), *folyik vmi* (T. B.: 1976. júl. 17. 8), *emberanyag* (Szabó Magdolna: 1976. okt. 10. 7).

Tompa József megfigyelése szerint a sorszámnevek helyett mind többször használják a tőszámneveket, holott ez hiba (ÉT 1975. 1076). — Nem egyszerűen ragozási helytelenség a *szeretnők* igealak alkalmazása azokban a mondatokban amikor alanyi ragozású formára lenne szükség. Pásztor Emil már divatszónak tekinti, annyira elszaporodott ez az egykor választékos szóalak (ÉT 1975. 1246). — Az Nm szót emel a *centrum* és az *Úgy tűnik* ... mértéktelen túlburjánzása ellen (-int: 1975. 1. 24 és Szabó: 1975. 5. 26).

A diáknyelv divatos kifejezései között válogatott Mizser Lajos (ÉT 1975. 17). — A semmitmondó töltelékszavakról mond lesújtó véleményt Papp Ferenc (ÉT 1975. 165). — Rádióriportokban hálható szóhasználati vétségek szerepelnek Rozslay György írásában (ÉT 1975. 285). — A *szint* nem *színvonal* — állapítja meg Gőz József (HBN 1976. jún. 3. 4). — Ugyanitt É. Kiss Sándor arra int, hogy ne cseréljük föl az *időben* és az *idejében* szavakat (1976. dec. 11. 5).

Az ÉT rovatában számos konkrét példa jelent meg; *téma* (Szombathy Viktor: 1975. 1276), *alutáplált* (Tiszamarti Antal: 1975. 1615), *értékszelvény, kiszereles* (Kálmán Béla: 1975. 1766), *körülbelül, valószínűleg* (Hernádi Sándor: 1976. 102), *napirend — napi-rendi pont* (Cserhádi Péter: 1976. 158), *siker* (Rozslay György: 1976. 442), *közös nevező* (Mizser Lajos: 1976. 1445), *hosszúság — magasság* (Hernádi Sándor: 1976. 1855), *vízzerőmű* (Ladó János: 1976. 2375).

Hasonlóan gazdag az RTv cikkanyaga, ahol Fischer Sándor „Kár a szóért...” című rovatában elkoptatott szavainkat veszi számba, helyettük értékesebb szinonimát ajánlva: *probléma* (1976. 4. 7), *biztosít* (1976. 8. 6), *téma* (1976. 14. 6), *hatékony* (1976. 24. 8), a mondattöltelékekről általában (1976. 32. 7), *rendelkezik* (1976. 36. 8), *nagyágrend* (1976. 47. 6), *igény* (1976. 52. 5). — Az iméntiekén kívül Fischer Sándor egy másik cikkében szól az igekötők helytelenségeiről, valamint a finomkodó beszédstílusról is (M 1976. 15. 21).

Közéleti beszédmódunkat a kölcsönvett nyelvi sztereotípiák használata jellemzi — állapítja meg Halda Aliz —, majd kifogást emel a *tulajdonképpen* gyakorisága ellen (Kr 1975. 1. 19). — Végh J. Mihály harminc esztendő tükrét tartja elénk a szóhasználat kérdéskörét elemezve (DM 1975. júl. 6. 7). — Az MH bírálja a következő szavak, kifejezések túl gyakori használatát: a *többi között* (Sámbokréthy Péter: 1976. ápr. 10. 6), *ugyanakkor* (Török Gábor: 1976. júl. 24. 6), *eufória* (Bakos József: 1976. szept. 4. 6).

V. Szóalaktan

A nyelvművelésnek ezzel a kevésbé látványos területével indokolatlanul szerény mennyiségű írás foglalkozik, holott fontos témákról van szó, sőt tennivaló is akadna bőven.

Az általános iskolai tankönyvek *igékkel* kapcsolatos megállapításait veszi szemügyre Kopácsy Béla (PSZ 1976. 10. 938). — A régies, ma már ritkán használt személyragos igenévét mutatja be Tompa József. Illő lenne megőriznünk nyelvünk ez ősi ékességét (MN 1975. ápr. 13. 13). — Az igekötős igékből képzett névszók továbbképzett alakjainak nehézségeit vázolja föl Varga Zsigmond (ÉT 1975. 1407). — A szenvedő és a visszaható igék helyes használatára buzdít T. Lovas Rózsa (MN 1975. jún. 8. 13). — Pásztor Emil a műveltető igék és a múlt idejű alakok toldalékait hasonlítja össze, s közben helyesírásunkat is bemutatja (ÉT 1975. 1472). — A ható igékből létrehozott, névszói jellegű, népies ízű szóalakok nyelvtani jellegzetességeiről olvashatunk Tompa József jóvoltából. Kifejező, árnyaló szerepet tulajdonít az ilyeneknek: *táncolhatnékom/futthatnékom/aludhatnékom van* (MH 1975. jún. 7. III). — Választ kapunk arra a kérdésre, hogy mikor kerülendő az *-andó, -endő* (Szabó Ernő: Nm 1975. 3. 40). — Az alanyi és a tárgyas ragozás összefügg a határozott névelő használatával (J. N. J.: HBN 1975. szept. 16. 5). — A tárgyatlan jelentésű igét főlöseleg ellátni visszaható képzővel. Kálmán Béla a *nyílódik* helyett a *nyíló* és a *nyitódó* alakokat ajánlja (ÉT 1975. 381). — Az ikes igék ragozásának témájában Pásztor Emil vitába száll az ÉI 1974. okt. 5-i számában közölt cikkel, amelyben R. Hutás Magdolna az ikes ragozás haláláról szól. Pásztor Emil példái bizonyítják a kérdéskör bonyolultságát (MH 1975. ápr. 12. III). — Egyesek téves álláspontjával szemben meg kell védeni a jövő idő *fog* segédigéjét, ami teljesen szabályos, belső fejlemény, és egyáltalán nem germanizmus vagy latinizmus (Rácz Endre: MH 1975. jan. 18. III).

A birtokos személyrag egy szóalakban történő halmozása bizonyos mondathelyzetben elkerülhetetlen, pl. élete első május *elsejéje* (Tompa József; ÉT 1975. 2054). — Alaki kettősség figyelhető meg néhány köznévi és tulajdonnévi tárgyragos alakjaiban, pl. *vizet* — *Hévízt* (uő.: 1976. 2289). — A címek idézésében előforduló félreértések egyik oka a birtokos személyragok helytelen használata (Molnár Zoltán: N 1975. nov. 29. 6). — A vegyes hangrendű idegen szavak toldalékolásának bizonytalanságait a nyelvi ismeretek hiányossága okozza, de vannak ingadozó alakok is (Fecske Pál: MH 1975. jan. 25. III). — A melléknévképző is létrehoz kétalakúságot, de ennek jelentésbeli különbsége is van, pl. *tanyai* — *tanyasi* (Péter László: MN 1976. júl. 11. 13). — Híres családneveink többes számának kétalakúsága árnyalatnyi jelentéskülönbséget takar, mint az *Adyk* — *Adyak* esetében (Tompa József: MH 1975. okt. 4. 6). — Ugyanilyen eltérés van a sorszámnevek kétalakúságánál is — *huszonharmadikán* vagy *huszonharmadikon* (Kálmán Béla: ÉT 1976. 1756). — Tompa József helyteleníti azt az utóbbi évtizedekben elterjedt szóalakot, amely a *hol* kérdésre így válaszol: a *Dunántúlon*. Itt nincs szükség határozóragra (MN 1976. okt. 11. 13).

Az MH két cikkének a címe pontosan megfogalmazza a témát: Naivak-e a naivok? (Szilágyi Ferenc: 1976. febr. 7. 6); Elsejei? — Elseji? (Kovalovszky Miklós: 1976. ápr. 24. 6). — Szakcikk foglalkozik a szóalaktannal abban a vonatkozásban, ahogyan az összehasonlító nyelvészet vizsgálja ezt a témát (Hans Sörel: GyGL 1975. 8. 226). — Az indokolatlan szóvéghagyásokat veszi számba Szabó Ernő (Nm 1975. 6. 40).

VI. Mondattan

Népszerűsítő nyelvművelésünk második nagy adóssága a mondattannal foglalkozó terület. A több mint 900 közleményből alig 30 tartozik ide! Ebbe a feldolgozásba nem került bele Kemény Gábornak az ÉT-ben megindított sorozata, mivel az elsődlegesen rejtvénypályázat. Viszont megjegyzendő, hogy a „Mondhatta volna szebben?” rovat a feladott példamondatokat sokoldalúan elemezte, a hibákat kijavította, megmagyarázta. A sorozat 1976-ban indult a lap 4. számában, és kéthetente jelentkezett (a 48. szám kivételével).

A névelők használata visszatérő téma. Tulajdonnevek és személynevek előtti kitevésével foglalkozik Szilágyi Ferenc (MN 1975. márc. 9. 13). — Raisz Rózsa példái a városrész- és egyéb földrajzi nevek előtti alkalmazására vonatkoznak (ÉT 1975. 2225). — A közneveket érintő általános szabályokat Molnár Zoltán gyűjtötte össze (ÉT 1976. 591). — Fordítási nehézségeket taglal Fischer Sándor (RTv 1975. 50. 7). — Egyedi hibákat javít Pálffy Katalin (DM 1976. júl. 8. 5).

A határozatlan alany kifejezésére magyartalan és terjengős kifejezéseket használnak (Budavári Márta: ÉT 1976. 2157). — Az állítmánnak a mondatban elfoglalt helye befolyásolja a tartalmat és az érthetőséget (Pásztor Emil: ÉT 1975. 728 és Szabó Ernő: Nm 1976. 4. 13). — Egyeztetési hibák: az alany és az állítmány (Rácz Endre: MN 1975. szept. 14. 13), valamint az alany és a tárgy között (Kálmán Béla: ÉT 1975. 1125). — Az a hiba, amikor a birtokra vonatkozó jelző a birtokos elé kerül, inkább mulatságos, semmint félreértésre okot adó eset (Takács Géza: MH 1975. dec. 6. 6). — A befejezett melléknévi igenév jelzői szerepéről ír G. Varga Györgyi (ÉT 1976. 1582). — A jelzős szerkezet jelentéstani és helyesírási vonatkozásait érinti É. Kiss Sándor (ÉT 1976. 2319).

Szabó Ernő háromszor tárgyalta a helyes szórend témáját. A jelzői értékű hátravetett határozó értelemzavaró helytelenségeit veszi sorra (Nm 1976. 6. 23), majd meghatározza a főnévi igenév mondatbeli helyét (Nm 1976. 7. 40). Megállapítja, hogy a jelzők, a határozószók és a módosításhoz, valamint más, mellérendeléshez kapcsolódó kötőszavak helye nem lehet esetleges, hiszen az előrevetés sokszor értelmetlenséget szül (Nm 1976. 8. 23).

A kötőszók tudnivalóit Kálmán Béla és Tiszamarti Antal foglalta össze (HBN 1975. ápr. 13. 10 és ÉT 1976. 201). — Az előbbi érinti a névmásokat is, de igen részletesen szól róluk Huszár Ágnes. Bemutatja a hozzájuk fűződő nyelvi babonákat és az allogika tévtíjait (MH 1975. márc. 1. III). — Az *aki*, *ami* és *amely* szabályai szerepelnek a következőkben. Rácz Endre: MH 1975. szept. 20. 6; Rozslyay György: ÉT 1975. 1327; Szentkirály János: ÉT 1976. 2100. — A feltételes mód és a modoros, túlságosan is udvarias mondat szerkesztés visszataszító (Hernádi András: ÉT 1975. 1933). — A kérdő mondatokat mondhatjuk felszólító értelemben, ilyenkor nyomatékosabbnak tűnnek (Mizser Lajos: ÉT 1975. 2408). — Másképp kell használnunk az azonos alakú igekötőket és határozószókat — figyelmeztet Pásztor Emil (ÉT 1975. 1677). — Az igekötők helyét keresi Szabó Ernő is (Nm 1976. 5. 23). — Ugyancsak az ő tollából jelent meg az értelmező jelzőről és a határozói igenévről szól eszmefuttatás (Nm 1975. 1. 25 és 2. 12).

VII. Fogalmazás, stílus

Bőséges és tanulságos a rendelkezésünkre álló anyag, és sok szállal kapcsolódik a nyelvművelés más területeihez is.

Anyanyelv és demokrácia összefüggését világítja meg Gulya János. A megszólítás, a stílusrtegek, az agresszív beszéd mód jellegzetességeit kutatja (Nszb 1975. ápr.

13. 7). — A nyelv és a demokrácia rokonságát azzal bővíti Szalay Antal, hogy a hivatalok nyelvét, stílusát, gondolkodását bírálандó példákkal szemlélteti. Van tehát még tennivaló ezen a téren (Ka 1976. márc. 20. 3).

A nyelv védelme nem csupán egy tudományág feladata, mögötte a társadalom áll. A nyelvi zavar legtöbbször valami társadalmi rendellenességet tükröz — állapítja meg Reményi József (MH 1975. aug. 31. 5). — Beszédünknek sok ilyen kirívó rendellenessége van, például a pongyolaság, a szószaporítás, a helytelen szóhasználat (Török Gábor: DM 1975. nov. 23. 8; Simon Emil: RTv 1976. 45. 7; Bíró Ágnes: MH 1975. febr. 1. III). — Az értelemzavaró hibák föltárását sürgeti Kemény Gábor (MN 1975. febr. 9. 13). — A semmitmondó általánosságokkal túlsúlyozott hivatali nyelv a tartalom hiányát próbálja ily módon palástolni (F. Nagy István: DM 1975. máj. 15. 5).

Az MH hasábjain sűrűn tárgyalta a helyes stílussal kapcsolatos témákat: a rádió és a tévé hivataloskodó stílusa (Fischer Sándor: 1976. jan. 24. 6), a hivataloskodás és a képzavar (Szombathy Viktor: 1976. febr. 21. 6), sportnyelvünk botlásai (É. Kiss Sándor: 1976. máj. 29. 6), pongyolaságok a telefonálás mondataiban (B. Lőrinczy Éva: 1976. máj. 22. 6), a közéletiség stílusa (Kemény Gábor: 1976. jún. 19. 6), a jogi nyelv (Graf Rezső: 1976. júl. 10. 6), a hivatalos nyelv helytelen igekötő-használata (Bíró Ágnes: 1976. júl. 17. 6), a terpeszkedő kifejezések (Kovalovszky Miklós: 1976. aug. 7. 6), a hivatalos levelek stílustalanságai (Grétsy László: 1976. szept. 18. 6), az értekező stílus üressége (Török Gábor: 1976. jan. 17. 6).

Az értekező stílus és az irodalomkritika egyaránt eltávolodott az érthető köznyelvtől, és sokan „saját nyelvi gazdagságuk, igényességük idomtalan fitogtatásának” vélik. Hernádi Miklós megjegyzéseit a szerkesztőség is kiegészíti (Kr 1975. 1. 8). — Kovalovszky Miklós a hirdetések nyelvében hivataloskodásra utaló elemeket talált (MH 1975. nov. 6. 6), Mizser Lajos pedig az egészségünkkel és betegségeinkkel kapcsolatos helytelenségeket gyűjtötte csokorba (MH 1975. nov. 13. 6). — Egyes tudományágakban a szerzők egyéni véleményüket többes szám első személyben fogalmazzák meg — veti a szemünkre Kálmán Béla (MN 1976. júl. 11. 13).

Tompá József fölhívja a figyelmet arra, hogy a szövegszerkesztéskor vegyék figyelembe a jó hangzást, és ajánlatos elkerülni az *e* hang bántóan sűrű ismétlődését (ÉT 1975. 588). — Amíg Ladó János a *maga* helyett az udvariasabb *ön* névmást javasolja (ÉT 1976. 2013), Tompa József az *ön* fölösleges elszaporodása ellen emel szót (ÉT 1976. 555).

Az értekezletek és a mozgalmi zsargon stílustalanságait többen kipellengéreztek. Szakszervezeti nyelvünk a hivatali stílusnak és a mozgalmi nyelvnek a keveréke, általános hibái: a bőbeszédűség, az idegen szavak használata és magyartalan szerkezetek alkalmazása (MH 1975. aug. 2. 6). — Az előadóknek nagyobb gondot kell fordítaniuk a választékos beszédre, hiszen a stílus maga az ember (DM 1975. máj. 10. 3). — Sokat beszélünk, keveset mondunk — állapítja meg Pusztai István. A nyelvi igényességet nemcsak az írott művektől kell megkövetelnünk (MH 1975. márc. 8. III). — A körülírás, a személytelenség egyre gyakoribb fordulatait hibáztatja Szabó Magdolna (DM 1976. jan. 4. 8). — A nyilvánosság előtt megszólalók rosszul és pontatlanul fogalmaznak. Kolozsvári Grandpierre Emilnek föltűnt, hogy a Mit csinálnak a cigánygyerekek? című filmben megszólaltatott fiatalok többsége színesen, kifogástalan magyarsággal beszélt. Ez a romlatlan köznyelv a felnőtteknél már hiányzik (Kr 1975. 1. 18).

Fischer Sándor bőséges példaanyagot tár olvasói elé a nyilvános megszólalás hibái közül. Ártalmasnak nevezi a gondolatlan közhelyeket, a köznyelvbe áramló argószavakat, a helytelen szóhasználatot (M 1976. 16. 21). — Deme László a közéletiség, a beszédmód és a nyelvi műveltség összefüggéseit elemzi (ÉI 1975. 17. 3).

A hirdetések megfogalmazásában is van mit javítani. A szóismétlések elkerülése végett egyszerűen kihagynak nélkülözhetetlen, de megismétlendő szavakat, így mulatságos

félreértések történhetnek (Hernádi Sándor: ÉT 1975. 959). — Konkrét hibát javít az SN (név nélkül: 1975. febr. 26. 8). — Az 0 éves . . . kifejezést pellengérez ki az MN (Lehner János: 1975. okt. 12. 13).

A nyomtatványok és típuslevelek stílusával foglalkozik Báthonyi János (M 1975. jan. 26. 25). — Az idegen nyelveknek a magyarra való hatását elemzi Szilágyi Ferenc. Kifigurazza a nyelvünk szellemét sértő idegenszerűségeket (MN 1976. jan. 11. 13). — A nyelvi hibák legfőbb veszélyét abban látja Szende Tamás, hogy félreérthetik a közlendőt (MN 1976. ápr. 11. 13). — A meteorológiai jelentések szövegét vizsgálja a szakértő, Aujeszky László (MN 1975. ápr. 19. III).

Tévében és rádióban elhangzott hibákat gyűjtött csokorba Szabó Ernő (Nm 1975. 12. 23; 1976. 1. 23; 2. 22; 3. 23). — Többen bírálják a riportalanyok stílustalanságait (Gyórfy Miklós: RTv 1975. 7. 8; Fischer Sándor: 1975. 15. 6; Sugár András: 1976. 8. 6). — A tömegtájékoztató eszközökben elhangzó bakikat és hibákat veti össze egy írás (Ka 1976. jan. 10. 5). — Juhász Előd és Koncz Zsuzsa slágerszövegeink stílusáról beszélget (Kr 1975. 9. 19). — Pálovics Miklós arra keresi a választ, hogy mi a szórakoztatóípar szerepe a nyelvi igénytelenség és pornográfia terjesztésében (Ka 1976. máj. 20. 4).

Gyárfás Endre a nyelvi nyegleséget ostromozza (ÉT 1975. 704). — Ladó János az árnyalt fogalmazásra int (ÉT 1975. 797). — Molnár Zoltán az idézés nyelvi hibáit tárja elénk (ÉT 1975. 2339).

A durva beszéd és a káromkodás ellen tiltakoznak a következők: Kovalovszky Miklós: MN 1975. jan. 12. 13; Koppányi István: HBN 1975. nov. 5. 4; Rákóczi István: N 1976. máj. 8. 6; Mihályi Margit: SN 1975. szept. 4. 5.

A cikkírók számot vetnek arról, hogy az o k t a t á s területén a stilisztikai ismereteket hogyan kamatoztatják az ifjúság épülésére. Harsányi Zoltán tankönyveink stílusát elemzi (Kn 1976. 20. 11), Kiss Albertné pedig sajnálattal szól a tanárok kifejezőképességének romlásáról (Kn 1976. 33. 10). — G. Tímár György iskolában elhangzott nyelvhelyességi hibákat javít ki (MH 1975. febr. 22. III). — A tíz év alatti korosztály kiejtéséről és fogalmazásáról közli gondolatait Czingráber János (N 1976. ápr. 1. 5). — Kovalovszky Miklós arra a furcsa ellentmondásra hívja föl a figyelmet, hogy az ifjúság birtokába hatalmas és mind gazdagabb ismeretanyag kerül, viszont nyelvi készségük egyre sorvad, szürkül (MH 1975. jún. 21. III). — Ennek az is az oka — véli Büky Béla —, hogy romlik a családtagok közti közvetlen beszédkapcsolat, és a fiatalok a beszéd helyett egyéb, egyezményes jelzésekkel élnek (MH 1975. júl. 19. III). — G. Varga Györgyi úgyszintén elégedetlenségét hangoztatja, amikor felvételiző fiatalok beszédstílusát elemezte. Főleg a szóhasználat terén találkozott kirívó helytelenségekkel, sutaságokkal (MH 1975. okt. 11. 6).

A sok rossz példán kívül követésre méltóakat is találunk azokban a cikkekben, amelyek az irodalommal, egy-egy író stílusával foglalkoznak. Könczöl Csaba tanulmányai Lukács György írásművészetét (V 1975. 3. 48) és Bahtyinnak a nyelvi tudatról szóló teóriáját elemzik (V 1975. 7. 10). — Nemes István Radnóti Miklós költészetének vitatott motívumait boncolgatja (J 1975. 11. 1020). — Bárczi Géza Jókai és a nyelvi realizmus témaköréből idéz értékes példákat (MH 1975. febr. 15. III). A képszerű kifejezőmód lényegét magyarázza meg Kemény Gábor (MH 1975. ápr. 26. III). — Keeskés András verselemzése: Ady: A csillag-lovas szekér (N 1976. ápr. 10. 6), Weöres Sándor: Majomország (N 1976. máj. 8. 7), Veress Miklós: Szerelmesének (N 1976. jún. 5. 7). — Ismertetés jelent meg Lengyel Dénesnek Berzsenyi Dániel stílusáról szóló előadásáról (EH 1976. márc. 25. 2). — Kölcsény nyelv művészetének szépségeit idézi Pásztor Emil (ÉT 1976. 2. 69). — Benkő Loránd nyelvműveinkben előforduló stíláriis jegyeket sorol föl, és jellemzi a magyar irodalmi nyelvet (MT 1975. 12. 726). — A szabálytalan mondatok stilisztikuma a témája Barla Gyula írásának, fölhasználva Móricz Boldog ember című

művét példáihoz (HBN 1976. okt. 10. 12). — Szabálytalan mondatokat talált Arany János verseiben is Pásztor Emil (MN 1975. jún. 8. 13).

* A szokatlanság a költői nyelvnek velejárója, de beszélhetünk nyelvhelyességről a versek kapcsán is (Barla Gyula: MN 1975. ápr. 13. 13). — Horpácsi Sándor az Írószemmel 1974 című antológia kritikája kapcsán elmondja véleményét arról, hogy mitől lesz szép egy riport (P. 1975. 5. 28). — Az idegen szavak stílusértékéről szólva Harsányi Zoltán nagy nyelv művészeinket idézi, hogy ők miképpen éltek velük (MN 1975. máj. 11. 13). — Grandpierre K. Endre szövegtani vizsgálatokat végzett (Kt 1976. okt. 1617). — Petőfi verseit elemezte Szigethy Gábor (J 1975. 3. 266).

VIII. Helyesírás

Fábián Pál „A helyesírás a nyelvi nevelés szolgálatában” című tanulmányában elkülöníti a helyesírási hibákat a nyelvhasználatiaktól, és beszámol az általános iskolai helyesírási kézikönyvön dolgozó munkacsoport terveiről (Mt 1976. 1. 13). — Másik cikkében a helyesírás és a szaktudományok kapcsolatát világítja meg (Kn 1976. 15. 11). — A helyesírás reformjáról szól két vitacikk (Koncz Endre: Kn 1975. 30. 7 és Pásztor Emil: 1975. 36. 9). — Élesebben fogalmaz Erdős László és Szántó Jenő. Szerintük a szabályokat csak különleges absztrahálóképességgel felruházott emberek érthetik meg; az új szabályzatnak figyelembe kellene vennie az élet és a nyelv változásait (Nszb 1975. júl. 27. 8).

A k ö t ő j e l használatának különféle eseteit és hibáit taglalja Szabó Ernő. Kitétele értelemzavaró is lehet (Nm 1975. 9. 23). — Az idegen köznevekre és tulajdonnevekre vonatkozó szabályokat tekinti át egy másik írásában (uo. 1975. 10. 23). — Az összetett szavakkal kapcsolatos tudnivalókat foglalja össze két cikk (Szabó Ernő: NM 1975. 8. 23 és É. Kiss Sándor: HBN 1976. 33. 5).

A k ü l ö n - és a z e g y b e í r á s kérdésköre helyesírásunk legnehezebb területe — mondják sokan. Fábián Pál szerint a problémák forrása a nyelv állandó fejlődése, s emögött gyakran társadalmi okok állnak (MH 1975. aug. 16. 6). — T. Urbán Ilona felhívja a figyelmet az anyagnévi jelzős összetételek írásmódjára (ÉT 1975. 1693). — Tompa József az összetett kötésszavak közül válogat (ÉT 1975. 429). — A mesterszakmunkás szót egybe kell írunk (Plaszkony László: ÉT 1976. 1965).

A z e l v á l a s z t á s témáját dolgozzák föl a következők: az egyszerű és az összetett szavak elválasztásának különbsége (Tompa József: ÉT 1976. 784), régies írásmódú magyar tulajdonnevek (Pásztor Emil: ÉT 1976. 957), az idegen szavak (uó: MN 1976. máj. 9. 13), egy konkrét hiba bírálata (D. T.: SN 1975. szept. 19. 8).

Pásztor Emil ismerteti a betűrendbe soroláskor alkalmazott szabályokat (MN 1975. márc. 9. 13), valamint a számjeggyel írt számok toldalékos alakjainak írását (ÉT 1975. 210).

Csak az ÉT rovata tárgyalta következetesen az í r á s j e l e k használatát. Huszár Ágnes rosszállóan ír arról a gondolkodásmódról, amely egy kézlegyintéssel elintézi a vesszők alkalmazását, és fölteszi a kérdést: Csak egy vessző? (ÉT 1975. 1541). — Az értelmező jelzős kifejezéseket is vesszővel tagoljuk (uo. 1975. 1855). — Sok múlik a vessző kitételén, hiszen téves használata értelemzavaró, vagy más jelentést kölcsönöz a szövegnek (Ladó János: uo. 1975. 2129). — Pásztor Emil két nyelv művelő írásában összehasonlítja a nagy- és a kiskötőjel használatát (uo. 1976. 405 és 1976. 1382).

Szabó Ernő figyelmét nem kerülték el az élet különböző területén föllelhető helyesírási hibák. Foglalkozott a metró kiírásaival (Nm 1976. 9. 23), az áruszövegek nyelvével (uo. 1976. 10. 23), az emléktáblák helytelenségeivel (uo. 1976. 11. 37) és a plakátok hibáival (uo. 1976. 12. 35).

Számos esetben egyedi hibákat észrevételeznek a cikkírók. Kovács Attila nem tud megbékélni az egyetemi jegyzetek típushibájával, azzal, hogy a magánhangzók hosszúságát a nyomda Dabason továbbra sem különbözteti meg (ÉI 1976. 42. 9). — A kaposvári Tanítóképző Főiskola cégtábláján olvasható vétségre figyelmeztet egy glossza (L. P.: SN 1975. nov. 1. 8). — Más helyütt fölteszi a lap a kérdést, hogyan kell írni a *Küián* tulajdonnevet (L. P.: SN 1976. szept. 9. 8). — Pásztor Emil megállapítja, hogy a nyomdászok nemritkán kijavítják a versszövegek régies szóalakjait (MN 1976. ápr. 11. 13). — Egy szegedi utcanévtáblán hosszú *ő*-vel szerepel a *körút* (F. K.: DM 1975. nov. 2. 7). — Az ékezetek hibáit elemzi a HBN (-nyos: 1975. ápr. 13. 11). — Visszatérő téma a géppel írott vagy a nyomtatott szövegek magánhangzóinak problémája (Emödi Béla: GyGL 1976. dec. 293).

Szó esik az intézménynevek és a nevezetes napok, hetek, rendezvények írásmódjáról (Szabó Ernő: Nm 1975. 7. 23 és 11. 32). — Szántó Jenő fölfigyelt arra, hogy sokszor rosszul írják az irodalmi művek címét (Nszb 1975. febr. 23. 8). — A spanyolországi *Sevilla* város nevét csak eredeti formában ajánlatos használnunk (-int: Nm 1975. 3. 40). — *Napoleon* nevének írása kavart nagyobb vitát (Feleki László és Bajomi Lázár Endre: M 1975. febr. 2. 31; febr. 16. 31; márc. 30. 31; ápr. 20. 31; ápr. 27. 31). — *Echó* vagy *ekho* — teszi föl a kérdést Nagy György (M. 1975. jún. 15. 31). — Az ízig-vérig és az *izzé-porrá* helyesírását tűzi tollhegyre Kálmán Béla (ÉT 1976. 765).

Helyesírásunk történeti kérdéseivel két cikk foglalkozik. Régi nyelvemlékeink szolgáltatnak alapot arra, hogy a szavak írásmódjának változását érzékeltessék (név nélkül: EH 1976. ápr. 24. 4 és Kósa Csaba: Nszb 1976. okt. 17. 13).

IX. Egyéb

1. Hírek, tudósítások, riportok

a) A magyar nyelv hét ének rendezvénysorozatáról hosszabb-rövidebb hírekben tájékoztatnak az újságok. Fontosabb írások 1975-ből: DM márc. 26. 5; ápr. 11. 8 és ápr. 20. 12; EH ápr. 10. 2; ápr. 12. 12; Nszv ápr. 11. 5; ápr. 15. 3; HBN ápr. 15. 5; ápr. 17. 5; Ka ápr. 26. 7; ápr. 29. 1; Nszb jún. 1. 7

1976: Nszb febr. 21. 6; MH márc. 23. 10; Nszv márc. 23. 5; máj. 1. 7; EH febr. 20.; márc. 17. 2; márc. 20. 2; márc. 22. 2; márc. 23. 2; márc. 26. 8; márc. 27. 2; márc. 27. 8; N márc. 18. 5; SN ápr. 20. 8; okt. 27. 5; HBN ápr. 21. 5; Ka ápr. 30. 2; máj. 8. 8; Kal márc. 6

b) Beszámolók a IV. nemzetközi finnugor kongresszusról (1975): MN szept. 7. 7; MH szept. 9; Nszv szept. 6. 7; szept. 10. 1; szept. 11. 5; EH jún. 5. 1; szept. 4., 9., 10., 11., 12., 15., 16.; MT 1975. dec. 717; DM aug. 14. 6; aug. 16. 4; szept. 10., 11., 13., 16.; SN szept. 14. 5; N szept. 4. 5; szept. 10. 1; H szept. 5., 10., 11., 12., 13., 23.

c) Tudósítások az Édes anyanyelvünk versenyről: DM 1975. okt. 21. 8; okt. 26. 3; Nszb 1975. máj. 11. 12; 1976. máj. 26. 6; dec. 22. 7; EH 1975. ápr. 24. 8; okt. 23. 2; okt. 28. — Más versenyek: tanárjelöltek beszédversenye Szegeden (DM 1975. márc. 19. 12). — A dr. Hajdú Gyula emlékére hirdetett beszédverseny Pécsen (EH 1976. nov. 9. 12). — A Csongrád megyei verseny (DM 1976. okt. 26. 5). — A Somogy megyei iskolai versenyek (SN 1976. márc. 17. 5). — Beszédverseny az ELTE-n (Nszv 1976. ápr. 6. 5).

d) Egyéb témájú hírek: az MTA Nyelv- és Irodalomtudományi osztálya ünnepi ülést tartott Székesfehérvárott abból az alkalomból, hogy Fejér megyében befe-

jeződött a földrajzi nevek gyűjtése (EH 1976. okt. 19. 12). — Kihirdették a Magyar Reklámszövetség nyelvi témájú pályázatának eredményét (EH 1976. jún. 1. 12). — Megtudhatjuk, hogy mivel foglalkozik a szegedi Juhász Gyula Művelődési Központban a rejtvényfejtők klubja (DM 1976. nov. 7. 4). — Híradás a TIT nyelvi játékok klubjáról (EH 1975. aug. 8.). — A várostörténeti címterek jelentősége (DM 1975. ápr. 26. 4). Riport a Mihályiban megtartott nyelvi előadásokról (Nszv 1975. júl. 6. 9).

A nyelvvel vagy a nyelvészettel kapcsolatos riport készült Bánffy György szín-művésszel (EH 1976. márc. 24. 2), Lőrincze Lajos nyelvessel (Nszv 1976. ápr. 9. 5), Durkó Zsolt zeneszerzővel a Halotti Beszéd földolgozásáról (EH 1975. jún. 26. 2), valamint nyomdászokkal (EH 1975. jún. 28. 3).

2. Nyelvrokonaink

Hajdú Péter ismerteti a finnugor nyelvcsalád kialakulásával foglalkozó különféle elméleteket (MH 1976. márc. 27. 6). — Ugyanezt a témát fejti ki egy hosszabb tanulmány Utak és módok a finnugor hagyományokban címmel (Lakó György. MT 1975. dec. 732). — Gulya János összehasonlítja nyelvcsaládunkat az indoeurópaival, sorra veszi a mondat-szerkesztés és a szóalaktan jellemző vonásait (ÉT 1975. 1251). — Budai János főleg finnugor művelődéstörténeti hagyományainkat dolgozza föl (MH 1975. szept. 6. 6). — A lap másik száma a finnugor nyelvek közös szókincsének földelésére irányuló kísérletekről közöl összefoglalást (B.-Nagy Marianne: MH 1975. szept. 13. 6). — Janurik Tamás arra keresi a választ, hogy mióta beszélünk magyarul (DM 1975. jún. 1. 7 és jún. 15. 8). — Cs. Nagy Ibolya közelebb hozza olvasóihoz a lapp és a vogul népet és nyelvet (HBN 1975. febr. 15–16. 5).

Péter László szerint a kun Miatyánk nem lehetett kun ember műve (ÉI 1975. 2. 2), viszont Mándoky István eredetinek tekinti ezt az alkotást (ÉI 1975. 11. 2). — Cseres Tibor kétségeinek ad hangot, és fölteszi a kérdést, hogy valóban rokonaink-e az Urálon túli ugorok. Javasolja, hogy a mai nyelvtudósok kutassák a nyelvcsere lehetőségét is (ÉI 1976. 12. 3). — Kálmán Béla az embertan felől közelíti meg e területet (ÉI 1976. 15. 2).

A sumér–magyar kapcsolatokat két írás cáfolja (Komoróczy Géza: V 1976. 10. 102 és Gergely András: HBN 1976. 12. szám 5).

3. Az anyanyelvi oktatás ügye

Az anyanyelvi oktatás ügyének fontossága különösen a fiatalok számára szorul magyarázatra (Nagy János: MI 1975. máj. 30. 24). — Szende Aladár példái rávilágítanak arra, hogyan lehet a költészetet megjeleníteni a nyelvtanórákon (MN 1975. febr. 9. 13). — Földváry Gyuláné az alsó tagozatos tanulók anyanyelvi nevelésének miskolci tapasztalatait idézi (Nj 1976. 7. 6). — Gosztonyi Jánosné az új tanterv követelményeit ecseteli (Nj 1976. 7. 6).

A magyartanítás múltjába enged betekinteni az EH (szerző nélkül: 1976. júl. 8. 4). — A lap hírt ad az új tantervekről is (szerző nélkül: uo. 1975. dec. 1.). Helyeslik azt a tervet, hogy egy könyv több osztály számára készül (szerző nélkül: uo. 1976. nov. 2. 12). — Diós József azt emeli ki az új tantervből, hogy az jobban hangsúlyozza az anyanyelv nemzeti értékének megbecsülését (DM 1976. jún. 5. 4). — Csak támogatható, hogy az új olvasókönyvekben tiszta nyelvezetű irodalmi szemelvények lesznek a korábbi tan-szövegek helyett (szerző nélkül: N 1976. okt. 28. 5).

A Magyartanítás fontosabb cikkei: a felvételi vizsgák anyaga, középiskolások nyelvi versenye (Kováts Dániel: 1975. 1.); nyelvi szakkörök az általános iskolában, a

középiskolások órán kívüli nyelvi nevelésének lehetőségei (Hoffmann Ottó és Abai Ilona: 1975. 2.); kísérleti nyelvtanóra hetedikben, a beszéd kutatás eredményei az anyanyelvoktatásban (Tóth Imre és Szende Tamás: 1975. 3.); anyanyelvi szakkör a középiskolában, a számnév és a melléknév fogalmának kialakítása, a korszerű nyelvtani példatár és alkalmazása (B. Porkoláb Judit és Chikán Zoltánné: 1975. 4–5.); beszédművészet középiskolás fokon, anyanyelvoktatás a szakmunkásképző intézetekben (Graf Rezső és Fényes Zoltánné: 1976. 1.); a 8. osztályos nyelvtani munkafüzet újdonságai és a vele kapcsolatos bírálatok (Takács Etel: 1976. 2. és 3.).

Válogatás a Köznevelés címeiből: a teljes tantervi tervezetek ismertetése (1975. 7.); a gimnáziumi kísérletek (P. Kovács Imre: 1975. 10.); nyelvi nevelés a magyarórán kívül (Tuza Tibor: 1975. 11.); új utakon a fogalmazás tanítása (Belyei László: 1975. 15.); helyesírás és tantárgyi reform (Konecz Endre: 1975. 30.); az OPI munkatársainak nyilatkozata az anyanyelvi tantervekről (1975. 34.); korosztályokra bontott feladatok az anyanyelvi nevelésben (Rét Rózsa: 1976. 11.); a nyelvi kommunikációs készség fejlesztése (Sugárné Kádár Júlia: 1976. 18.); integrált nyelvi nevelés (Lovász Gabriella: 1976. 33.).

Szépe György tanulmányában kijelenti, hogy a nyelvi nevelés elsődleges feladata az anyanyelv igényes használatának megtanítása (MT 1975. márc. 130.) — Gergely Mihály statisztikai adatokkal támasztja alá megállapítását, miszerint az információ és a kommunikáció válságban van (Kr 1976. 6. 14.).

A Kritika bőséges teret szentelt a nyelv ügyének. Két év alatt összesen 12, témánkba vágó írás jelent meg a lapban. Válogatás a fontosabbakról: Pásztor Emil határozottan javasolja, hogy a tanárképző főiskolákon állítsák vissza a nyelvtörténet kötelező oktatását (1975. 2. 2.). — Sarkadi László elemzi az új nyelvtani munkafüzeteket, és abban látja legfőbb erényüket, hogy nem a szabályokra, hanem a nyelvhasználatra épülnek (1975. 6. 31.). — Vita bontakozott ki az anyanyelvi oktatás és a nyelvtanulás témaköréből (Gergely Mihály, Illyés Gyula és Tamás Lajos: 1976. 6., 10. és 11.).

Bellér Béla arra válaszol, hogy miképpen tanítsuk a magyar nyelvet a dolgozók gimnáziumában (PSZ 1976. 4. 300.). — Kopias Sándor arra figyelmeztet, hogy ne csupán az iskolától várjuk az anyanyelvi nevelés megoldását, hanem a családnak is van mit tennie ezen a téren (Nszb 1976. okt. 20. 7.). — Sarkadi László külföldi tapasztalatairól ír és megállapítja, hogy nem szégyen átvenni a nálunk is hasznosítható jó ötleteket (Nszb 1976. márc. 17. 7.). — Tompa József a magyar és az idegen nyelvek kontrasztív tanításának módszertani lehetőségeit boncolgatja (MH 1976. szept. 11. 6.). — Lengyel Zsolt a nyelvészet és a nyelvoktatás kapcsolatának lényegét rajzolja meg (HBN 1976. márc. 7. 15.).

4. Megemlékezések

1975. november 7-én elhunyt Bárczi Géza. A róla szóló fontosabb megemlékezések a következők — a teljesség igénye nélkül: Benkő Loránd: MT 1976. ápr.—máj. 316; Kr 1975. 12. 21 és 1976. 1. 3; Nszb 1975. nov. 10. 5; EH nov. 17.; DM nov. 10. 8 és nov. 16. 7; Pál Ottó: Kv 1976. 1. 42.

A következő személyiségek munkásságát, életművét, nyelvészeti tevékenységét mutatják be a lapok: Apáczai Csere János (Benkő Loránd: PSZ 1975. 10. 887); Fogarasi János (szerző nélkül: EH 1976. ápr. 18. 8); Földi János (szerző nélkül: EH 1976. ápr. 6. 8); Kőrösi Csoma Sándor (Pataki Béla Pál: Nszv 1975. febr. 15. 8); Pápai Páriz Ferenc (Für István: DM 1976. szept. 11. 4); Reguly Antal (Pataki Béla Pál: Nszv 1975. febr. 22. 8); Rubinyi Mózes (szerző nélkül: EH 1976. ápr. 1. 8); Vámbéry Ármin (Soproni: MN 1975. jan. 3. 8); Veres Péter (Görömbei András: Nszv 1975. máj. 3. 5).

5. Anyanyelvünk a világban

a) Az Anyanyelvi Konferenciáról: a külföldön élő magyarság számára meghatározó jelentőségű rendezvények az Anyanyelvi Konferencia védnökségének sokoldalú szervezőmunkájának köszönhetőek. Lőrincze Lajos az első konferencia öt éves jubileumán összegzi az eddig elért eredményeket (HBN 1975. aug. 7. 5). — Az anyanyelvi konferencia védnökségi ülésén értékelték a végzett munkát, és a külföldről érkezett vendégek tájékoztatást adtak a náluk folyó magyaroktatásról (DM 1975. aug. 12. 8 és aug. 16. 5). — Az anyanyelvi konferencia védnöksége nyári egyetemet és kollégiumot, valamint továbbképzéseket rendez (Ráthonyi János: EH 1975. máj. 15. 3). — Olvashatunk a Magyarok Világszövetségének terveiről is (VN 1975. jan. 7. 5), és a későbbi táborok szervezéséről (MTI; DM 1976. dec. 15. 3). — A külföldön élő magyarok számára (1975. aug. 12.). — A határainkon túl élő fiatalokban is megvan a belső indíttatás a magyar nyelv és művelődéstörténet iránt (Ruffy Péter: MN 1976. febr. 1. 11).

Milyen programok várják az érdeklődőket? A külföldön magyar nyelvet tanítók részére anyanyelvi tanfolyamot indítottak Debrecenben (szerző nélkül: HBN 1975. aug. 7. 1). — Nagy Károly New York-i egyetemi tanár értékeli a képzést (HBN 1975. aug. 30. 5). — A debreceni nyári egyetem kapcsán Kálmán Béla arról nyilatkozott, hogyan járul hozzá ez a hagyományos rendezvénysorozat az anyanyelv megőrzéséhez (HBN 1975. júl. 23.). — A résztvevőkkel riport készült, amelyből megtudhatjuk, hogy ki miért tanul magyarul (Juhani Nagy János: HBN 1975. aug. 29. 5). — Jakab István pozsonyi nyelvész azt elemzi, hogy milyen nehézségek merülnek föl egy nyelvi kisebbség esetében anyanyelvük ápolásában (HBN 1975. aug. 3. 5). — A lap örömmel számol be a magyarul tanuló külföldiek számának emelkedéséről (szerző nélkül: HBN 1976. okt. 24. 1). — Mindez az erősödő magyarságtudat jele — fűzi hozzá Lukácsy András, és fontosnak tartja a fiatalok megnyerését e nemes cél érdekében (MH 1975. aug. 15. 3).

Magyar szülők külföldön született 14–18 éves gyermekei Sárospatakon tanulhatnak. A magyar nyelv mellett megismerkednek hazánk történelmével és néprajzával is (Bende Ibolya: EH 1975. júl. 29.). — A pécsi Népek Barátsága elnevezésű nyári egyetem külföldi hallgatóinak kis nyelvtanfolyamot rendeztek (MTI; EH 1975. máj. 22. 8).

A külföldi magyarság klubokat, szervezeteket hoz létre az anyanyelv ápolása céljából. De lehetőségük van hazai sajtótermékek, kiadványok, könyvek olvasására is (R. J. T.: Kr 1975. 12. 16). — Bármilyen fontosságot tulajdonítanak is a nyelvnek, az csupán egy az emberre ható tényezők közül. Nem feledkezhetünk meg az etnikai és a kulturális hatásokról sem, amikor az anyanyelv megőrzéséről beszélünk (Kustaa Vilkuna: MT 1975. dec. 752). — Zöldi László bemutatja a nyugati magyarság nyelvművelő újságjait, valamint szól a rádió anyanyelven sugárzott műsorairól (Kr 1975. 12. 17).

b) Nemzetiségek — nemzetközi együttműködés. Nemzetiségi klubot hoztak létre Szentgotthárdon a szlovén és német anyanyelvűek művelődésének és szórakozásának érdekében (szerző nélkül: EH 1976. márc. 24. 2). — A Magyarországi Délszlávok Demokratikus Szövetsége azon fáradozik, hogy minden délszláv gyerek határainkon belül jól elsajátíthassa anyanyelvét (szerző nélkül: DM 1975. okt. 7. 8 és DM 1976. nov. 21. 4).

Nemzetközi bizottság egyeztetti a különböző országok történelem- és földrajz-könyveit. Hazánkat az Országos Pedagógiai Intézet egy munkatársa képviseli (m–y: EH 1976. dec. 24. 8). — A magyar–olasz kulturális és nyelvi kapcsolatok fejlesztésére példa a József Attila Tudományegyetem kezdeményezése (szerző nélkül: DM 1976. nov. 5. 8). — Bepillanthatunk a Katowicében folyó gimnáziumi nyelvoktatás hétköznapijaiba, ahol a lengyel tanulók a magyar elsajátításán fáradoznak (Magda Urzon: HBN 1976.

aug. 1. 13). — Ausztriában anyanyelvi szavazást tartanak, hogy megállapítsák az országban élő nemzetiségek létszámát (O.: EH 1976. nov. 12. 1).

A népek közötti barátság és együttműködés egyik lehetséges eszköze az *esperanto* nyelv. A 26. magyar esperantó kongresszus kapcsán többen vizsgálták, hogyan lehetne bővíteni a nyelv lehetőségeit (szerző nélkül: DM 1975. szept. 7. 6; HBN 1975. szept. 7. 12; Mészáros Béla: HBN 1975. szept. 30. 4; szerző nélkül: N 1975. okt. 4. 7; Virizlay Gyula: N 1975. ápr. 22.; szerző nélkül: DM 1976. jún. 9. 6).

Zimányi Árpád

On signs. Edited by Marshall Blonsky. The Johns Hopkins University Press, Baltimore, Maryland, 1985 [reprinted 1986]. LI + 536 oldal

1. A kötet negyvenhat tanulmányt foglal magában. Mindegyik, ahogy a kötet címe is jelzi, a jelekről szól. Jó részük első közlés, legalábbis (egy kivételével) angol fordításban az. Tartalmuk a jelek tárgykörét is tekintve, mint látni fogjuk, nagyon változatos. Erről előljáróban már a különböző szakterületekhez tartozó szerzők neve is jól tájékoztat: Roland Barthes, Michel de Certeau, Guido Crepax, Daniel Dayan és Elihu Katz, Jacques Derrida, Edmundo Desnoes, Umberto Eco, Michel Foucault, Jean Franco, Milton Glaser, Wlad Godzich, A. J. Greimas, Geoffrey H. Hartmann, V. V. Ivanov, Roman Jakobson, Fredric Jameson, Matthew Klein, Jan Kott, Julia Kristeva, Jacques Lacan, Louis Marin, Susan Meiselas, Christian Metz, Robert Scholes, Thomas A. Sebeok, Ronald Weintraub.

A kötetet szerkesztője egyedülálló szemiotikai kiadványnak szánta, olyannak, amely szerinte szórakoztat, bámulatba ejt, de ugyanakkor sok mindenről felvilágosít. A szerkesztő szándékáról az Előszóból azt is megtudjuk, hogy a szemiotikai vizsgálatok sokféle jegyét, sajátosságát szándékozta összegezni, hogy egy széles olvasókörönség eltérő igényeit tudja így kielégíteni. Azt véli ugyanis, hogy a jelekről szóló eddig megjelent legtöbb kiadvány nem számolt kellőképpen a szemiotikai vizsgálatok tág körével, és emiatt sok minden, többek közt a nehéz, a problematikus vagy épp a mitikusnak, titokzatosnak tartható vonatkozások elsikkadtak. Más szemiotikai kiadványtól eltérően a tanulmánykötet segíteni akar az egyetemi hallgatónak, provokálni akarja a tudóst, hasznára akar lenni az üzletembernek, a politikusnak, a tömegjájékoztatás szakembereinek, emellett szórakoztatni szándékszik mindegyik érdeklődő olvasót (VII).

2. Valóban változatos tartalmú tanulmányokat olvashatunk. Erre már a különböző tanulmánycsoportokat magukba foglaló fejezetek témakörei is utalnak. Az első fejezet tanulmányaiban maga a jel hangsúlyozódik. Ahogy ezekről a tanulmányokról szólva az Előszóban a szerkesztő állítja, a világ jelekkel ellátott nagy „üzenet”. A valóság dolgaira való utalás mellett a jelek becsaphatnak és hazudhatnak, félrevezethetnek a világ állapotáról. Ennek oka az, hogy a jelek teljes mértékben függetlenek a dolgok és állapotok objektív, természetes sajátosságaitól, azoktól, amelyekre tulajdonképpen utalnak (VIII). A második fejezet tanulmányainak közös témája a jelek jelentésének megértése. A harmadik fejezet témája: az élet jelei. Itt kötődik a szemiotika az élethez, itt merül el a szerkesztő szavai szerint a tiszta elmélet a „zavargó” alkalmazásban, és ezek a tanulmányok tájékoztatnak arról is, hogy a jelutudomány ellentétes iskolákra bomlott, az egyik a másik képviselői számára szinte érthetetlen fogalmi rendszert és szakterminológiát alakított ki.

A változatos tartalom legfőbb hordozói természetesen az eltérő természetű jelekről szóló eltérő tárgykörű tanulmányok. Az irodalmi (pl. Ezópus fabulái, Plinius levelei,

Wordsworth egyéni stílusa, Poe egy elbeszélésének szövegelemzése), illetőleg művészi jellegű témák (pl. Tiffany ablakai, a Casablanca című film, Eizenstein montázsa a hieroglifákról, fényképészet, tévé) mellett sok más található (pl. pszichoanalízis, szexualitás, divat, kultúra és a színek, egy szívinfarktus dramaturgiája, hogyan lehet egy hetet Párizsban tölteni, a nagyáruházi formatervezés szemiotikai alátámasztása, Castro szakálla, cowboyok és indiánok egy fehér házbeli sajtóértekezleten).

A jel felfogásából adódó párhuzamosságoknak és a szemiotikai kutatásokban való hasznosításuknak bő példatára a kötet változatos tárgykörű negyvenhat tanulmánya.

Így például Eco Nixon 1973. április 30-i tévébeszédét a bizonytalanság vizuális megjelenítéseként elemzi (11). Ugyanő azt próbálja bizonyítani, hogy a Casablanca filmben a sok banalitás a fenséges megpillantását teszi lehetővé (38). Ivanov tanulmányának egyik következtetése szerint Eizensteinnek a filmnyelvre vonatkozó kutatásai közvetlen segítséget jelentenek az antropológiának, nyelvtudománynak és a művésztörténetnek (234). Metz az elmésség vizsgálatában a társadalmi gyakorlatot egy (nyelvi és pszichoanalitikus) szimbolikus gyakorlattal kapcsolja össze (265). Scholes párhuzamot von a biológia és a költészet tanulmányozása, a természettudós és az angoltanár munkája között (311). Kott azt állítja, hogy az időélmény az idő megsemmisítése, és ezt az infarktusélményből vett drámai analógiákkal világítja meg, továbbá azzal a megfigyeléssel, hogy az infarktusos beteg úgy olvassa Proustot, mint saját történetét (81). Eco korunkat több hasonlóság (pl. a zarándokutak és a mai turizmus, a vágánsok és a mai hippik, a egykori kolostor és a mai amerikai campus) alapján a középkorral azonosítja, egy új középkornak tartja (488).

3. A kötet tanulmányainak nagy száma, valamint a tárgykörök sokasága nem enged meg részletező ismertetést. Amit az egészből kiemelhetünk és a továbbiakban tárgyalhatunk, csakis a szemiotika fontosabb kérdései lehetnek, amelyeket egy-egy elméletibb jellegű tanulmány fejt ki, vagy pedig a különböző tanulmányokban olvasható megjegyzésekben fedhetünk fel, és ezekből kiemelve összegezhethetjük őket.

Van a kötetben néhány kimondottan elméleti, pontosabban a szemiotika elméleti vonatkozásaival foglalkozó tanulmány. Ilyen mindenekelőtt a szerkesztő, Blonsky bevezető tanulmánya. Témája a szemiotika agóniája, illetőleg újraértékelése, amihez a keret a szemiotika vázlatos története. Barthes véleménye (és ezért szerintünk tulajdonképpen csak a jellegzetes francia „szemiológia”) alapján állítja, hogy a szemiotika túlon túl elvont jellege, történetiségellenessége és a valóságtól távol álló nyelvezete miatt „(osztály)ismétlésre van utasítva” (XV). Ezt próbálja igazolni Blonsky a szemiotika eddigi (szerinte zsákutcát jelentő) fejlődésének három szakaszával.

Az első szakaszról szólva Saussure-tól eltérően állítja, hogy a nyelv nem tiszta jel, hanem „dolog” is, emiatt a szó részben tárgy, részben pedig jel (XVI). A saussure-i felfogásból következik szerinte az, hogy az ötvenes évek szemiotikusai (pl. Barthes, Eco) igazi Saussure utódként a nyelvészeti jel alapján vizsgáltak társadalmi szimbólumokat és egyáltalán mindent, ami nem nyelvi, tehát képeket, tárgyakat, viselkedéseket. A második szakaszban (a hetvenes évek elejétől) nagymértékben csökkent a társadalmi jel iránti érdeklődés, előtérbe került az építészet, festészet, költészet és narráció, film, gesztus, rítus vizsgálata, és már nem annyira a jel jelentése, hanem inkább a jelentés létrejötte a téma (XVII). Az előbbivel párhuzamos harmadik szakaszra a fentebb jelzett helyzet következménye, a szkepticizmus jellemző, amit Blonsky több példával igyekszik megvilágítani, többek között azzal, hogy csak félreérteni lehet egy szimbólumot akkor, ha formális funkcionálását kívülről figyelik meg (XV–XVIII).

A szemiotika, állapítja meg Blonsky, választút elé ért. A továbbhaladás lehetőségét a fentebb említettek tagadása jelzi, azaz Blonsky szerint az, hogy a világ megfigyeléséhez

nem elégséges csak a nyelvi jel hasznosítása. Hogy még mi szükséges ehhez, azt Blonsky a kötetben közölt tanulmányok szerzőinek idevágó véleményével világítja meg. Ezek közül hármat idézek. Eco a jelláncolatot, a szöveget, tehát a jelentések egymásutániségét hangsúlyozza. Marin úgy véli, hogy nemcsak arra kell figyelniünk, hogy a nyelv mit „mond”, hanem arra is, hogy a nyelv mit „tesz”, ami a társadalmi háttérre is utal. Ez utóbbit Jameson a szándéokra és a hatásra, sőt a hatalomra való utalással teszi teljesebbé (XVIII–XIX). Ezeket és az ezekhez hasonlókat Blonsky a „kultúra véráramaként” összegezi.

Hogy mi is a szemiotika, arról a legrészletesebben Blonsky bevezetőjével együtt három tanulmány szól. Helyét, rangját tekintve Sebeok három lehetőségét említi: a jelek, doktrínája, tudománya, elmélete (466). Godzich ugyancsak három lehetőséget feltételez igaz, mindegyiket (másoktól idézett) kérdésként: tudomány, tudományág, illetőleg tudományszak (diszciplína) vagy pedig a jelentéssel való foglalkozás sok tudománnyal érintkező (keresztvezető) módozata (421). Ennél is fontosabb kérdés a szemiotika tartalmának megítélése. Sebeok szerint a szemiotika az egységesített (integrált) kommunikáció-tudomány vezérága, amelynek tárgya bármilyen jellegű és bármilyen jelrendszerű üzenetek cseréje (451, 460). Blonsky szerint a szemiotika arra tanít, hogy minden tényre úgy kell figyelniünk, hogy megkérdézhessük: mit jelent? A szemiotikában az az újdonság, hogy a dolgok jelentésének az ereje, sőt hatalma kerül az előtérbe, ami társadalmi helyzetek figyelembevételét feltételezi. És azt is állítja, hogy a szemiotikai szemléletben nem az a lényeges, hogy egy jel mit jelent, hanem azt, hogy h o g y a n jelent valamit (XXVII).

Godzichnál a jeltudomány lényege egy ugyan bonyolult, de kétségtől érdekes és a szemiotika mai fejlődési szakaszáról sokat mondó fejtegetésből következethető ki, amelynek már a címe is figyelemfelhívó: a szemiotika szemiotikája. Egy divattörténeti eseményből indul ki (a New York-iak az 1970-es években felújították a cowboycsizma divatját), és ezt egy közgazdasági kérdéskörhöz, az új (és egyben a különböző) termelési módhoz kapcsolja. Lényegében e közgazdasági kifejezésnek az új csizmadivatral konkretizált jelentésének a státusát, a termelt áru új jelentésének a megállapodását tárgyalja, azaz az új divat értelmezését, társadalmi és lélektani indítékainak a magyarázatát adja (a férfias, magabizó, szabadon kószáló stb. jelleg kifejezése). Godzich megállapítja, hogy egy ilyen kontextusban jön létre a szemiotika mint egy új jelentés megállapodásának a tanulmányozása (432), más műszóval az „ábrázolás (representation) szemiotikája”, amit a kötet szerkesztője idevágó lapalji jegyzetében „egyszerű szemiotikának” tekint (446). Számunkra talán ennél is többet jelent Godzich magyarázatának velejárója, az, hogy az így felfogott szemiotika tulajdonképpen az „ismétlődés ábrázolása” (hisz a cowboycsizma új divatjáról van szó), ami a szemiotikában eddig elhanyagolt „történetiséget” és a vizsgálatokba való bevonását feltételezi (433). S mi több, a történetiséggel azonosított összefüggéseket, az ismétlődések láncolatain belüli lényegét (439), illetőleg ennek helyét az ábrázolásbeli jel foglalja el, ami a szemiotika területét jelzi (446).

A szemiotika felfogása mellett nagyon érdekel alapkategóriájának, a jelnek az értelmezése, pontosabban az, hogy mi az új ebben. Az idevágó kérdésekről a leginkább Ecónak a jelalkotásról szóló tanulmánya tájékoztat. Megtudjuk, hogy ma a szemiotikusok vitatják egyrészt a jel eddigi értelmezésének a lényegét (azt ti., hogy jel az, ami valami helyett áll), másrészt pedig magának a jel fogalmának a tarthatóságát. Eco szerint a kódok és alkódok sokasága arra figyelmeztet, hogy az úgynevezett „jelek” a jelölő és jelölt egységeknek nem állandó, nem tartós kapcsolatai, hisz a két alkotóelemet képviselő egységek a különböző rendszerekben vagy pedig ugyanazon rendszer különböző kontextusaiban sokféleképpen kapcsolódhatnak össze. És amit ennél is fontosabbnak tarthatunk, a szerző mindezt szövegnyelvészeti kérdésként fogja fel. Eco ugyanis arra figyelmeztet,

hogy a jelentésalkotás kontextuális és textológiai (ezen belül is elég nagy mértékben pragmatikai) stratégiákhoz kötődik.

Mindebből Eco a jeltipológiát érintő következtetést von le, azt, hogy Peirce három jeltípusa értelmezési nehézségekbe ütközik, mert — mint állítja — tulajdonképpen nincs igazi, reális ikon, index vagy szimbólum, hisz mindegyik jeltípus inkább csak eredménye a típusoknak megfelelő folyamatok (tehát például a szimbolizálás) komplex egymásba fonódásának. Eszerint Peirce régóta számon tartott egységei nem jeltípusok, hanem olyan szemiotikai kategóriák, amelyek segítségével a jelentés bonyolultabb stratégiai írhatók le (177). Szerényebb igények alapján Eco egy új tipológiával áll elő, amelyet csak a jelalkotás osztályozásának tekint, és amelynek szempontjai sokfélék, például: a jel és a típus viszonya, egy tárgy vagy esemény összekapcsolása egy tartalommal, ilyen új egységek felismerése, felfedése stb. (179.). Ilyen és ehhez hasonló, lehető tipológiákról Eco azt állítja, hogy segítségükkel a szemiotika meg tud szabadulni az eddigi (kizárólagos) nyelvészeti modell „zsarolásától”, hisz ezek most már önálló szemiotikai kategóriák, amelyek egyaránt megmagyarázhatnak nyelvi vagy nem nyelvi kommunikációs folyamatokat (183).

Mindemellett sok más érdekes, figyelemreméltó kérdésfeltevést, véleménykifejtést vitát olvashatunk. Érdekes felfogását alakította ki az irodalmi mű elemzésének Barthes, amiről egy Poe-elbeszélés szövegelemzése tájékoztat. Barthes úgy véli, hogy az elemzés célja nem egy mű struktúrájának a leírása, hanem inkább a szöveg mozgékony strukturalása, ami olvasónként más és más lehet. Az elemzés előterében a jelölő és a jelentős áll, pontosabban a sok és sokféle, olvasónként különböző jelentéseket lehetővé tevő (pl. metanyelvi, társadalmi, művelődési, közlési, időrendi stb.) formák, kódok. Az elemzés technikájára, a jelentések megállapítására könnyedség és lazaság jellemző. Az elemzés módszere Barthes szerint végső fokon az emberek és a jelek közötti harcban alakul ki, hisz „a jelentésfelfedés nyitást jelent más szövegek, más kódok, más jelek felé.

4. A kötet tanulmányai a szerkesztő szándékának megfelelően valóban sok újat mondanak a jelekről, a szemiotika nagy kérdéseiről. Itt-ott a szerkesztőnek oly annyira tetsző „provokatív” vagy legalábbis „meghökkenítő” jelleg is nyilvánvaló. Különösen feltűnőek azok a részletek, amelyek a jeleknek az erővel, erőszakkal, hatalommal avagy a hazugsággal való összefüggéseiről szólnak.

Mindezekon túlmenően a kötet igazi értékét abban látjuk, hogy sok új és hasznos információt nyújt, hogy elolvasása után valóban többet tudunk a jelek tudományáról, a szemiotikáról, mint eddig, hogy fel tudjuk fedni benne a jelek, tárgykörök sokaságát, és hogy nyilvánvalóvá válik: az eltérő tárgykörök egymásra vannak utalva, vizsgálatukban a párhuzamosságok, analógiák felfedése nagyon is produktív lehet.

Szabó Zoltán

Tóth Imre: Ipoly menti palóc tájszótár. A Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai 176. sz. Bp., 1987. 290 oldal. Szerk.: Balogh Lajos

Tóth Imre Ipoly menti palóc tájszótára, amely elsősorban Bernecebaráti (és néhány szomszédos község) helyi nyelvjárásán alapul, ahogy a bevezetésben a szerző megjegyzi, már nem is a huszonnegyedik, hanem szinte a negyvennyolcadik órában íródott. Ez a munka azért is felbecsülhetetlen értékű, mert a rendkívül gyors gazdasági-társadalmi változások, a műveltség emelkedése egyre inkább a köznyelvet teszi általánossá, ami akarva-akaratlan a nyelvjárási jelenségek színtelenedését, pusztulását eredményezi. Mint

Kálmán Béla már évtizedekkel ezelőtt megállapította, „ez természetes és szükségszerű folyamat, amelynek megállítása nem áll módunkban, és oktalanság is volna. De nyelvünk tanulmányozása és a törvényszerűségek felismerése végett okvetlenül szükséges, sőt kötelességünk is nyelvjárásaink lehetőség szerint minél gazdagabb felgyűjtése” (Nyelvjárási gyűjtésünk múltja, mai állapota és feladatai. Bp., 1949. 13).

A késlekedésnek az a magyarázata, hogy a nyelvjáráskutatás maga is hosszú ideig a magyar nyelvújvárlat legelhanyagoltabb területei közé tartozott. A fejlődés nagyobb méreteket csak az 1930-as évek közepe táján kezdett ölteni. A korszerűnek számító dialektológia megalapozása főként Csúry Bálint érdeme. Kétkötetes Szamosháti Szótára (1935—36.) példa és minta a szótárfírók számára.

Azóta — öröndetes módon — mintegy tizennégy nyelvjárási szótárunk látott napvilágot. Legyen elég az utóbbi időben megjelentek közül Imre Samu Felsőőri tájszótárára (1973.), Kiss Jenő Mihályi tájszótárára (1979.), Markó Imre Lehel Kiskanizsai szótárára (1981.), vagy éppen Rácz Sándor: Földeák és környéke tájszótárára (1984.) hivatkozom, nem is szólva az Új Magyar Tájszótár 1. kötetéről (1979.). Eredmények tehát vannak ezen a téren. Mégis sajnálatos, hogy éppen az egyik legérdekesebb, leggazdagabb, számtalan régiséget megőrző nyelvjárástípusunkból, a palócból nem jelent meg eddig terjedelmesebb és igényesebb tájszógyűjtemény.

A korábbi tágabb és szűkebb időszakokban Szeder Fábián (Tud. Gyűjt. 6 [1819]: 26—46), Bartha József (Nyr. 21 [1892]: 553—62), Berze Nagy János (NyF. 16 [1905]: 46—52), Sima Ferenc (MNy. 5 [1959]: 140—46. stb.) és Fülöp Lajos (Nyr. 101 [1977]: 95—101 stb.) is közölt már mutatótáblát ebből a kimeríthetetlen anyagból, de ide sorolhatjuk a Magyar Nyelvjárások Atlaszának (1968—78.) jelentős adatgyűjtését is. Mindezek-től függetlenül: csak elismeréssel adózhatunk Tóth Imre áldozatos tevékenységének; azért is, mert napi középiskolai tanári munkája mellett vállalkozott ennek a hézagpótló műnek az elkészítésére.

Az Ipoly menti palóc tájszótárhoz a munka inspirátora és tanácsadója, Imre Samu akadémikus írt előszót (7—8). Ezt a bernecebaráti születésű Zsóka István és felesége, Somkúti Erzsébet tiszteletreméltó felajánlásának a közlése követi (9). A szerző és a szerkesztő mellett — egyre szigorodó gazdasági körülményeink között — a kiadás költségeinek a vállalásával ők tették a legtöbbet a munka időbeni megjelentetése érdekében.

A bevezetés (11—28) a tájszótár szülőföldjének, Bernecének (ma Bernecebaráti) a földrajzi fekvéséről és történeti-társadalmi fejlődésének állomásairól tájékoztatja az olvasót, majd a terület nyelvjárási határát rögzíti, elsősorban is Imre Samu: A mai magyar nyelvjárások rendszere (Bp., 1971.) című munkájának ide vonatkozó fejezetei alapján (l. A közép-palóc nyelvjárástípus, illetve Az Ipoly vidéki nyelvjárástípus, i. m. 349—53). Ez a terület csak egy része a palócok elég nagy kiterjedésű földjének, amely a Vágtól keletre, a Dunától és a Pest—Cegléd—Szolnok vonaltól északra a Tiszáig és Borsod megye szegélyéig terjed, vagyis magába foglalja a történeti Hont, Nógrád, Gömör, Heves, Borsod keleti és Pest megye északi részét, a járságot és a szlovákiai magyarságot a Vágtól a Hernádig (vö. Kálmán: Nyelvjárásaink. Bp., 1966. 80).

A szerző — szótárának forrásaként — felhasználta édesanyjának, feleségének, rokonságának, volt osztálytársainak és öt adatközlő parasztembernek a segítségét, nem utolsósorban saját nyelvi tudatára, nyelvhasználatára támaszkodott, hiszen szülőfalujának, anyanyelvjárásának a szókészletét dolgozta fel az 1930/40-es évek fordulójának a nyelvi állapota szerint. Az írásos források közül elsősorban Ikvai Nándornak A Börzsöny néprajza (1977.) című könyvét, valamint Hála József: Földrajzi nevek az Ipoly mentén (1974.) című munkáját vette figyelembe.

A bevezetés nagyobb része a tájnyelv jellemzőit mutatja be; a hangtani jelenségek sorában a fonémarendszert és a hangtani törvényszerűségeket (gyakorisági hivatkozások-

kal), az alaktani vonatkozások közül a szótöveket és a járulékelemeket, néhány mondat-tani sajátosságot, valamint az adattárban részletezett szókinsz jellemző vonásait.

A szerző az utóbbi évek gyakorlatának megfelelően elsősorban a valódi és a jelentésbeli tájszavakat rögzítette, de — mivel a nyelvjárás hangtani és alaktani szempontból jelentősen eltér a köznyelvtől — igen nagy mértékben vett fel alaki tájszavakat is. Ez a törekvése a hangtani kutatások szempontjából külön értéke a szótárnak, bár — mint Imre Samu megjegyzi az előszóban (8) — „az alaki tájszavak közlésében követendő kritériumok pontos meghatározása, és... a szótár használójának megfelelő eligazítása nem egyszerű, és nem könnyű.” Az eddigi vállalkozásokban igazán kevés példa akad rá.

A nyelvjárás jellemzését a szótári rész szerkezeti felépítésének bemutatása (a szócikkek szerkezete, jelmagyarázat, a rövidítések jegyzéke) követi (25—8). A szócikkek szerkezete is a tájszótárak szerkesztésének az utóbbi években szokásos gyakorlatát vette alapul (a címszó félkövér betűtípussal, tájnyelvi ejtészváltozat dőlt szedéssel, a címszó szófaja, majd jelentése, a jelentéseket kiegészítő magyarázatok, stílusminősítések, illetve nyelvhasználati és néprajzi jellegű megjegyzések). A szómagyarázatokhoz példamondatok, itt-ott példaszövegek, szövegrészletek, népi szómagyarázatok kapcsolódnak. Ezek számát — érdekességük és hasznosságuk miatt — még lehetett volna szaporítani. Íme, ízelítőül egyetlen szócikk a szótárból:

„**ahaj-hu** *áháj-hu* msz, farkasriogató idulatszó. *Kégyetlen té vān. Hājnālba mēgy ā mezōn házāfele ā bērnēceji cigān ā tēsāji muzsikālāsbō. Hāt ēccēr csāk āszt lāttyā, hogy hārom ēhēs fārkās gyōn ā nyomājīn ā nāgy hōbā. No, elykezgyi ā cigān hānnyi ā kērēsztlēkēt: — Jēzus, Mārijā, szent Jōzsēf, segicēs! — Elymonygyā mān ezerszēr is, de ā fārkāsok csāk gyōnnēk. Ēggyik mān mājnem belehārāp ā cigān sovānkā seggibe. No hātrāfordō erre hirtelen ā mērrēmōt cigān, elordíttýā mājāt: — Ahāj-hul! — De mos mān ā hārom fārkās rēmō mē! Māj kitōrik ēgymāson ā nyākōkot, uty szālānnāk ijettyēkbe ā Nātyhīdekhēgy felē. Fō-szólāl ā cigān: — Tōbbet ēr ēgy āhāj-hu, mind ezser Jēzus-Mārijā. — Mj. Így mesélte el az 1910-ben született tēsai Ilon nēni ā tréfās szólāsmondās szūletésének törtēnetét.” (I. m. 31.)*

A szótár természetesen nem lép fel a teljesség igényével. Mint Imre Samu — ugyan-csak az előszóban — írja (7), a munka jellegét tekintve ez nem „nyelvjárási szótár”, hanem „tájszótár”. Érdekességként és az anyag szélesebb körű érvényességének a hangsúlyozása végett hadd említem meg, hogy Mátra vidéki kéziratos gyűjtéssel összevetve a szótári szókészlet igen sok szava egyezést, vagy pedig csak alig eltérő alakváltozatot mutat.

Mindent egybevetve: Tóth Imre az Ipoly menti palóc tájszótárban — lelkiismeretes és megbízható munka eredményeképpen — értékes és gazdag anyagot tett le a nyelvtudomány (főként a dialektológia) és a társtudományok (helytörténet, néprajz stb.) asztalára, — olyan nyelvi kincset, amelynek jelentős részét ma már igen nehéz, szinte lehetetlen összeszedegetni, megmenteni. Ezért is tarthat számot mindazoknak a figyelmére, akik a palócság történetével, nyelvjárásával vagy néprajzával foglalkoznak, de bárki számára élvezetes és tanulságos olvasmány lehet.

Fülöp Lajos

Claude Hangège: *Le français et les siècles*. Paris, 1987. 271 oldal

E mű témája a nyelvművelés és nyelvvédelem a franciát illetően. A szerző szakterülete ettől távol esik, az általános nyelvtudományi tanszék vezetője a Sorbonne-on, e minőségben André Martinet utóda, számos kötet szerzője (pl. *L'homme de parole: contribution linguistique aux sciences humaines*, 1985.; *La structure des langues*, 1986.²), igen széles nyelvtudású (egy keveset tud magyarul is). Érdeklődéssel vesszük kézbe legújabb művét, hogy mi mondanivalója lehet erről a problémáról. Első olvasásra felfogása ellentétet tükröz: pozitív a francia nyelvvédelem, azaz e nyelv nemzetközi használata, de negatív a nyelvművelés, azaz a nyelvtisztaság irányában. Tüzetesebb tanulmányozás után az ellentét föloldódik, ti. Hagège a nyelvművelés szükségességét nem tagadja meg, csupán nem lát veszélyt a túlnyomóan amerikai eredetű angol hatásban.

A könyv első része (9–145) éppen az anglicizmusok elharapódzásával foglalkozik, ami ellen R. Étiemble (*Parlez-vous franglais? Paris, első kiadás 1964.*), P. Trescases (*Le franglais vingt ans après. Montréal—Toronto, 1982.*) és mások vészharangot kongatnak. Hagège szerint az angol hatás nem haladja meg az idegen nyelvi befolyás elfogadható mértékét, nyelvi-társadalmi eszközökkel szükségtelen és meddő küzdeni ellene. E következtetését sokoldalú nyelvtörténeti és szinkronikus elemzések után vonja le.

Megállapítja, hogy a francia nyelv szerkezete az angol jövevényszavak beáramlásától nem szenved változást. A *de* és *à* prepozíciós szerkezetek pl., amelyek kétségtelenül megnövekedtek az utóbbi évtizedekben, mint *assurance (de) maladie* 'betegbiztosítás', a régiségben szintén előfordultak: *l'hôtel-Dieu* mint bizonyos kórházak neve, szó szerint: Isten-fogadó(ja) stb. (39–40). A szórendi változásokat illetően az új forma gyakran kifejezésbeli hiányt tölt ki, tehát hasznosnak mondható, pl. *Américain du Sud*, a régi forma egyaránt jelenti az Egyesült Államok déli részének és valamely dél-amerikai országnak lakóját, az angol eredetű *Sud-Américain* viszont csak az utóbbira vonatkozik (41). Az angolos tükörszerkezetek bővítik a kifejezésmódot, de nem rontják a nyelvet, pl. *du haut de la tour Eiffel on peut voir Paris* 'az Eiffel-torony tetejéről látni Párizst', ahol a *peut* angolos többlet az *on voit* helyett (50–1). A hangrendszer semmi ártalom nem éri a jövevényszavak betédelése által, mert a műveltebb (és gyakran sznob) beszélők kivételével franciásan ejtik őket, tehát a *charter* szót *s* hanggal (nem *cs*-vel), a *job* szót *zs* hanggal (*dzs* helyett) mondják (67).

A szerző árnyaltan vizsgálja a lexikális átvételeket is. Jó részük francia eredetű az angolban, tehát a visszakölcsönzéssel — gyakran módosult jelentésben — nem történik károsodás a francia szókinszben, pl. *actuel* 'valóságos' jelentésben az angol *actual* szóból a korábbi *véritable* mellett, a *demande* azonos helyesírással 'követelés, követelmény' jelentésben a korábbi *exigence* mellett stb. (57–8). A nem francia eredetű angol elemek esetében pedig a fonetikai adaptáció következtében megtörtént a beolvadás, tehát már kölcsönző-vá váltak, s nem tekinthetők idegen elemeknek.

Az anglicizmusok jelentős hányaga új fogalmat jelöl, a rohamosan fejlődő technika és tudomány nélkülözhetetlen kifejezései. Ezenkívül a kereskedelem és a vele járó reklámozás kapja föl az idegenszerűségeket mint a vevőközönségre ható vonzóerő eszközeit. Hagège tehát megmagyarázza és megérti az anglicizmusok elharapódzásának okait. Orvosságot a francia tudomány és technika fejlődésében lehetne megtalálni, ha az felvenné a versenyt az amerikaival. A francia számítástechnikusok pl. évekkel ezelőtt kítűnő számítógépeket szerkesztettek, s gyártásukkal szinte egyidejűleg születtek meg új szak kifejezések: *ordinateur* 'számítógép', *matériel* 'hardver', *logical* 'szoftver' stb. (125).

Könyvének második részében (147–) a szerző a francia nyelv mai elterjedését, vagyis inkább visszaszorulását mint nemzetközi (diplomáciai és tudományos) közvetítő nyelv, továbbá a határon túli franciák (főként Kanadában) nyelvi veszélyeztetettségét

ecseteli. Igaz ugyan, hogy számos országban, ahol korábban e nyelven egyáltalán nem tudtak, egyre többen tanulnak, így Kuwaitban, Indonéziában, Kenyában, Japánban, sőt újabban ismét Vietnámban, nem beszélve a volt gyarmatokról, ahol a hajdani gyarmatosítók nyelvét kulturális értéknek tekintik (241–6). A francia térvessztését Hagège sokkal fájóbbnak tekinti, mint az angol nyelvi hatást, s aktívabb nyelvi politika mellett tör lándzsát. De ebben is elsősorban a technikai és tudományos versengés eredményétől vár sikert. Megemlíti (183, 234), hogy a francia matematikusok nemzetközi viszonylatban élen járnak, és számos más tudományágtól eltérően jelentékeny számú francia nyelvű közlemény jelenik meg, amelyeket nem francia matematikusok is elolvasnak (a képletek ismeretében a viszonylag egyszerűbb magyarázó szöveg miatt ez könnyebben lehetséges). Ám tennivaló van más téren is, így a franciák túlnyomó egynyelvűségét kellene megszüntetni, a középfokú iskolában a világnyelveken kívül más nyelvek fakultatív tanítását bevezetni.

Habár közvetlen tapasztalatátvételi lehetőség aligha adódik, nem árt párhuzamot vonni a francia és a magyar nyelvi gondok közt.

Az angol hatás nálunk is növekvőben van, noha „hunglish” nyelvről még kevésbé lehet szó, mint „franglais”-ról. De Országh László 1977-ben megjelent művének (Angol eredetű elemek a magyar szókészletben. NytudÉrt. 93. sz.) listáját azóta jó néhány jövevényszóval kell kiegészíteni: *aerobic*, *break-dance*, *encounter*, *hot dog* sőt sajnos *aids*, hogy csak kapásból soroljak föl párat. A rendszert illetően a magyart még kevésbé kell féltetni, mint a franciát, hisz az angol és a magyar nyelvi struktúra sokkal inkább különbözik egymástól. Ezzel szemben közös latin elemeik nincsenek (a csekélyebb számú nemzetközi elemeket figyelmen kívül hagyva), tehát az anglicizmusok meghonosodásának nagyobb akadályja van, mint a franciában.

A magyar nyelv határon kívüli fennmaradása viszont sokkal nagyobb veszélyeknek és nyomásnak van kitéve, és ez a helyzet annyiban riasztóbb, hogy a magyar soha nem volt nemzetközi nyelv, legfeljebb közvetítő nyelv a Kárpát-medencében fél évszázaddal ezelőtt. A tengerentúli francia lakosság nyelvi sorvadása természetes társadalmi erők következménye, erőszakos beolvasztó törekvések francia kisebbséggel szemben nem mutatkoznak. Az is igaz, hogy az elnyomás gyakran váltja ki a kisebbségek tudatos ellenállását, és ez erőt nyújt az asszimilációval szemben. Mindez nem vigasz az elnyomott nemzetiségeknek, amelyek sorsában magyarok is osztoznak napjainkban.

Hagège azok közé az általános nyelvészek közé tartozik, akik a nyelvművelés, nyelvvédelem kérdésében a nyelvszokást, a nyelvi változást tekintik döntő ismérvnek. Laziczius Gyula volt ilyen felfogású a magyar nyelvészek közt. Az elmélettel szemben a legtöbb nyelvész maga is nyelvművelő, vagyis igyekszik szép stílusban beszélni és írni, akárcsak más tollforgató. Hagège műveinek szövegében alig akad anglicizmus, társalgás közben sem használja őket. Laziczius írásai magyarosak, olykor túl választékosak, ez jellemezte egyetemi előadásait is.

Hagège új könyve a tulajdonképpeni tárgyán túlmenően bővelkedik nyelvtörténeti, szociolingvisztikai adatokban, az érdeklődőnek széles kitekintést nyújt a francia nyelv problémájától távolabb kérdésekre, párhuzamot keres más nyelvek hasonló körülményeiben, többször hivatkozik magyar nyelvi problémákra (100, 117, 166, 204, 231).

Fodor István

A *mini* szó terjeszkedése

Az igen körültekintően szerkesztett Könyvvilág című, havonként megjelenő folyóirat 1986. évi márciusi számában érdekes cikk számol be arról, hogy milyen kiadványok láttak napvilágot az utóbbi időben Békés megyében. Szerzője utal többek között a következőkre. A (békéscsabai) Kner Nyomdának különösen figyelemre méltó a „*mini*-sorozata”, amelynek az egyes darabjai 400 számozott példányban készülnek a könyvgyűjtők és könyvbarátok szűkebb tábora számára. A továbbiakban megemlíti a cikk írója azt is, hogy a „Klasszikusok *miniben*” című másik sorozatban eddig olyan műveket kaptak kézhez az olvasók, mint Puskin „Anyegin”, Madách „Az ember tragédiája”, Schiller „Az orleans-i szűz”, Ibsen „Peer Gynt”, és Petőfi „Az apostol” című alkotása.

Nos, a *mini* szónak az említett sorozatok címében való használata ellen van kifogásom. Valójában nem odavalók. Miért? Röviden: a *mini* szó hangulata, stílusértéke miatt. De haladjunk sorjában. Ismeretes, hogy a hatvanas években, főként az angol hatására nálunk is elterjedt a *mini* szó, amely a latin 'legkisebb' jelentésű *minimus* szóra és származékaira megy vissza. Az európai nyelvekben elsősorban az angolba átkerült formáiból rövidült le. Az Értelmező Kéziszótár a *mini* szó jelentését így írja körül: melléknévként: 'az átlagosnál, a szokásosnál sokkal kisebb méretű'; szóösszetételek előtagjaként pedig: 'nagyon kicsi, nagyon rövid'. És ilyen példákat említhetünk: *miniszoknya* 'térden jóval felüli szoknya', *miniautó* 'kisméretű autó', *minicsónak* és így tovább. A szó elterjedtségét mi sem igazolja jobban, mint az, hogy már önállósodott: a *mini* előtag például önmagában is vonatkozhat a miniszoknyára.

A felsorolt és hasonló esetekben helytelen volna ellene szólnunk. Színt, hangulatot képvisel sajátos hangalakjával, bizalmas, gyakran tréfás stílusértékével — amihez a 'miniszoknya' jelentés is belejátszik —, sőt még divatos voltával is. De éppen ezért inkább a beszélgetés, a könnyed társalgás szava maradt.

Plyenformán az még elképzelhető, hogy egy kis alakú könyvet *minikönyv*-nek mondunk, becézünk, de a 400 számozott példányban megjelenő munkák sorozatát nem neveztem volna „minisorozat”-nak. Azt viszont semmiképpen sem tudom elfogadni, hogy Puskin, Schiller, Ibsen, illetve Madách, Petőfi művei „Klasszikusok miniben” címmel kerüljenek a könyvesboltokba. Ez utóbbi sorozatcímbe ráadásul a *klasszikus* és a *mini* szó — jelentésénél, stílusértékénél fogva — szinte kizárja egymást, vagy ha egymás mellé kerülnek — mint az idézett kifejezésben —, akkor ellenkező, de legalábbis vegyes érzelmekeket válthatnak ki.

Szatlmári István

Beszámoló az Anyanyelvi Bizottság 1987. évi tevékenységéről

1. A bizottság megkezdte a komplex szemlélet és az interdiszciplináris módszerek alkalmazásának állapotára vonatkozó **helyzetelemzés** előmunkálatainak szervezését. A résztanulmányok elkészítésére három bizottsági tagunk kapott felkérést: **K o v a l o v s z k y M i k l ó s** az anyanyelvi közműveltség és a korszerű szaktudományos eredmények viszonyával foglalkozik, **S z e n d e Aladár** a nyelv művelés és az iskolai anyanyelvi oktatás kapcsolatát méri fel, végül a bizottság titkára, e sorok írója vállalta a nyelv művelés és a stilisztika egymásra hatásának, együttműködési lehetőségeinek áttekintését. Az elkészült résztanulmányokat a bizottság a jövő év folyamán meg fogja tárgyalni, s a szűkebb szakmai érdeklődésen túlmenő fontosságának bizonyuló gondolatok és megállapítások ötvöztetésével készíti el az I. Osztály számára benyújtandó helyzet-elemzést.

2. Az év folyamán az Anyanyelvi Bizottság két ülést tartott (a másodikat a Helyesírási Bizottsággal közösen).

Első idei összejuvetelünkön két témát vitattunk meg: egy új nyelv művelő kézikönyvsorozat tervezetét és a számítástechnika idegen szakkifejezéseinek magyarítását.

Az új tematikus nyelv művelő kézikönyvsorozat tervezetét **T o l c s v a i N a g y G á b o r** nyelvész, az ELTE adjunktusa terjesztette elő. Erre az új sorozatra az előadó szerint azért van szükség, mert „hiányzik a nyelv helyességi tanácsadó könyveknek egy olyan tematikus sorozata, amely a lehető legteljesebb mértékben napra készen s a lehető legkisebb egységekre bontva eligazítja a magyarul beszélőt (de a külföldit is) egy-egy kérdésben”. Mivel a tervezetet a Magyar Nyelvőr előző száma teljes egészében közölte, itt csak az előterjesztésben javasolt kötet címeket, ill. - témákat soroljuk fel: nyelv művelő szótár, nyelvtani nehézségek és jellegzetességek, kiejtési szótár, helyesírási szótár, idegen szavak szótára, magyar stíluszótár, értelmező szótár. A jelenlevők érdeklődéssel fogadták T. Nagy Gábor tervezetét, méltatva annak rugalmasságát, nyitottságát (ti. hogy építeni kíván a már meglevő kézikönyvekre is, s egyúttal megoldást kínál folyamatos korszerűsítésükre). Többek véleménye szerint a sorozatot azoknak a kézikönyveknek a megalkotásával kellene kezdeni, amelyek a leginkább hiányoznak a magyartanároknak, szerkesztők, kiadói lektorok stb. könyvespolcáról: a stíluszótárral, a frazeológiai vagy idiomaszótárral, a fogalomköri szógyűjteménnyel és a vonzatszótárral. Abban minden hozzászóló egyetértett, hogy egy ilyen kézikönyvsorozat („a magyar Duden”, ahogy többen is emlegették) nagymértékben segíthetné az anyanyelvi közművelődés ügyét, de abban is, hogy elkészítésére és folyamatos korszerűsítésére külön munkacsoportot, sőt intézményt kellene szervezni. **G r é t s y L á s z l ó** társelnök a vita eredményét abban összegezte, hogy a bizottság elvi támogatását adja a merész és fontos tervhez, de a részleteket még alaposan át kell gondolni, figyelembe véve a természetszerűen felvetődő tudományszervezési és szerzői jogi vonatkozásokat is.

3. Márciusi ülésünk második napirendi pontjaként a számítástechnikai szakszókincs idegen elemeinek magyarításával foglalkoztunk. A vita-indítót Szabó Iván, a Magyar Távirati Iroda Számítógép Adatbankjának igazgatója tartotta. Rámutatott, hogy a számítástechnika súlya egyre nő más szakterületekéhez képest, de éppen a gyors fejlődés miatt megsokasodtak a terminológiai gondok is. Ezek leküzdésében az MTA (és ezen belül az Anyanyelvi Bizottság) is segíthetne a számítógépes szakmának. Ki kellene alakítani egy olyan szervezetet, amely figyelne az újonnan felbukkanó szakszavakat, kifejezéseket, és döntene a szómagyarítások, szaknyelvi metaforák használhatóságáról. A számítástechnikai terminológia szabványosításának és magyarosabbá tételének támogatására Szabó Iván egy közös pénzalap létesítését javasolta. Ezt az alapot a számítástechnikával, mikroelektronikával foglalkozó jelentősebb hazai intézmények és néhány állami, ill. társadalmi szerv hozzájárulása teremtené meg. E reménybeli pénzalap felhasználása fölött egy nyelvészekből és számítástechnikai szakértőkből összeállított ad hoc bizottság gyakorol majd szakmai felügyeletet. A befolyó összegből segíteni lehet a terminológiai kutatást, meg lehet gyorsítani ilyen célú szakkiadványok megjelentetését, tovább lehet képezni a szakmai és iskolai oktatókat, fordítói és lektori klubokat lehet szervezni, s ami talán a legfontosabb: fel lehet kelteni az érdeklődést (pl. pénzdíjas magyarító pályázatok útján) a számítástechnikai terminológia gondozása iránt.

Bizottságunk és a meghívott szakértők egyetértettek a javaslattal. Azóta már meg is alakult a számítástechnikai egységesítés és magyarosítás ügyében illetékes ad hoc bizottság (elnöke: Grétsy László, titkára: Seregy Lajos). Reméljük, hogy az érdekelt intézmények is felismerik, hogy a mai nehéz gazdasági körülmények közepette is érdemes áldozni erre a célra, mert ebben az esetben a nyelvi szabályozás valóban közvetlenül „anyagi erővé” válik.

4. Második ez évi bizottsági ülésünkön, melyet az MTA Helyesírási Bizottságával közösen rendeztünk meg, az orvosi helyesírás helyzetét és a tervezett Orvosi helyesírási tanácsadó szótár alapelveit vitattuk meg. Keresztury Dezső akadémikus bevezető szavai után Fábíán Pál, a Helyesírási Bizottság társelnöke ismertette a kérdés történeti előzményeit, majd Zelles Tivadar egyetemi tanár (SOTE) számolt be az orvosi helyesírás ügyének megvizsgálására 1985-ben alakított albizottság tevékenységéről. Ez az albizottság, munkáját befejezve, javaslatot terjesztett az MTA Orvosi Tudományok Osztálya elé, melynek képviselőjében Halász Béla akadémikus vett részt az ülésen. Az orvosi osztály az említett előterjesztést néhány módosítással jóváhagyta. Így a javaslat határozathozatal céljából a Helyesírási és az Anyanyelvi Bizottság együttes ülése elé került. A két bizottság — az orvosi osztály képviselőinek bevonásával — részletesen megvitatta az orvosi helyesírás alapelveit és a készülő Orvosi helyesírási szótár tervezetét. A vita során egyetértés alakult ki abban a tekintetben, hogy továbbra is kettős helyesírással kell számolni, mivel a csak latin vagy a csak fonetikus írásmód megvalósíthatatlan. A fonetikus írásmódnak kell érvényesülnie akkor, „ha egy orvosi szakszó vagy szakkifejezés már a köznyelvben is meghonosodott, azaz a mindennapi nyelvben is széles körben ismert, illetve a köznyelvben való meghonosodás útján van”. Ezzel szemben a hagyományos, latinos írásmód következetes érvényesítésére kell törekedni a szakmabeli olvasóknak szánt kiadványokban (szakeikkekben és -könyvekben, felsőoktatási tananyagokban, a kórházi és a klinikai praxisban stb.). Még az ilyen típusú szövegekben is lehet azonban fonetikusan írni bizonyosfajta szavakat: a tudományágak és szakterületek nevét, az orvosi technikai eljárások és műszerek nevét, a kémiai vegyületek és gyógyszerkészítmények nevét (kivéve természetesen a védett gyógyszerneveket), végül a társtudományoknak (a biológiának, a kémiának, az állat-

orvostannak stb.) azokat a szakkifejezéseit, melyek e tudományokban már fonetikusan irandók. A nem szakember olvasóknak szánt ismeretterjesztő művekben pedig lehetőleg a magyar nyelvű megnevezéseket kell használni. Fontos szempontként emelte ki a tervezet, hogy egy írásművön belül ragaszkodni kell az e g y s é g e s és a k ö v e t k e z e t e s írásmódhoz.

A fentiekben vázlatosan ismertetett orvosi helyesírási tervezetet a két bizottság és az orvosi osztály jelenlévő képviselői elfogadták, és néhány — a lényegét nem érintő — módosítás végrehajtása után a szakajtóban való közzétételre javasolták.

Kemény Gábor

A kiadásért felelős az Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat főigazgatója

Műszaki szerkesztő: Sándor István

A kézirat a nyomdába érkezett: 1987. október 26. — Terjedelem: 11,2 (A/5 ív)

88.17062 Akadémiai Kiadó és Nyomda Vállalat, Budapest. — Felelős vezető: Hazai György

Szemle

Zimányi Árpád: Nyelvművelő cikkek sajtószemléje (1975–1976).....	100
Blonsky, Marshall: On signs (Ismerteti: Szabó Zoltán).....	117
Tóth Imre: Ipoly menti palóc tájszótár (Ismerteti: Fülöp Lajos)	120
Claude Hagège: Le français et les siècles (Ismerteti: Szabó Zoltán)	123

A Nyelvőr postája

Szathmári István: A <i>mini</i> szó terjeszkedése.....	125
--	-----

A Nyelvőr hírei

Kemény Gábor: Beszámoló az Anyanyelvi Bizottság 1987. évi tevékenységéről	126
---	-----

Olvasóinkhoz!

A negyedévenként megjelenő Magyar Nyelvőr előfizethető bármely hírlapkézbesítő postahivatalnál, a Posta hírlapüzleteiben és a Lapellátási Irodánál (HELIR) 1900 Budapest V., József nádor tér 1., közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a HELIR 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Előfizethető és példányonként megvásárolható az AKADEMIAI KIADÓ-nál, 1363 Budapest, Alkotmány utca 21., telefon: 111-010. Pénzforgalmi jelzőszámunk: 215–11488, az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185–881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban. Előfizetési díj egy évre: 72 Ft.

Külföldön terjeszti a KULTÚRA Külkereskedelmi Vállalat (H-1 1389 Budapest, Pf. 149) és külföldi bizományosai.

A folyóirat egyes régi példányai korlátozott számban beszerezhetők az Akadémia Kiadó terjesztési osztályától (Bp. V., Alkotmány u. 21.) és a Magyar Nyelvtudomány Társaságtól (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.). Pédányonként kaphatók a Hírlapelőfizetés és Lapellátási Irodánál (Bp. V., József nádor tér 1.) és az Akadémiai Kiadó STÚDIUM (1368 Budapest, Váci utca 22., Tel.: 185-881) és MAGISZTER (1052 Budapest, Városház utca 1., Tel.: 382-440) könyvesboltjaiban.

Felhívjuk olvasóink figyelmét a *Nyelvőr Füzetek* című sorozatra. Eddig megjelent füzetek:

1. *Bárczi Géza*: A helyes magyar kiejtés versenye az Eötvös Loránd Tudományegyetemen 1 Ft
3. *Farkas Vilmos*: Jegyzetek „A magyar helyesírás szabályai” tizedik kiadásának szótári részében a kilencedik kiadáshoz képest végrehajtott változásokról 1 Ft
[A 2–3. szám együttes új kiadása ilyen címen: *Deme László*: Magyar-
zat helyesírási szabályzatunk új (10.) kiadásához (A szótári részben
végrehajtott változások egyezékével)]
4. *Bárczi Géza*: Anyanyelvünk magyarsága 1 Ft
5. *Vértés O. András*: A beszédhibákról 1 Ft
6. *Ferenczy Géza*: Arany János, nyelvünk bűvára és művelője 3 Ft
7. *Bencédy József*–*Deme László*: Egy szavaló és kiejtési verseny tanul-
ságai 2 Ft
8. *Grétsy László*–*Wacha Imre*: A műszaki nyelv művelése 5 Ft
9. *Deme László*: Helyesírási rendszerünk logikája 5 Ft
10. *Kiss Lajos*–*Kovalovszky Miklós*–*Lőrincze Lajos*–*Mátyás Ferencz*:
O. Nagy Gábor emlékének 2 Ft
11. *Kemény Gábor*: Képszerűség és kompozíció Krúdy prózájában 2 Ft
12. Beszédkultúránk időszerű kérdései

E füzeteket a Magyar Nyelvtudományi Társaság (Bp. V., Pesti Barnabás u. 1. III.) árusítja.

Nyelvészeti kiadványok

- Nyelvművelő kézikönyv. Szerkesztette: *Grétsy László és Kovalovszky Miklós*. I. kötet 1980., Akadémiai Kiadó 1294 oldal, 245,— Ft. II. kötet 1985. Akadémiai Kiadó 1291 oldal, 269,— Ft.
- Magyar értelmező kéziszótár. Szerkesztette: *Juhász József—Szőke István—O. Nagy Gábor—Kovalovszky Miklós*. 2. kiadás, 1983. Akadémiai Kiadó. I—II. kötet, 430,— Ft
- O. Nagy Gábor—Ruzsiczky Éva*: Magyar szinonimasztár. 1978. Akadémiai Kiadó 593 oldal, 147,— Ft
- Régi magyar glosszárium (Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára). Szerkesztette: *Berrár Jolán és Károly Sándor*. 1984. Akadémiai Kiadó, 805 oldal, 228,— Ft
- Kiss Lajos*: Földrajzi nevek etimológiai szótára 1978. Akadémiai Kiadó, 727 oldal, 175,— Ft
- Benkő Loránd*: Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegeimlékei. 1980. Akadémiai Kiadó, 392 oldal, 115,— Ft
- Bakos Ferenc*: A magyar szókészlet román elemeinek története. 1982. Akadémiai Kiadó, 559 oldal, 141,— Ft
- Új magyar tájszótár. Főszerkesztő: *B. Lőrinczy Éva*, szerkesztő: *Hosszú Ferenc*. I. kötet, 1979. Akadémiai Kiadó 1053 oldal, 207,— Ft
- Petőfi-szótár (Petőfi Sándor életművének szókészlete). *Gáldi László* irányításával szerkesztette *J. Soltész Katalin, Szabó Dénes, Wacha Imre*. I. kötet 1973. Akadémiai Kiadó, 1167 oldal, 198,— Ft. II. kötet 1978. 1351 oldal, 228,— Ft. III. kötet 1987. 603 oldal, 197,— Ft. IV. kötet 1987. 800 oldal, 253,— Ft.
- Erdélyi magyar szótörténeti tár. Anyagát gyűjtötte és szerkesztette: *Szabó T. Attila*. IV. kötet, 1984. Kriterion Kiadó, Bukarest. 1298 oldal, 286,— Ft
- A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás, 1984. Akadémiai Kiadó, 388 oldal, füzve 23,— Ft, kötve 36,— Ft
- Róka Jolán*: Az újságsszövegek szerkesztési és stílustipológiája 1986. Akadémiai Kiadó, 208 oldal, 59,— Ft
- Székely nyelv földrajzi szótár. Összeállította *Gálffy Mózes és Márton Gyula*. 1987. Akadémiai Kiadó, 455 oldal, 110,— Ft
- A Magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: *Benkő Loránd*. I. kötet 1967. 1142 oldal, 250,— Ft; II. kötet 1970. 1111 oldal, 250,— Ft; III. kötet 1976. 1230 oldal, 285,— Ft; IV. kötet: Mutató. 1984. 493 oldal, 159,— Ft
- Imre Samu*: Nyelvjárási szókészletünk néhány szerkezeti kérdése. 1986. 67 oldal, 21,— Ft